Region Stockholm

Kulturförvaltningen
Regionbibliotek Stockholm

TJÄNSTEUTLÅTANDE
2019-10-02

Diarienummer:
KN 2019/516

Handläggare:
Oskar Laurin

Remissyttrande angående rapporten Demokratins skattkammare - Förslag till en nationell biblioteksstrategi

Ärendebeskrivning

Ärendet är ett svar på remiss av rapporten *Demokratins skattkammare - Förslag till nationell biblioteksstrategi* och till rapporten medföljande reformförslag. Förslaget har tagits fram av kansliet för nationell biblioteksstrategi vid Kungliga biblioteket (KB), på uppdrag av kulturdepartementet. Förvaltningen har fått utsträckt svarstid på remissen till den 31 oktober 2019.

Beslutsunderlag

Föreliggande tjänsteutlåtande, 2019-10-02
Demokratins skattkammare. Förslag till nationell biblioteksstrategi, 2019-06-24
Reformpaket med förslag kopplade till biblioteksstrategin, 2019-06-24

Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar följande.

1. Kulturnämnden beslutar att anta förslaget till remissyttrande och uppdrar åt förvaltningen att sända in yttrandet till kulturdepartementet.

Kulturförvaltningens förslag och motivering

Sammanfattning

Förvaltningens förslag till svar på remissen kan sammanfattas i att strategidokumentet hade kunnat vara mer konkret och mindre resonerande i sina slutsatser samt att flera av reformförslagen borde ha tagit en tydligare utgångspunkt i den breda verksamhet som idag bedrivs inom biblioteksområdet i hela landet.

Bilagor: Demokratins skattkammare. Förslag till nationell biblioteksstrategi.
Reformpaket med förslag kopplade till biblioteksstrategin.

Bakgrund

Regeringen gav år 2015 i uppdrag åt Kungliga biblioteket (KB) att ta fram ett förslag till en nationell biblioteksstrategi. Regeringsuppdraget innebar att KB skulle föreslå långsiktiga mål och strategier för att främja samverkan och kvalitetsutveckling i hela det allmänna biblioteksväsendet. I uppdraget ingick bland annat att belysa:

- bibliotekarieyrkets roll och förutsättningar
- bibliotekens roll för att främja litteraturens ställning
- bibliotekens roll för att främja det demokratiska samtalet, den fria åsiktsbildningen och förmågan till kritisk analys och källkritik

KB skulle även, tillsammans med berörda aktörer inom skolområdet, göra en analys av vilka utvecklingsbehov som finns för skolbiblioteken för att de i ökad grad ska kunna främja språkutveckling och stimulera till läsning. Vidare ingick att fortsätta verksamheten med att tillgängliggöra e-böcker via den nationella katalogen Libris.

I mars 2019 presenterade KB sin slutrapport och den 26 juni 2019 skickades rapporten ut för remiss till bl.a. Region Stockholm med svarsdatum den 15 oktober.

I rapporten presenteras bibliotekens roll i samhället utifrån visionen *Bibliotek för alla* och det övergripande målet *Demokrati – ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor*. Rapporten beskriver sex områden som enligt rapportförfattarna utgör biblioteksverksamhetens medel för att uppnå demokratimålet: Läsning, Samhällets öppna rum, Lärande, Forskning, Nationella digitala bibliotekstjänster och Gemensam infrastruktur.

Överväganden

Synpunkter på strategidokumentet – Demokratins skattkammare

Arbetet med den nationella strategin har lett till framtagandet av ett gediget underlag i form av gedigen omvärldsanalys (tidigare publicerade rapporter, till exempel Den femte statsmakten) och många goda förslag på nödvändiga satsningar och insatser på biblioteksområdet.

Förvaltningen anser dock att det finns några grundläggande problem med den föreslagna strategin. Strategin, består i huvudsak av två olika delar; dels själva strategidokumentet, dels en omfattande bilaga med reformförslag.

Strategidelen är å ena sidan för beskrivande och resonerande och ger inte tillräcklig riktning för att kunna användas som en egentlig strategi för

kommande år, samtidigt som den andra delen med reformförslagen, å andra sidan, huvudsakligen är för detaljerad för att kunna fungera som strategiskt underlag, även om flera av reformförslagen beskriver nödvändiga och viktiga åtgärder.

- Strategidokumentet består i stor utsträckning av beskrivande konstateranden av befintlig verksamhet, aktuella fakta och ibland även skönmålningar av verksamheten. Det är också genomgående svårt att skilja konstateranden från påståenden i texten.

- Majoriteten av de åtgärder som presenteras inom respektive sakområde i strategidokumentet är insatser som föreslås *kan* göras eller *bör* göras snarare än att de *ska* göras. Detta gör att strategin som helhet framstår som mindre konkret och blir mindre användbar som underlag för prioriteringar.

- Ofta förekommer påståenden staplade på varandra utan tillräcklig underbyggnad eller källhänvisning. Påståendena är ofta en blandning av faktiska konstateranden och visioner av ett idealtillstånd utan tydlig skiljelinje däremellan. Det gör att det många gånger framstår som oklart om strategin avser att beskriva ett *faktiskt tillstånd* eller göra en utfästelse om ett *önskat tillstånd*, en målsättning. Ett exempel på det är *Det vidgade textbegreppet*, sidan 13 spalt 1 i strategidokumentet.

- Att till exempel konstatera att lagen ska följas hör inte hemma i en strategi. Där borde strategin i så fall konstatera att lagen *inte* följs och de eventuella åtgärder som behöver vidtas för att kunna uppnå laglig verksamhet.

- Strategin har för svag koppling till de utmaningar som är konstaterade i den egna omvärldsanalysen.

Förvaltningen efterlyser mer av konstaterade brister eller risker i verksamheten och åtgärder för att övervinna sådana. De demografiska och ekonomiska utmaningar som offentlig sektor har att hantera under perioden fram till 2030 beskrivs på ett förhållandevis otydligt sätt i förslaget till strategi.

Hur ska till exempel biblioteken nå fler med större behov samtidigt som resurserna krymper och förändringstakten i omvärlden accelererar? I det perspektivet framstår strategin och dess reformförslag i huvudsak som bra men strategin är otydlig i förslagen till konkreta korrigeringar av befintlig verksamhet och struktur.

Att strategin dessutom i första hand förlitar sig på ökade anslag (se reformförslagen) istället för att också presentera tydligare förslag på effektiviseringar och omprioriteringar minskar möjligheterna till att strategins intentioner kan genomföras.

Synpunkter på de sex reformförslagen:

1. Stärkta nationella bibliotekstjänster

Förslaget visar på en nödvändig ambitionshöjning gällande nationellt tillgängliga digitala tjänster, vilket förvaltningen anser är positivt. Detta är områden som borde prioriterats för länge sedan och förslaget innebär i praktiken en korrigering av en tidigare felprioritering. Dock borde arbetet påbörjas utan att allt för detaljerade lösningsförslag ligger till grund för besluten. Det berörda området förändras i snabb takt och det som behöver tas fram nu är ansvar för och syfte med åtgärderna. Förslaget går för långt i sin beskrivning av lösningar eftersom de riskerar att vara omoderna redan vid lanseringen av föreslagna tjänster.

Förvaltningen anser att ett fokus bör läggas på tillgängliggörande av tjänster och medieutbud som leder till högre måluppfyllnad avseende tillgänglighet och bredd i bibliotekens verksamhet. Att till exempel, som föreslås i reformförslaget, bekosta massdigitalisering av samlingar kommer inte nödvändigtvis att ge bättre förutsättningar för läsfrämjande verksamhet för de breda målgrupperna på folkbiblioteken, även om det i sig är en positiv åtgärd.

2. Stärkt nationell biblioteksmyndighet

Förvaltningen anser att det är nödvändigt att stärka de strukturer för samordning och delning av resurser och kunskap som finns inom bibliotekssektorn. Där ska biblioteksmyndigheten kunna utgöra både nav och motor. Därför anser förvaltningen att myndighetens samordnande uppdrag med därtill hörande tjänsteportfölj kraftigt behöver stärkas. Det blir av största vikt att tydliggöra förhållandet mellan ansvariga departement och de uppdrag som tilldelas myndigheten. Idag fungerar inte Kungliga biblioteket som en tillräckligt stark samordnande eller stödjande part för majoriteten av landets bibliotek, till exempel de kommunala folkbiblioteken.

3. Stärkt struktur för kompetensutveckling inom biblioteksväsendet

Att förtydliga behovet av ökade resurser till kompetensutveckling och verksamhetsutveckling inom bibliotekssektorn anser förvaltningen är positivt. Samtidigt bör dessa utvecklingsområden kunna stärkas och förtydligas genom uppdrag och resurstilldelning i den befintliga strukturen snarare än genom

etablerandet av ett nytt fortbildningsinstitut. Den stärkta nationella biblioteksmyndigheten och de regionala biblioteken, i samarbete med högskolor och andra parter, bör till exempel få ett förtydligat ansvar för att driva denna utveckling. Fokus bör ligga på att utveckla biblioteksverksamheterna till fungerande lärande organisationer snarare än centralt producerad och sammanställd yrkeskunskap för undervisning eller spridning.

4. Stärkta skolbibliotek

Förvaltningen stödjer ambitionen att förtydliga och stärka skolbibliotekens kompetensutveckling och medieförsörjning med ett centralt, nationellt initiativ. Skolbiblioteken utgör en grund och inkörsport för samtliga biblioteks roll i det livslånga lärandet och en stärkt skolbiblioteksverksamhet är angelägen för alla. Det nationella kunskapscenter som föreslås i strategin bör etableras inom eller i nära anslutning till befintliga aktörer, till exempel en stärkt biblioteksmyndighet. Skolbiblioteken ska verka i nära samspel med till exempel folkbiblioteken i sina kommuner eller högskolebiblioteken som länkar i utbildningskedjan och behöver utvecklas i takt med dessa under ett gemensamt ansvar.

5-6 Stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet och stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk

Förvaltningen stödjer strategins förslag för att stärka de nationella uppdragen och ansvaret inom dessa områden. Både när det gäller nödvändig infrastruktur för medieförsörjning och stöd till verksamheter med lagkrav inom området går det att möta stora gemensamma behov på landets bibliotek genom ett tydligare samlat ansvar och samordnade tjänster. Åtgärderna bör i möjlig mån utgå från befintliga aktörer och strukturer för korta ner eventuell uppstartstid och ta tillvara på kompetens och tidigare gjorda investeringar. Tydlig representation av sakägarna när det gäller inflytande i dessa uppdrag är högst angelägen.

Ekonomiska konsekvenser av beslutet

Beslutet ger inga övriga ekonomiska konsekvenser för kulturnämnden

Beslutsexpediering

Kulturdepartementet

Eva Bergquist
Förvaltningschef

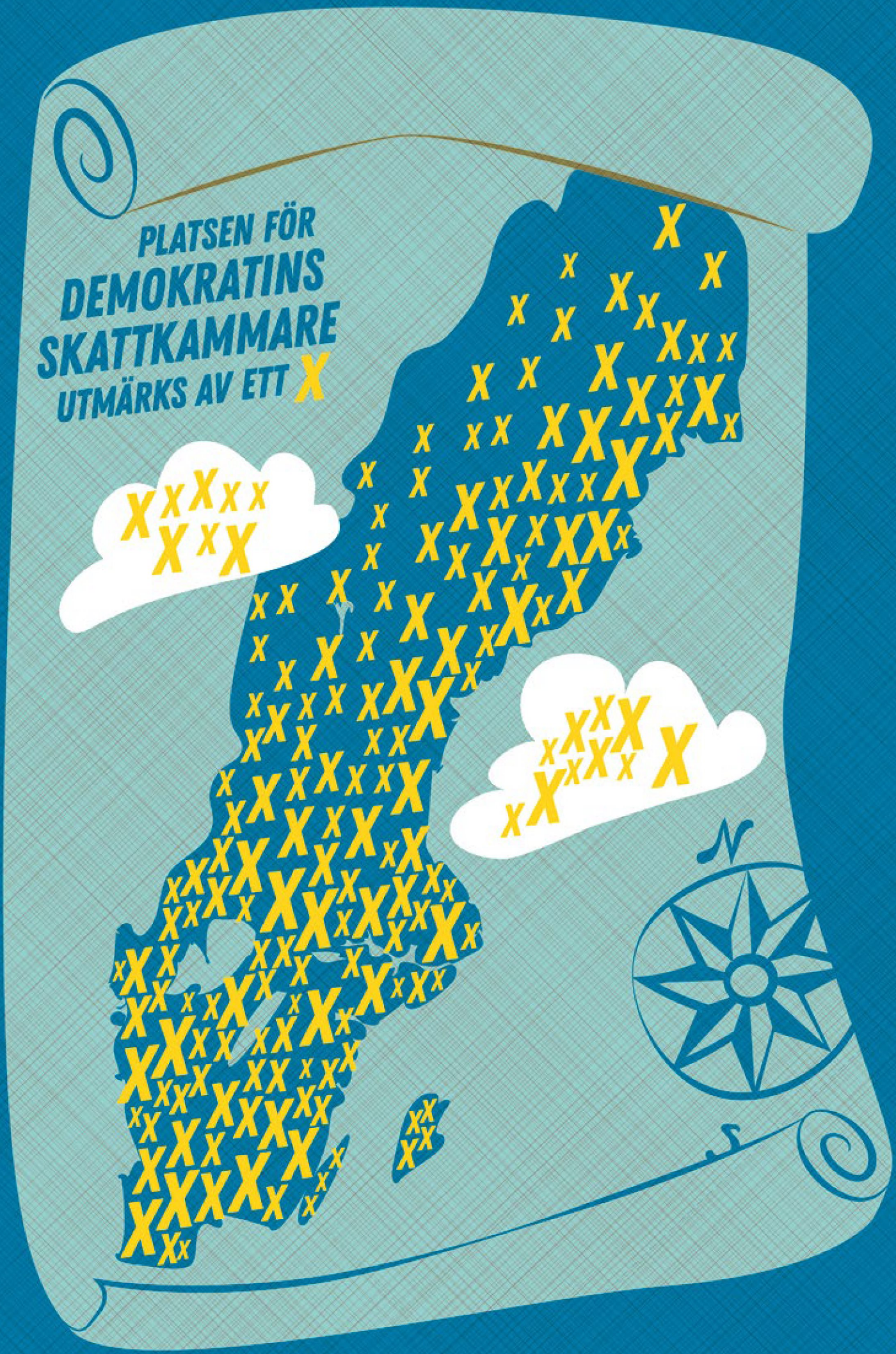
Oskar Laurin
Chef för Regionbibliotek Stockholm

Demokratins skattkammare

Förslag till en nationell biblioteksstrategi

KUNGLIGA BIBLIOTEKET | NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

PLATSEN FÖR
DEMOKRATINS
SKATTKAMMARE
UTMÄRKS AV ETT X

Innehåll

2 Inledning
6 Demokrati
10 Samhällets öppna rum
13 Läsning
16 Lärande
19 Forskning
21 Nationella digitala bibliotekstjänster
25 Gemensam infrastruktur

Bilaga

32 Sex strategiska reformer för stärkta bibliotek

FÖRORD

Här är förslaget till en nationell biblioteksstrategi för att stärka och utveckla hela det svenska biblioteksväsendet. Det är viktigt till försvar för demokratin och den enskilda människans möjlighet att fritt verka i samhället med tillgång till kunskap och litteratur. Utgångspunkten är bibliotekslagen med sin portalparagraf om *bibliotek för alla*. Visionen för biblioteken är att de ska finnas till för alla med hänsyn till vars och ens behov och förutsättningar. Det yttersta målet med hela verksamheten är att stärka bildningen och därmed demokratin. Vi ser biblioteken som en självständig kraft i det demokratiska samhällsbygget, en femte statsmakt. Bibliotekens verksamhet och innehåll är folkets skatter, samtidigt som deras sanningar och fakta utgör en fara för demokratins fiender.

Utifrån lagens vision och strategins mål definierar vi sex arbetsområden eller medel för att nå dit vi strävar. Vi lyfter fram biblioteken som samhällets öppna rum samt deras betydelse för läsning, lärande och forskning. Vi föreslår nya nationella digitala bibliotekstjänster och en stärkt gemensam infrastruktur.

Vi söker förändring. Biblioteksväsendet behöver utvecklas, förnyas och förstärkas. Strategin är tänkt att ange en riktning, med perspektivet drygt tio år fram i tiden, år 2030. Det är en nationell strategi som knyter an till vad som sker i världen utanför nationens gränser. Den inspireras av utvecklingen i de nordiska länderna, liksom av biblioteksstrategier och utvecklingsmål internationellt. Sverige har halkat efter i digitaliseringen på biblioteksområdet och det är en utveckling som måste brytas.

En strategi blir inte verklighet utan koppling till konkreta åtgärder och reformer. Därför presenterar vi samtidigt med själva strategin ett förslag till reformpaket med högst påtagliga åtgärder som följer av strategins överväganden. Det handlar om att bygga nationella digitala bibliotekstjänster och digitalisera vårt kultur- och kunskapsarv. Det gäller att stärka biblioteksverksamheten för de nationella minoriteterna och urfolket samerna och säkra utbudet av tillgängliga medier för personer med funktionsnedsättning, liksom att öka tillgången till medier på andra språk än svenska. Vi vill klargöra den nationella och regionala nivåns stödjande betydelse för de publika biblioteken och vi lyfter behovet av en stark och likvärdig skolbiblioteksverksamhet. Den fria tillgången till vetenskapliga publikationer och forskningsresultat måste säkras. Biblioteken kan utveckla nya sätt för användning och bearbetning av det digitaliserade kunskapsarvet.

För att strategin ska leva och leda till förändring och utveckling krävs återkommande och regelbunden analys och uppföljning. Grunden till våra överväganden och förslag är ett omfattande arbete sedan hösten 2015. Vi har publicerat 14 rapporter och tio filmer, som ska ses som ett viktigt underlag för fortsatt arbete och implementering. Vi har under arbetet fört en kontinuerlig dialog med biblioteksväsendets intressenter. Det utkast till strategi, som publicerades våren 2018, fick närmare ett hundratal skriftliga kommentarer. Även de välbesökta dialogmöten som sekretariatet genomförde över hela landet har i hög grad påverkat detta slutliga strategiförslag.

Erik Fichtelius, *Nationell samordnare*
Christina Persson, *Utredare*
Eva Enarson, *Utredare*

Nationell biblioteksstrategi
KUNGLIGA BIBLIOTEKET

NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Inledning

Här finns både den önskade och oväntade, den bekväma och den obekväma kunskapen. Utan källor ingen källkritik.

I dag

Biblioteken tillhör folket. De är barnens, elevernas, studenternas, lärarnas, forskarnas, minoriteternas, invandrarnas, fångarnas, patienternas, urfolkens, släktforskarnas, specialisternas, journalisternas, musikernas, de nyfiknas och de bildningstörstandes – ja, allas – bibliotek. Detta gäller för samtliga bibliotek i det allmänna biblioteksväsendet.

Biblioteken med sina bibliotekarier och annan personal ger den enskilde kraft och möjlighet att fungera i samhället. Här finns källorna lätt tillgängliga för alla utan kostnad för den enskilde. Här finns både den önskade och oväntade, den bekväma och den obekväma kunskapen. Här finns vårt kulturarv och vårt kunskapsarv. Utan källor finns ingen källkritik.

Här är samhällets öppna rum. Här pågår de lågintensiva mötena. Här är tyst och lugnt men här förs också samtal och diskussioner. Bibliotekens ställning i det svenska samhället är stark och biblioteken är en av de mest betrodda och uppskattade samhällsinstitutionerna. Det finns i dag 1 120 folkbibliotek med 63 miljoner besökare årligen, som lånar ut drygt 58 miljoner fysiska medier och närmare 2 miljoner e-böcker. Folkbiblioteken ingår i en bibliotekssektor som totalt omsluter uppskattningsvis nio miljarder kronor.

Samtidigt sker förändringar som påverkar biblioteken. Demokratin utsätts för allt hårdare prövning. Digitaliseringen riskerar att göra biblioteken mindre relevanta om de inte svarar upp mot människors efterfrågan av att digitala resurser, kunskap och läsupplevelser på nätet. Förändringar av ekonomi, demografi, migration och språk medför också stora utmaningar. Verksamheten kan försvåras av brist på samordning och samverkan, digital inlåsning, dyr upphovsrätt och förlagsoligopol.

Ojämlika förutsättningar och resurser bland kommunerna liksom ökade krav på kompetensutveckling av både medborgare och bibliotekarier måste hanteras. Det är oroande att inte alla skolor uppfyller skollagens krav på skolbiblioteksverksamhet, likaså att biblioteken inte når fram till alla potentiella användare.

Digitaliseringen medför nya krav för hela biblioteksväsendet. Gränserna för vad som är sant och kontrollerbart förskjuts ständigt. Sverige har halkat efter andra länder i att erbjuda digitala bibliotekstjänster och digital tillgång till kultur- och kunskapsarv. Nya kraftfulla sökmotorer och algoritmer, tillsammans med redan existerande och kommande metoder för intelligenta självlärande söksystem, kommer att förändra katalogiseringen. Allt detta inrymmer möjligheter och ger incitament till förändring. Digitaliseringen är en möjlighet för biblioteken att öka sin relevans.

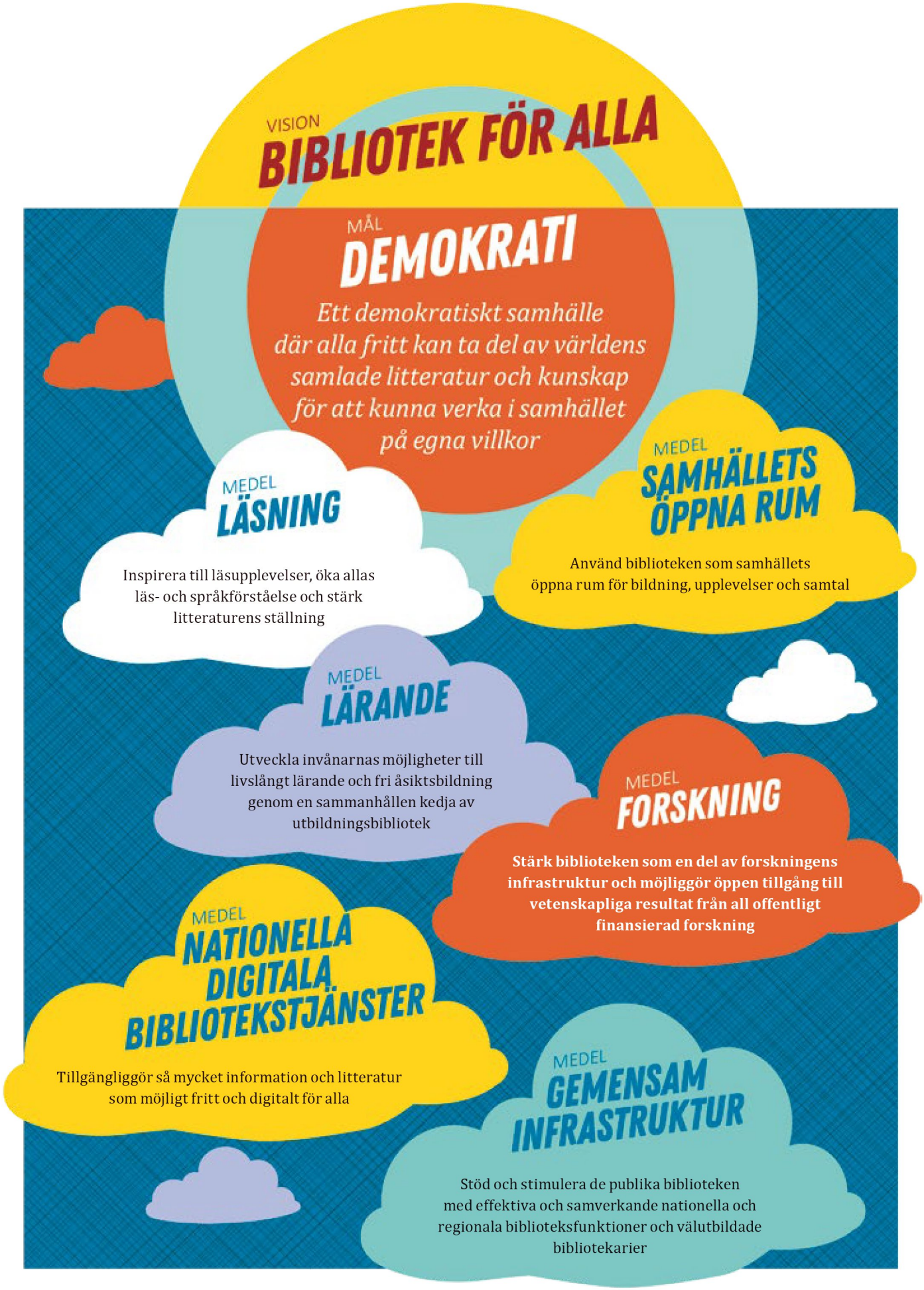
I går

Historiskt sett är tillgång till litteratur och läsning en klassfråga. Böcker var dyrbara ting, förbehållna de övre samhällsskikten. Förmögna, akademier och kyrkan byggde upp egna bibliotek som också var status- och maktsymboler med ett stort samlarvärde. När tryckkonsten hade etablerats fick Sverige år 1661 en kansliordning som reglerade att allt som tryckts skulle levereras till kungen för utgivningskontroll. Därför finns sedan århundranden tillbaka allt som tryckts i Sverige samlat på Kungliga biblioteket (KB). Landets äldre forskningsbibliotek var länge tillgängliga endast för akademin.

Parallellt med uppbyggandet av den allmänna folkskolan och folkbildningen under 1800-talet etablerades lokala sockenbibliotek, delvis finansierade med brännvinsskatter. Under 1900-talets första decennier växte folkbiblioteken fram med utgångspunkt i arbetarrörelsens, nykterhetsrörelsens och studieförbundens folkbildningssträvanden. Bibliotekspionjären Valfrid Palmgren såg tidigt biblioteksverksamhetens utvecklingspotential. Hennes idéer lade tillsammans med folkrörelsebiblioteken grunden till de moderna folkbiblioteken. De skulle vara fritt tillgängliga och öppna för alla, även barn och socialt utsatta.

I slutet av 1940-talet presenterades en utredning om folk- och skolbibliotek som lade grunden till ett modernt allmänt biblioteksväsende med centralbibliotek, länecentraler och kommunala bibliotek. Utredningen föreslog också rationaliseringar som exempelvis central katalogisering.

I mitten av 1940-talet fanns det cirka 14 000 studenter i Sverige. De två universitetsbibliotek som då existerade var forskarnas domän. Några decennier senare hade antalet studenter och hög-

VISION
BIBLIOTEK FÖR ALLA
MÅL
DEMOKRATI
Ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor
MEDEL
LÄSNING
Inspirera till läsupplevelser, öka allas läs- och språkförståelse och stärk litteraturens ställning
MEDEL
SAMHÄLLETS ÖPPNA RUM
Använd biblioteken som samhällets öppna rum för bildning, upplevelser och samtal
MEDEL
LÄRANDE
Utveckla invånarnas möjligheter till livslångt lärande och fri åsiktsbildning genom en sammanhållen kedja av utbildningsbibliotek
MEDEL
FORSKNING
Stärk biblioteken som en del av forskningens infrastruktur och möjliggör öppen tillgång till vetenskapliga resultat från all offentligt finansierad forskning
MEDEL
NATIONELLA DIGITALA BIBLIOTEKSTJÄNSTER
Tillgängliggör så mycket information och litteratur som möjligt fritt och digitalt för alla
MEDEL
GEMENSAM INFRASTRUKTUR
Stöd och stimulera de publika biblioteken med effektiva och samverkande nationella och regionala biblioteksfunktioner och välutbildade bibliotekarier

skolor mångdubblats. Under 1960-talet började universitets- och högskolebiblioteken utvecklas till de öppna lärmiljöer de är i dag.

Biblioteken var mycket tidiga med att förstå och tillägna sig teknikens möjligheter.

Utvecklingen mot dagens biblioteksverksamhet tog ett kraftigt språng under 1970-talet. Detta decennium kännetecknades också av en stark biblioteksdebatt. Reformer, teknik och den nya statliga kulturpolitiken kom att prägla folkbibliotekens inriktning och utveckling. Etableringen av Bibliotekshögskolan i Borås innebar att bibliotekarier med en gemensam utbildningsbakgrund kunde anställas inom olika slag av bibliotek i hela landet. Uppsökande verksamhet, en dynamisk utveckling av barnbiblioteken, ett ökat utbud av talböcker och fler bokbussar präglade folkbiblioteksverksamheten. De läsfrämjande verksamheterna ökade i snabb takt.

Rationaliseringarna av biblioteksadministrationen understöddes av centraliserade inköpskanaler. Från bibliotekens gemensamma företag Biblioteksstjänst (BTJ) kunde biblioteken inhandla det som inte behövde vara unikt för varje enskilt bibliotek, till exempel katalogposter. Bibliotekstjänst satsade också tidigt på utvecklingen av ett datoriserat biblioteksdatasystem (BUMS), och den bibliografiska databasen BURK. Statskontoret byggde katalogsystemet Library Information System, som senare blev Libris och överfördes till KB år 1977. Detta lade grunden för en effektivisering, samtidigt som det i vissa fall bidrog till likriktning, och en minskad lokal identitet. Datoriseringen av biblioteken möjliggjorde öppnare och mer delbara mediesamlingar. Biblioteken var mycket tidiga med att förstå och tillägna sig teknikens möjligheter. Den tekniska utvecklingen innebar också ett breddat biblioteksutbud i form av audiovisuella medier.

År 1984 presenterades utredningen Folkbibliotek i Sverige som väckte frågor och debatt om folkbiblioteken skulle ses som informationsförsörjare eller kulturförmedlare. Något enkelt svar på detta fanns inte. Så småningom kom diskussionen att glida över i frågor om servicekvalitet, biblioteksentreprenader och biblioteksanvändaren som ”kund”. Det ledde till en diskussion om betydelsen av delaktighet och en idémässig förflyttning från samlingsorienterade till användarorienterade bibliotek. Gratisprincipen, rätten till avgiftsfria lån, var en återkommande fråga. Så småningom föreslogs en lagreglering av biblioteken i Sverige, liksom i de andra nordiska länderna. År 1996 blev den första svenska bibliotekslagen en realitet.

1980- och 90-talets tekniska utveckling sammanföll med nya pedagogiska reformer. I propositionen Forskning och samhälle från 1996, finns uttalanden om att regeringen ser hela det allmänna biblioteksväsendet som en enhetlig och samverkande resurs. Förslag lades fram om att Libris skulle utvecklas till ett nationellt system för alla bibliotek och att datornätet för högre utbildning och forskning (SUNET) skulle erbjudas folkbiblioteken. Detta avvisades dock av de flesta kommuner. Flexibelt lärande, små högskolor och regional tillväxt låg i fokus. Distansstudenternas behov uppmärksammades särskilt. Folkbiblioteken fick en tydligare roll inom lärandet. Kommunala lärcentra inrättades ibland i anslutning till biblioteken. Den ökande skaran högskolestudenter och vuxenstuderande i Sverige rörde sig fritt mellan högskolebibliotek och folkbibliotek.

De följande decennierna skapade tillgången till information via internet nya förutsättningar för biblioteken. Kraven växte på bibliotekens kompetens om hur teknik och informationsinnehåll fungerade och skulle värderas. De ökade kraven gällde också hur biblioteken skulle hantera de allt snabbare nätverken. Forskningsbiblioteken var snabba med att förutse behovet av digitala resurser och nya sätt att inhämta och sprida information. Övergången från analoga medier till digitala påskyndades. För folkbiblioteken dröjde det något längre. Men viss samverkan och gemensamma upphandlingar påbörjades, ofta med de regionala biblioteksverksamheterna som initiativtagare.

Bibliotekarieutbildningen förändrades och det akademiska ämnet biblioteks- och informationsvetenskap etablerades vid ett antal universitet och högskolor. Innovation blev en allt starkare inriktning inom utbildnings- och forskningspolitiken. När vetenskaplig publicering och forskningens infrastruktur kom i fokus var biblioteken inte sena med att ta en roll i utvecklingen. Det viktiga arbetet för öppen tillgång, open access, inleddes.

I morgon

Tidsperspektivet för denna strategi är läget år 2030. Förhoppningen är att de som lever i 2030-talets samhälle kommer att vara tillräckligt pålästa, informerade och kompetenta för att kunna bidra till en demokratisk värld där hållbarhet och mänskliga rättigheter är ledstjärnor. Det är ett hoppfullt perspektiv. De samhällsinstitutioner som arbetar för öppenhet, oberoende, åsiktsfrihet, kunskap och livskvalitet sitter med nyckeln till den

goda framtiden i sin hand. Biblioteket är en sådan institution.

För att uppnå de mål som Förenta Nationerna (FN) har satt upp i Agenda 2030 kommer tillgång till trovärdig information, tillsammans med förmågan att ta till sig och hantera information samt olika digitala uttrycksmedel, att vara väsentliga. Biblioteken kan särskilt bidra till att uppfylla följande Agenda 2030-mål:

- God utbildning för alla
- Minskad ojämlikhet
- Fredliga och inkluderande samhällen
- Hållbara städer och samhällen
- Minskad produktion och konsumtion

Biblioteken är användarens och allas gemensamma angelägenhet och egendom. Det är en verksamhet och en arena där samtal och kommunikation ger grund för att förstärka tillit och utveckla demokratiska förhållningssätt. Biblioteken används av många och bibliotekarierna har deras förtroende. Biblioteken är samhällets oberoende kunskapsbank. Den svenska bibliotekslagen slår fast allas rätt till bibliotek. FN:s barnkonvention ger barn utrymme och prioritet i biblioteken. Den internationella biblioteksorganisationen IFLA ger i sin globala vision inför framtiden en bild av biblioteken som nödvändiga, självklara och angelägna i en framtid där biblioteken:

- ger fria möjligheter till lärande, forskning, läsning, upplevelser, skapande och inspiration
- finns i tillräcklig omfattning nära användaren, vilket gör biblioteken lätta att använda och vistas i
- sträcker sig långt utanför bibliotekslokalernas väggar, är digitala och utåtriktade
- är självklart och jämlikt integrerade i de strukturer och verksamheter de ingår i, till exempel skola, universitet, myndighet eller lokalsamhälle
- är öppna mot omvärlden
- lever i delaktighet med användarna och i samverkan med civilsamhället och samhällets institutioner
- bjuder in de som ännu inte använder sig av biblioteksverksamheterna genom kreativa och obyråkratiska förhållningssätt
- är en mötesplats man söker sig till för att dela upplevelser, tankar och kreativa uttryck med andra

Världens bibliotek har i denna vision enats kring en målbild. Den globala visionen om ett starkt och samlat biblioteksväsende ger styrka till läsande, informerade och delaktiga samhällen.

För att möta olika behov är bibliotekens verksamhet komplex, föränderlig och innehållet varierat. Genom digitalisering och samverkan kan alla oavsett vem man är, var man bor och vilka behov man har få tillgång till den information, kunskap och litteratur man söker. Bibliotekens digitala utveckling möter människors förändrade beteenden, medievärldar och kommunikationsmönster. Sverige ska – utifrån sina it-politiska mål – vara bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter, vilket biblioteken bidrar till. Sverige kommer inte längre att ligga efter omvärlden.

Biblioteksverksamheterna är kraftfulla och har hållbara ekonomiska förutsättningar. Hela det allmänna biblioteksväsendet är effektivt, angeläget och framgångsrikt genom god samverkan med civilsamhället, samhällsinstitutioner och mellan biblioteken. De publika biblioteksverksamheter där användarna finns, till exempel folkbibliotek, forskningsbibliotek och skolbibliotek, är i fokus för de stödjande biblioteksverksamheterna; de regionala biblioteksverksamheterna och nationalbiblioteket, liksom Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) Skolverket och Kulturrådet. År 2030 är en majoritet av bibliotekens medieresurser digitala, sökbara och tillgängliga utan kostnader för användaren. Forskning, livslångt lärande och utbildning har nya förutsättningar via en genomförd öppen tillgång till publicerad forskning samt öppna forskningsdata. Forskningsbiblioteken är väl integrerade i lärosätenas forskningsmiljöer och det öppna vetenskapssamhället.

I biblioteksverksamheterna möter användarna utbildade bibliotekarier och annan expertis som guidar användare av alla slag, som möjliggörare och problemlösare. I skolbibliotek och forskningsbibliotek samarbetar elever, studerande, lärare och forskare med skolbibliotekarier och informationsexperter som en del i lärandets och forskandets infrastruktur. Alla bibliotek utgår från användarens perspektiv oavsett vilka de är och var de finns. Bibliotekarier handleder och stödjer användarna i förmågan att behärska de digitala förutsättningarna samt att värdera och kritiskt granska data och informationsinnehåll. Delaktighet i samhället kräver medie- och informationskunnighet och allt fler har tillägnat sig detta. Användarens lust att utforska, uppleva, lära, läsa, utvecklas, utmanas och överraskas uppmuntras. Med demokratin som mål stöds visionen om allas delaktighet. Biblioteken är samhällets öppna rum med utrymme för läsning, lärande och forskning, och samhället har byggt nya digitala bibliotekstjänster och en stödjande gemensam infrastruktur. ▶

NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Demokrati

Ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor

Inledning

Biblioteket är demokratens skattkammare och diktatorns skräckkabinett.
Björn Ranelid, författare

I tider när demokratin hotas av mörka krafter över hela världen blir bibliotekens roll och uppgift allt viktigare. Biblioteken är en femte statsmakt, en konstitutionell pelare som balanserar andra statsmakter. Bibliotekens verksamhet och samlingar, liksom den litteratur och kunskap bibliotekarien ger nyckeln till, är det demokratiska samhällets skatt. Utgångspunkten är den svenska regeringsformens inledande paragrafer:

1 § All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse.

2 § Den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten.

Dessa formuleringar har en direkt och praktisk innebörd för biblioteksväsendet. Målet är att värna om förmågan att upprätthålla grundläggande värden som demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter. Vi ska försvara och främja vår demokrati och vår rättsstat mot alla inre och yttre aktörer som kan vilja undergräva dem. Dessa värden har ett oförytterligt egenvärde. De utgör en grundval för vårt samhälles välstånd och motståndskraft.

Detta demokratiska uppdrag, som är likadant för alla samhällsinstitutioner, har varit utgångspunkten i arbetet med den nationella biblioteksstrategin. Bibliotekens verksamhet bidrar till en samhällsutveckling i stort och till att demokratin fördjupas genom att alla får bättre möjligheter till insyn, inflytande och deltagande i den demokratiska processen. Att biblioteken ska verka för det demokratiska samhällets utveckling uttrycks i målet om allas delaktighet i samhällslivet. Att biblioteken ska bidra till fri åsiktsbildning understryker betydelsen av att de intar en neutral hållning i förhållande till den information som tillhandahålls och även i övrig verksamhet understödjer ett fritt meningsutbyte. Bestämmelsen innebär att biblioteksverksamheten ska präglas av öppenhet för olika perspektiv och stå fri från censur eller andra hindrande åtgärder. Yttrandefriheten är den grund som den fria åsiktsbildningen vilar på.

Tankegången återkommer i bibliotekslagens ändamålsparagraf (2 §):

Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning.

Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla.

Tillgänglighet

Att alla människor har tillgång till bibliotek är väsentligt och en grund för bibliotekens legitimitet. Tillgängligheten till biblioteksverksamheternas innehåll, tjänster och lokaler ska vara god och jämlik. Begreppet ska förstås ur följande aspekter: fysisk, kognitiv, språklig, kunskapsmässig, psykosocial, administrativ och ekonomisk tillgänglighet. Bibliotekslagen och skollagen slår fast tillgången till biblioteksverksamhet. Alla har rätt att få ta del av den biblioteksverksamhet som de har behov av. Biblioteken bör utveckla metoder för att nå dem som i dag inte känner till vad biblioteken kan erbjuda eller av praktiska skäl är förhindrade att använda bibliotek. Ökad digitalisering av tjänster och utbud är också en väg mot ökad tillgänglighet.

Bibliotekens innehåll ska vara varierat så att det passar alla och så att alla ska kunna få tillgång till olika typer av media. Detta uppnås via samarbete mellan biblioteken, och ställer krav på samordnade system och gemensamt ägande av resurserna. Bibliotekspersonalens kompetens är avgörande för att

alla ska få lika möjligheter att använda bibliotekens innehåll och tjänster.

Ambitionen är att all utgivning på minoritetsspråken ska vara tillgänglig via alla bibliotek genom digitalisering, som e-böcker eller print on demand.

Neutralitet och mediesamlingar

Människor har rätt till fri tillgång till litteratur och andra medier. Bibliotekslagens portalparagraf garanterar människors rätt att bilda sig en åsikt. Lagen slår också fast att folkbibliotekens utbud av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet. Likaså garanterar lagen främjandet av läsning och tillgång till litteratur.

Inget bibliotek kan innehålla allt. Som en garanti för att människor ändå kan få den litteratur de behöver ingår alla bibliotek i ett samarbete. Traditionellt har det gällt fjärrlån, det vill säga lån mellan bibliotek, men i dag handlar samarbetet lika mycket om digitalisering. Samordningen kan också gälla den gallring som behövs. För att omistliga medier inte ska försvinna krävs nationella bevarande- och säkerhetsplaner, inte minst för forsknings- och specialbiblioteken. KB har en särställning som den enda mottagaren av elektroniska och audiovisuella pliktexemplar. Den förändring som krävs är att det samlade materialet ges en bredare tillgänglighet.

Lögner och propaganda

Biblioteksväsendet ska ge kunskap om källkritik och informationssökning liksom algoritmer och filterbubblor som riskerar att bidra till en fragmentisering av det offentliga samtalet och leda till en minskad tilltro till grundläggande fakta. Biblioteken har uppdrag och personal att stödja invånarna i att uppnå en god medie- och informationskompetens (MIK). De bidrar därmed till att höja kunskapsnivån i hela samhället. De biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna, liksom den regionala biblioteksverksamheten, kan stödja och försörja biblioteken med relevant kompetens. Vid en kris och krigssituation kan rykten, falska nyheter och propaganda mötas av ett biblioteksväsende som har en viktig roll för en säker, oberoende och trovärdig informationsförmedling för hela samhället som en del av civilförsvaret. Mediesamlingar och bibliotekarier erbjuder fakta, sök- och källkritik samt eftertanke som ett skydd.

Integritet och sekretess

Digitaliseringen får inte urholka tillämpningen av sekretess- och dataskyddsbestämmelserna inom biblioteken (bland annat bibliotekssekretessen i 40 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen, OSL, samt sekretessen i 21 kap. 7 § OS). Användarna måste kunna vara säkra på att uppgifter i bibliotekens register om enskildas personliga förhållanden samt lån, reservationer, andra former av beställningar och användning av informationsteknik aldrig förs vidare till tredje part. Tekniken möjliggör i dag för leverantörer av e-böcker att i detalj kartlägga en läsares beteende, vad man läser, hur fort och hur länge. Det får inte finnas någon misstanke om att staten eller kommersiella intressen kartlägger biblioteksanvändarnas politiska eller personliga preferenser.

Biblioteken ska vara en fredad plats, vilket gör att de rent tekniska säkerhetslösningarna på biblioteken måste vara tillförlitliga. Biblioteken måste äga och ha egen kontroll över de persondata som rör biblioteksanvändning, gallra aktivt i uppgifterna och bara samla in de data man behöver för sin uppgift.

Integration och inkludering

För de som är nyinflyttade till Sverige är biblioteken en viktig ingång till samhället. Så har det sett ut under flera decennier och biblioteken har visat en snabb anpassningsförmåga under de senaste årens flyktingströmmar. Folkbiblioteken är en central aktör för att underlätta integration och inkludering av nyanlända och har generellt en god förmåga att möta människor med ett annat modersmål än svenska. Det är viktigt att samhället i stort fortsätter att ta vara på, stödjer och satsar på de aktiviteter biblioteken bidrar med. Detta bör synliggöras i de lokala och regionala biblioteksplanerna.

Detta gäller också den centrala rätten för alla biblioteksanvändare att ta del av världens samlade litteratur och kunskap. Tillgång till litteratur på originalspråk eller som inte finns översatt är en kunskaps- och utbildningsfråga som också har betydelse för Sveriges roll i världen.

På biblioteken kan människor orientera sig utan att möta myndighetspersoner vars beslut har avgörande betydelse för deras liv och ekonomi. Biblioteken ska vara en självklar plats att vistas i och en studieplats, inte minst för unga människor och vuxenstuderande. Biblioteken kan också stödja genom att ge tillgång till den informations- och kommunikationsteknik som krävs för att nyanlända ska ha möjlighet att kommunicera med och vara delaktiga i samhället. Efterfrågan på mångspråkig bibliotekspersonal växer. Detta ställer också krav på kompetens om mångkulturella frågor, medieförsörjning på olika

språk, material på lättläst svenska, medborgar- och samhällsinformation och en anpassad verksamhet. Bibliotekens möjligheter att anställa personal med mångspråkig kompetens bör därför förstärkas genom olika statliga stödinsatser. En kontinuerlig kompetensutveckling på området kan ske inom ramen för en nationell struktur i ett fortbildningsinstitut för bibliotekarier.

För att uppnå effektivitet krävs en lånecentralsfunktion i likhet med dagens Internationella biblioteket. Det bör vara ett tydligt uppdrag som förstärks och utvidgas jämfört med dagens nationella stödinsatser inom området. Det nationella stödet måste innehålla konsultativt stöd i olika mångspråkiga och mångkulturella frågor.

Upphandling, inköp, katalogisering och gallring av mångspråkig litteratur kräver en specifik kompetens som är närmast omöjlig inom mindre biblioteksorganisationer. Den nationella biblioteksmyndigheten bör ha ansvar för lånecentralen i sin helhet. För att uppnå bästa resultat för de publika biblioteken bör samverkan ske mellan den nationella nivån och de regionala biblioteksverksamheterna.

Nationella minoriteter och urfolket samerna

De fem nationella minoriteterna är en omistlig del av Sverige, historia och kulturarv. Det nationella stödet till biblioteken, där användarna tillhör de nationella minoriteterna och urfolket samerna, behöver förstärkas. Detta arbete åligger alla bibliotekstyper och bör påskyndas. Bibliotekslagen föreskriver att de nationella minoriteterna ska ägnas särskild uppmärksamhet. Samerna är ett urfolk med en egen lagstiftning, sametingslagen. Sametinget är en myndighet.

De nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur i Sverige ska främjas. Barns utveckling av en flerkulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska prioriteras. Revitaliseringen av språken och den kulturella identiteten är central. Alla som tillhör de nationella minoritetsgrupperna har rätt till sina språk och en likvärdig biblioteksverksamhet oavsett var de bor i landet. En strukturerad dialog med grupperna, i syfte att utforma en angelägen verksamhet, ska genomföras enligt lag. Biblioteken ska arbeta för att undvika en strukturell diskriminering. Att stärka och skydda språken och de kulturella identiteterna ska också ingå i bibliotekens uppgifter.

Den mångspråkiga biblioteksverksamheten behöver nationellt stöd för att inte vara ojämlik.

Biblioteksverksamhet för, om, av och med de nationella minoritetsgrupperna har minst två utgångspunkter. Dels handlar det om medier på minoritetsspråken och dels om majoritetens kunskap om minoriteterna. Biblioteken ska därför bidra till att synliggöra de nationella minoriteternas kulturer, identiteter och de nationella minoritetsspråken i syfte att öka kunskapen och förståelsen hos allmänheten. Detta kräver uppmärksamhet bland annat genom arrangemang och andra aktiviteter.

Biblioteken behöver stöd från centrala instanser som kan bidra med kompetensutveckling, konsultativ verksamhet och medieförsörjning. Flera av de nationella minoriteternas bibliotek kan ges ett ansvar som statligt finansierade resursbibliotek för sina respektive språkområden. Sådana särskilt utpekade resursbibliotek för olika nationella minoriteter och urfolket samerna kan då arbeta stödjande och erbjuda dessa tjänster till biblioteken, gärna via en lånecentral. Ambitionen är att all utgivning på minoritetsspråken ska vara tillgänglig via alla bibliotek genom digitalisering, som e-böcker eller *print on demand*. Bilderböcker, barnböcker, ungdomsböcker, vuxenböcker, tillgängliga medier, forskningspublikationer och facklitteratur bildar en språklig utvecklingstrappa som behöver få en hemvist i en flerkulturell identitet med starkt stöd från biblioteken. Radio, tv, film, musik, ljud och talböcker har stor betydelse. De nationella uppdragen till resursbiblioteken bör ha detta som gemensam utgångspunkt.

Funktionsrätt

Begreppet funktionsrätt används om människans rätt att fungera i olika situationer, oavsett funktionsnedsättning och oavsett vilka hinder som finns i samhället. Begreppet kan användas relaterat till en enskild vardaglig situation, men också i ett politiskt sammanhang för att beskriva den gemensamma rätten för olika grupper. Det handlar alltså om individers rättigheter, där man vill flytta fokus från hinder och särskilda lösningar till principer om allas mänskliga rättigheter.

Allas rätt till bibliotekens resurser på lika villkor är en demokratifråga och gäller alla bibliotek. Att möjliggöra för den som har en funktionsnedsättning att kunna använda bibliotekens resurser på samma villkor som andra ska gälla i alla bibliotekssammanhang genom bemötande och tillgängliggörande av medier, lokaler och andra resurser.

Den tekniska utvecklingen innebär nya möjligheter för grupper med olika

funktionshinder. MTM har här ett särskilt ansvar. MTM bör få ett tydligare uppdrag att på sikt öppna möjligheten att minska omfattningen av de anpassade tjänster som myndigheten tillhandahåller, till förmån för universella lösningar och universell utformning av e-böcker, ljudböcker och talböcker. Samtidigt är personer med läsnedsättning en heterogen grupp med varierande förutsättningar att använda de universella digitala medietjänsterna som finns på marknaden. Därför kan MTM:s service riktad till personer med behov av specialanpassade lösningar ändå behöva finnas kvar parallellt med de universella lösningarna, även på längre sikt.

Mellan 15 och 20 procent av befolkningen beräknas ha någon form av läsnedsättning eller läsovana som gör att de behöver läsa text i ett tillgängligt format. Målet är att fler som behöver använda tillgängliga medier gör detta.

Barnens rätt

FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) kommer att införlivas i svensk lag från och med den 1 januari 2020. Enligt konventionen ska alla åtgärder som rör barn ha barnets bästa i främsta rummet. Barnet har rätt att uttrycka sin mening i alla frågor som berör det. Barnets rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet ska respekteras. Barnkonventionen nämner särskilt barn som hör till nationella minoriteter och urfolk. Folkbiblioteken ska enligt bibliotekslagen ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar för att främja deras språkutveckling och stimulera till läsning. Barns rättigheter och rätten för barn att ta plats i biblioteken har därmed stark legal förankring och ska prioriteras i folkbibliotekens verksamhet.

Biblioteken ska förhålla sig till både barnperspektivet och barns perspektiv. Barnperspektiv innebär att vuxenvärlden strävar efter att ta till vara barns intressen, medan barns perspektiv svarar mot individuella barns synsätt, önskningar och behov. Bibliotekslokalen är mycket viktig för barn och unga. Biblioteket ska vara en välkomnande, trygg och inspirerande plats, där alla barn ska bemötas med respekt och där deras frågor och förslag beaktas.

Barnbiblioteksutveckling bör utgå från både barnperspektiv och barnets perspektiv vid fördelning av resurser, vid lokalutformning, vid fördelning av mediekostnader, samt vid urval och inköp av medier och bemanning. Barns perspektiv och barnperspektiv ska omfatta all personal, deras förhållningssätt och bemötande. Barnen är prioriterade i lagen, är stora låntagare och frekventa besökare. Detta måste också synas i bibliotekens resursmässiga prioriteringar. Barnbiblioteksverksamheten bör formas tillsammans med och av barn. Barns faktiska delaktighet ska respekteras. Barnen har rätt till ett brett medieutbud som förutom litteratur inkluderar tillgång till AV-media i alla former.

Biblioteksverksamhet för, av och med barn bör ges ett stort utrymme i de kommunala och regionala biblioteksplanerna. För att kunna följa upp om prioriteringar för barn och unga faktiskt görs och om de får effekt, behöver statistik och andra uppföljningsmetoder utvecklas. Uppföljningar är viktiga för att huvudmännen ska kunna säkerställa att målen i biblioteksplanerna följs och att resurserna till barn i allt större grad svarar mot barnens användning av biblioteket. ▶

Några slutsatser

De nationella minoriteternas och urfolket samernas möjligheter att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur i Sverige ska främjas.

Ambitionen är att all utgivning på minoritetsspråken ska vara tillgänglig via alla bibliotek genom digitalisering, som e-böcker eller *print on demand.*

Den mångspråkiga biblioteksverksamheten behöver nationellt stöd för att inte vara ojämlik.

Vid en kris och krigssituation kan rykten, falska nyheter och propaganda mötas av ett biblioteksväsende som har en viktig roll för en oberoende informationsförmedling som en del av civilförsvaret.

MTM bör få ett tydligare uppdrag stödja universella lösningar för de tjänster som myndigheten tillhandahåller.

Biblioteken måste äga och ha egen kontroll över de persondata som rör biblioteksanvändning.

Biblioteket ska vara en välkomnande, trygg och inspirerande plats, där alla barn ska bemötas med respekt och där deras frågor och förslag beaktas.

För att kunna följa om prioriteringar för barn och unga faktiskt görs och om de får effekt, behöver statistik och andra uppföljningsmetoder utvecklas.

Bibliotekens möjligheter att anställa personal med mångspråkig kompetens bör förstärkas genom olika statliga stödinsatser.

bibliotek

Samhällets öppna rum

MEDEL *Använd biblioteken som samhällets öppna rum för bildning, upplevelser och samtal*

Inledning

Biblioteket finns mitt i samhället. På den lilla orten, där invånarna kan gå man ur huse för att försvara sitt bibliotek och i världens storstäder, där landmärken byggs i trä, glas och granit. Biblioteket som byggnad, som rum, betyder något fundamentalt för alla användare. Men det är inte bara en lokal utan också en verksamhet och en idé.

De aktiviteter biblioteken erbjuder bör vara kopplade till bibliotekens kärnuppdrag för kunskaps- och litteraturförmedling.

För eleverna i skolan är biblioteket en plats för studier och rekreation. För studenterna på campus är biblioteket ofta själva sinnebilden för universitetet. Här möts alla över fakultetsgränserna och här samlas kreativiteten. Folkbiblioteket är ofta det första som möter den nyanlände flyktingen, både med kopplingar bakåt och med den första inträdesbiljetten till det nya livet.

Biblioteket är samhällets öppna rum. Dessa ska användas, bejakas och stärkas. Det närliggande lokala biblioteket eller bokbussen är lika viktiga för användaren som det stora stadsbiblioteket. Biblioteken, bibliotekarierna och andra yrkesgrupper på biblioteket skapar delaktighet och samhörighet samt ger läsinspiration, kunskap och upplevelser. Det är här många barn möter sina första böcker i större utsträckning. Det är här författarna kan möta sina läsare. Här finns liv, samtal, film, musik och det lågintensiva mötet.

Det är ingen tillfällighet att det just nu runt om i världen byggs helt nya bibliotek för möten och upplevelser. Helsingfors har fått sitt nya Centrumbibliotek mellan järnvägsstationen och riksdagshuset. Oslo bygger sitt nya stadsbibliotek i hamnen, granne med operan och centralstationen. Köpenhamn har Den sorte diamant och Århus har det nya moderna biblioteket Dokk1. Utvecklingen i våra grannländer och andra länder kan tjäna som inspiration.

Rum för möten

Biblioteken ska vara fria, oberoende rum för möten. Där ska man kunna vara bland andra även om man är ensam och bli vänligt och jämlikt bemött. Biblioteket finns på användarens villkor utifrån var och ens förutsättningar.

I biblioteksrummet kan alla ta del av biblioteket, men också dela med sig. Ett möte är inte enbart ett sammanträffande mellan människor. Det kan också vara ett oväntat möte med en text i en bok, med en berättelse i en föreläsning, en film eller ett författarbesök. Bevakningen av att det finns öppna och fria möjligheter till delning av kunskaper, kreativa ambitioner och erfarenheter är att värna om det hållbara och inkluderande samhället. För studerande blir biblioteket en fristad där de kan ställa frågor, och få stöd utan att bli bedömda och betygsatta. Bibliotekslokalen bör utformas som en plats som är funktionell, men också trygg, rofylld och inspirerande. Besökarna ska uppleva det som sitt bibliotek.

Fler invånare än i dag bör kunna använda biblioteken och varje bibliotek bör kunna sätta upp mätbara mål för ett ökat nyttjande. För att öka användningen av biblioteken kan huvudmännen satsa på utökade och anpassade öppettider, men när och hur mycket måste beslutas utifrån lokala förutsättningar. Satsning på meröppna bibliotek bör vara en offensiv åtgärd, och inte ersätta bemannade bibliotek i besparingssyfte.

Arrangemang, inspiration och upplevelser

På biblioteken ordnas arrangemang som författarbesök, utställningar, filmvisningar, konserter och föreläsningar. Avsikten är att väcka nyfikenhet, skapa grund för samtal och lärande samt inspirera till användning av bibliotekets utbud. Ett arrangemang kan också vara en kurs eller studiecirkel om till exempel informationssökning eller digitala verktyg.

På högskolebiblioteken synliggörs lärosätets forskning och undervisning. Biblioteken bör vara en plats där olika

människor kan möta konstnärliga uttryck i en välkänd och lokal miljö.

Att skapa tillsammans kan väcka nyfikenhet på andra och på olika uttryck, fenomen och företeelser i omvärlden. Biblioteken anordnar därför, ofta i samarbeten med andra, möjligheter för människor att arbeta med olika kreativa uttryck. De aktiviteter biblioteken erbjuder bör vara kopplade till bibliotekens kärnuppdrag för kunskaps- och litteraturförmedling. Att vara biblioteksanvändare ska vara lustfyllt, berikande och bidra till en god livskvalitet.

Tillgänglighet

Digitaliseringen är en av de faktorer som skapar störst förändring i dagens samhälle och ger grund för innovation. I bibliotekens öppna rum ska alla ges möjlighet att ta del av digitaliserade medier. Bibliotekens verksamhet för att ge människor handledning om hur man hanterar digitala verktyg och värderar information och källor ska utvecklas och stärkas. Biblioteken ska spela en stor roll för att överbrygga de digitala klyftorna och fortsätta det framgångsrika arbete som pågår, inte minst i samverkan med folkbildningen. De som inte har tillgång på annat vis ska få tillgång till datorer och annan digital utrustning på biblioteken. På så sätt ska biblioteken ses som samhällets väg till allas möjlighet att bli del i det digitala samhället.

Folkbiblioteken ska arbeta för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning och innovation. Därför måste kontinuerlig kompetensutveckling och metodutveckling genomföras. Bibliotekens personal ska kunna följa den digitala utvecklingen och inspirera människors digitala användning.

I bibliotekets lokaler kan digitalt inlåst information och forskning göras tillgänglig. Yrkesverksamma kan ta del av den senaste forskningen inom sitt område för att hålla sin kunskap uppdaterad. Genom användning på plats kan forskare och allmänhet få tillgång till databaser och forskningspublikationer som ligger bakom betalväggar. Här ska det vara möjlighet att läsa dagstidningar och tidskrifter som inte är allmänt tillgängliga på nätet. Här bör det audiovisuella kultur- och kunskapsarvet vara fritt tillgängligt. Åtkomst till medier i den fysiska bibliotekslokalen blir en brygga mellan analog och digital tillgänglighet.

Kontinuerlig kompetensutveckling måste genomföras så att bibliotekens personal kan följa den digitala utvecklingen.

Sverige ska utifrån sina it-politiska mål vara bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter. Regeringen arbetar för att digitaliseringen ska bidra till en hållbar tillväxt, sysselsättning och ett socialt sammanhållet samhälle. Här spelar biblioteken en central roll.

Samverkan med omvärlden

Biblioteken är platser för jämbördiga möten. En grund för delaktighet är samverkan med lokalsamhällets olika organisationer och föreningar, förskola, barnhälsovård, utbildningsinstitutioner och andra intressenter. Biblioteken är inte låsta till det egna rummet. Viktig verksamhet kan ske uppsökande och utanför den egna lokalen.

Inom utbildningsinstitutionerna är biblioteksverksamheternas nära samspel med pedagoger, studenter, elever och övrig personal självklar och nödvändig. Samarbetet kan vidgas och utvecklas ytterligare med exempelvis studieförbund, författare, konstnärer och närliggande organisationer. Läsfrämjande arbete i form av externt förlagda boksamtal, sagostunder och annat familjestöd för läsning är en viktig uppsökande verksamhet.

Biblioteken kan, om det passar lokalt, integreras eller samlokaliseras med andra verksamheter. Beslutet att göra detta ligger på den lokala huvudmannen. För att undvika otydlighet för användaren är det viktigt att ansvarsfördelningen är klar. ▶

Några slutsatser

Fler invånare än i dag bör kunna använda biblioteken och varje bibliotek bör sätta upp mätbara mål för ett ökat nyttjande.

De aktiviteter biblioteken erbjuder bör vara kopplade till bibliotekens kärnuppdrag för kunskaps- och litteraturförmedling.

Barns rättigheter och rätten för barn att få ta plats i biblioteken ska prioriteras.

Biblioteken ska spela en stor roll för att överbrygga de digitala klyftorna.

Kontinuerlig kompetensutveckling måste genomföras så att bibliotekens personal kan följa den digitala utvecklingen.

Bibliotekens samarbete med studieförbund, författare, konstnärer och närliggande organisationer kan vidgas och utvecklas.

Läsning

MEDEL *Inspirera till läsupplevelser, öka allas läs- och språkförståelse och stärk litteraturens ställning.*

Inledning

Att alla medborgare kan läsa och förstå det de läser är en demokratifråga. Oavsett om läsningen sker via ögon, öron eller fingrar är läskunnighet och läsförståelse nödvändigt för att förstå och hantera omvärlden. Läsning och de språkfärdigheter och insikter som följer av läsningen skapar förutsättningar för ett aktivt deltagande i det demokratiska samhället.

Enligt bibliotekslagens ändamålsparagraf ska biblioteken främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Folkbiblioteken ska särskilt främja läsning och tillgång till litteratur. Det innebär att biblioteken ständigt måste utveckla metoder att främja läsning. Det sker genom medvetna litteraturinköp, samverkan med författare och genom att biblioteken aktivt inspirerar till läsning med stöd av olika läsfrämjande metoder och tillgängliga medier. Kulturrådet är den myndighet som fördelar statliga bidrag till läsfrämjande åtgärder.

Det vidgade textbegreppet är naturligt i bibliotekens verksamhet. Det är mediernas innehåll, inte formaten, som är centralt. Bibliotekens utbud bör finnas i olika format och uppvisa variationer. Det är värdefullt att biblioteken förmedlar andra konst- och kulturuttryck än de som finns i tryckt text. Till exempel bör det vara självklart att tillgängliggöra musik, film och datorspel. Bibliotekens uppdrag för ökad medie- och informationskompetens har en nära koppling till läsning.

De nya böcker som fått kultur- eller distributionsstöd bör distribueras och tillgängliggöras digitalt redan vid utgivning.

Bibliotekens arbete med läsning riktar sig till både barn och vuxna. Skolbiblioteken är även inom läsområdet en pedagogisk resurs. Skolbibliotekariernas nära samarbete med pedagogerna kan vara avgörande för elevernas resultat. Folkbiblioteken ska inspirera till barns fritidsläsning och kan komplettera utbildningssektorn inom läskunnighetsområdet, men kan inte kompensera för eventuella brister.

Läslust och läsfärdighet

Bibliotek är generellt och av tradition bra på att arbeta med frågor som rör läsning. Folkbiblioteken ska värna litteraturens konstnärliga värde och särskilt uppmuntra människors fria läsning och betona läsningens betydelse för hälsa och livskvalitet. Eftersom bibliotekens läsfrämjande arbete riktas mot många olika målgrupper måste bibliotekens personal ha en djup och bred kompetens. För att erbjuda likvärdig tillgång till den specialistkompetens som krävs är samverkan mellan olika biblioteksverksamheter av största vikt.

Biblioteken kan spela en stor roll för att minska läsklyftor som hänger samman med kön, ålder, bostadsort, språk och sociala förhållanden. Biblioteken ska därför genom läsfrämjande aktiviteter och åtkomst till tillgängliga medier ge användarna förutsättning att fungera som demokratiska individer i samhället.

Det statliga stödet till folkbibliotekens läsfrämjande arbete sker i dag i form av riktade projektbidrag som kan sökas från Kulturrådet. Metoder för att mäta läsning och läsningens effekt kan utvecklas vidare, eftersom antalet utlån från biblioteken endast säger en liten del om den faktiska läsningen.

Barns läsning

Enligt bibliotekslagen ska folkbiblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar. Syftet är att främja språkutveckling och stimulera till läsning genom att erbjuda litteratur och verksamhet utifrån vars och ens behov och förutsättningar.

Även om det primära ansvaret för läsinlärningen ligger på det allmänna skolväsendet, hänger läsförmågan nära samman med läslust och faktiska läsvanor. Bibliotekens gemensamma digitaliseringssatsningar med lässtimulerande innehåll kan i större utsträckning gälla barnen.

Läsdelegationen har i sitt betänkande Barns- och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället (SOU 2018:57) identifierat ett antal områden av särskild vikt och strategisk betydelse för barns

och ungas läsning. Inom de förslag som delegationen lämnat kan folkbibliotek och skolbibliotek aktivt ta en drivande och strategisk roll, kopplat till medieutbud och kompetens. Det är värdefullt att Läsdelegationen särskilt pekar på betydelsen av samverkan mellan flera lokala och regionala parter, däribland biblioteken. Det är särskilt viktigt att barnbibliotekariernas kompetens beaktas i samverkansarbetet kring de riktigt små barnens språkutveckling och det intresse för ord och bild som ges via litteratur. Samverkan kan då ske ur ett familjecentrerat perspektiv, till exempel med barnhälsovård och förskola. Barnbibliotekens roll för barns fria läsning bör ytterligare kunna förstärkas och uppmärksammas genom Läsdelegationens förslag om läsning på lov.

Bibliotekens gemensamma digitaliseringssatsningar kan i större utsträckning gälla barnen. Barnbibliotekens roll för barns fria läsning bör ytterligare förstärkas.

Bibliotekens betydelse för barn med språkliga svårigheter och läsproblem kan uppmärksammas mer, liksom bibliotekens roll för barn med funktionsnedsättning. Fler barn och unga med läsnedsättningar bör få access till de medier som finns via MTM och biblioteken. De läsfrämjande insatserna riktade mot barn inom de nationella minoriteterna och urfolket samerna kan förstärkas. Detsamma gäller de insatser som riktas till barn med annan språklig bakgrund än svenska. Det är av strategisk betydelse att stärka kontinuerlig kompetensutveckling kring barns och ungas läsning och läsfrämjande. Läsdelegationen föreslår ett läsfrämjandelyft för folkbibliotekarier, men också skolbibliotekarier och pedagoger kan delta.

Vuxnas läsning

Regeringen har pekat ut biblioteken som en samlingspunkt med litteraturen i fokus. Bibliotekslagens ändamålsparagraf kopplar samman demokrati och litteraturens ställning.

Klyftorna mellan de som läser och de som inte läser ökar i samhället. Bibliotek används av många, men ännu fler kan inspireras till läsning och därför behövs biblioteken som en lokal läslokal, fysiskt och digitalt, där berättelser läses och berättas. Biblioteken borde ges ännu bättre möjligheter att utföra det läsfrämjande uppdraget för både barn och vuxna.

Litteratur kan vidga medvetandet och ge insikter långt utanför den egna horisonten, fördjupa upplevelser och ge möjlighet till konstnärlig upplevelse. Ett demokratiskt samhälle stödjer litteraturen och dess ställning, biblioteken kanaliserar detta stöd till läsarna. Biblioteken kan inspirera till ett fördjupat läsande av kvalificerade texter. Djupläsandet behövs för förmågan att förstå och lära av omvärlden. Utan förmåga till läsning under längre tid försvinner en möjlighet till förståelse av komplexa sammanhang och nyanser.

Att behålla och återvinna sin hälsa är viktigt på ett individuellt plan men också på ett samhällsplan. Biblioterapi där läsningens hälsofrämjande roll ges utrymme kan få genomslag, om bibliotekens kompetens på området understödjs och utvecklas.

Samverkan mellan biblioteken och andra professioner och samhällsinstanser när det gäller läsning och inspiration till läsning bör uppmuntras. Det kan utöver samverkan med skola och utbildning vara hälsovård och den sociala sektorn. Samverkan kan också utvecklas mellan de myndigheter som inom sina uppdrag hanterar läsning och litteratur. Läsdelegationen framhåller betydelsen av vuxna som läsande förebilder för barn, och ett antal övriga läsfrämjande insatser som berör vuxna. ▶

Några slutsatser

Folkbiblioteken ska inspirera till barns fritidsläsning och kan komplettera utbildningssektorn inom läskunnighetsområdet.

Bibliotekens gemensamma digitaliseringssatsningar kan i större utsträckning gälla barnen. Barnbibliotekens roll för barns fria läsning bör ytterligare förstärkas.

Metoder för att mäta läsning och läsningens effekt kan utvecklas vidare.

De nya böcker som fått kultur- eller distributionsstöd bör distribueras och tillgängliggöras digitalt redan vid utgivning.

En målgrupp som först skulle kunna få tillgång till digitaliserade medier på sina egna språk är de nationella minoriteterna och urfolket samerna.

Folkbiblioteken ska värna litteraturens konstnärliga värde och särskilt uppmuntra människors fria läsning och läsningens betydelse för hälsa och livskvalitet.

NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Lärande

MEDEL *Utveckla invånarnas möjligheter till livslångt lärande och fri åsiktsbildning genom en sammanhållen kedja av utbildningsbibliotek*

Inledning

Människors lärande via formella, informella och icke-formella vägar löper genom hela livet. Det mer formella lärandet följer en röd tråd, en kedja, för lärande. Den startar redan i förskolan och löper vidare genom grundskoleåren till gymnasiet och sedan vidare till högskolestudier. De studerande stöds på vägen av olika typer av bibliotek anpassade efter respektive utbildningsnivå och utbildningsinnehåll. Bland dessa bibliotek finns också vuxenutbildningens bibliotek inom folkhögskolor, svenska för invandrare (SFI) och kommunal vuxenutbildning.

Skolan behöver en utbyggd, välfinansierad och med pedagogiken integrerad skolbiblioteksverksamhet.

Många bibliotek som är kopplade till utbildningsinstitutioner inom den formella utbildningssektorn kan med ett gemensamt namn benämnas *utbildningsbibliotek*. Även folkbiblioteken arbetar som stöd för lärande och bildning, exempelvis genom studieförbund, utan att vara en del av det formella utbildningsväsendet. Ett högskolebibliotek ingår i forskningens infrastruktur och ska därför inte enbart betecknas som utbildningsbibliotek, även om det också är en del av den pedagogiska verksamheten.

Utbildningsbiblioteken och folkbiblioteken stödjer aktivt utveckling av människors medie- och informationskunnighet (MIK), som är helt avgörande för förmågan att kritiskt söka, granska och värdera information, texter och andra medier.

Förskolebarns språk- och läsutveckling

För språk- och läsutveckling är det viktigt att små barn tidigt kommer i kontakt med bildberättelser, sagor, språklekar, ordramsor och högläsning. Även om inte förskolan är en del av den obligatoriska skolan har den en läroplan. Eftersom flesta barn går i förskolan borde det vara lika självklart med tillgång till berättelser i olika medieformer, böcker och högläsning som det är med tillgång till lekar och leksaker. När det lilla barnet själv börjar läsa, skriva eller berätta måste inspirationen finnas nära till hands. Samarbetet mellan pedagoger i förskolan och barnbibliotekarier är av största vikt.

För barn i förskoleåldern har lagstiftningen för nationella minoriteter och urfolket samerna förstärkts, vilket ställer större krav på biblioteken när det gäller förskolans åtaganden. De allra yngsta barnens språkutveckling kan stödjas via olika uppsökande metoder. Det finns goda resultat från läs- och språkfrämjande arbete där barnbibliotekarier besökt nyblivna föräldrar direkt i hemmet, och från andra familjestödjande verksamheter i samverkan med familjecentraler och BVC i enlighet med Bokstartsmodellen. Bokstart finns i flera länder och tillämpas i dag i ett antal svenska kommuner som fått stöd från Kulturrådet. För att ge barn en god start i livet vad gäller språk och läsning bör de familjestödjande och läsfrämjande metoderna stärkas och bli hållbara över tid.

Skolbibliotek som funktion

Skolan behöver en utbyggd, välfinansierad och med pedagogiken integrerad skolbiblioteksverksamhet. Varje elev i grundskola och på gymnasiet ska ha likvärdig tillgång till en välfungerande skolbiblioteksverksamhet. Utbildade bibliotekarier, rätt utrustning och medier, ändamålsenliga lokaler samt stöd från ledningen bidrar klart till bättre målresultat för eleverna. Väl fungerande skolbibliotek är avgörande för att öka likvärdigheten i undervisningen. I dag finns det stora skillnader i landet både vad gäller tillgång till och utformning av skolbiblioteken och det behöver snarast åtgärdas.

En skolbiblioteksverksamhet är inte främst en samling böcker, utan del i en pedagogisk verksamhet med bibliotekarien som nyckelperson. Skolbiblioteksverksamhet är obligatorisk enligt skollagen, och detta måste få större genomslag i praktiken. Kraven i skollagen och läroplanen, liksom Skolinspektionens tillsynsverksamhet, bör skärpas.

Skolbiblioteken ska enligt läroplanen både stärka elevernas språkliga förmåga och deras digitala kompetens, men stöd i informationssökning uteblir på många skolor.

Det behövs mätbara mål, kvalitetskriterier, modeller och nyckeltal för att kunna förbättra och fördjupa skolbiblioteksverksamheten med avseende på pedagogik och organisation för elevernas måluppfyllelse. Det krävs ökad tillgång till utbildade skolbibliotekarier och bättre samverkan med ledning och lärare. Rektorers kunskaper i hur skolbiblioteksfunktionen kan integreras med den pedagogiska verksamheten behöver stärkas. Exempel på nyckeltal som kan vara meningsfulla att beräkna är andelen elever per heltidsanställd skolbibliotekarie.

Skolbibliotekariens profession behöver också stärkas på såväl lokal som regional nivå genom kollegial samverkan, utbildning, ledarskap, mentorskap och nätverk. Kraven och ramverken kring utbildning, bibliotek, medier och kultur ser i dag olika ut och skiljer sig även på statlig, regional och kommunal nivå. Glappen däremellan drabbar inte minst skolbiblioteken. Det finns inget som hindrar att folkbibliotek kombineras med skolbibliotek eller att ett folkbibliotek bedriver sin verksamhet i en närliggande skola. Då är det dock av största vikt att de olika kompetenserna och uppdragen för folkbibliotek respektive skolbibliotek upprätthålls.

Samverkan mellan skolbiblioteken och kommunala eller regionala mediecentraler bör stärkas. Verksamhetens medieförsörjning behöver byggas ut både analogt och digitalt. Med nationella licenser och gemensamma digitala skolbibliotekstjänster ges goda förutsättningar att jämna ut och öka skolbibliotekens mediebestånd och likvärdighet. Detta har god förutsättning att lyckas i samband med uppbyggandet av ett nationellt digitalt bibliotek. Genom resursbiblioteken för de nationella minoriteterna och urfolket samerna ska stödet till landets skolbibliotek förbättras.

Sammantaget kan konstateras att skolbiblioteksverksamheten inte är tillräckligt utbyggd, finansierad och integrerad med skolan. Detta drabbar likvärdigheten inom skolvärlden, och i förlängningen inom samhället. Behovet av åtgärder är akut, inte minst mot bakgrund av det samlade vetenskapliga stödet för att elevernas kunskap, lärande och bildning stärks med en välfungerande skolbiblioteksverksamhet.

Universitets- och högskolebibliotek

Stora omställningar har gjorts inom högskolebiblioteken och en allt större andel medier är endast tillgängliga digitalt. Genom samordning av förhandlingen av e-resurser, det så kallade Bibsam-konsortiet som administreras av KB, har en digital transformation från tryckta medier till digitala kunnat genomföras.

Biblioteken integreras i varierande grad i lärosätenas undervisning och forskning. Många högskolor har varit framgångsrika i stödet till undervisningen och inte minst till distansstudenter när biblioteken bistår med studenternas flexibla, fysiska och digitala lärmiljöer. Det är vanligt att i bibliotekslokalerna även erbjuda läranderesurser som stöd i akademiskt skrivande, språkverkstad och it. Högskolebiblioteken kan tjäna som förebild för andra utbildningsbibliotek.

Kopplingen till gymnasiebiblioteken är viktig för de blivande högskolestudenterna. Samverkan mellan högskolebiblioteken oavsett deras storlek är av central betydelse. Mindre högskolebibliotek behöver stärkas och få bättre och mer likvärdig tillgång till e-resurser, vetenskapliga tidskrifter och andra digitala media än i dag.

Högskolebiblioteken kan få större ansvar att medverka i tillgängliggörandet av nätbaserade kurser, anpassade till det egna lärosätets studenter. Det snabbt ökande utbudet av storskaliga, öppna och nätbaserade kurser ställer nya krav på urval och kvalitetskontroll, där biblioteken kan bidra. I många fall är högskolebiblioteken ansvariga för lärosätets läroplattform och har nära samverkan med den högskolepedagogiska utvecklingsverksamheten.

Vuxenutbildning

Den vuxenutbildning som bedrivs vid landets folkhögskolor, Komvux och svenska för invandrare har stor betydelse både för samhället och för alla de individer som behöver en ny chans i arbetsliv eller utbildning. En viktig målgrupp är nyanlända och personer med funktionsnedsättning. Studieförbunden ingår också som en väsentlig del i det livslånga lärandet. Nu gällande biblioteks- och skollag innefattar inte vuxenutbildningens bibliotek och utbildningsanordnare inom folkhögskola, Komvux, SFI och studieförbund har inget krav på biblioteksverksamhet. Vuxenutbildningens biblioteksverksamhet måste tydliggöras i kommande revideringar av biblioteks- och skollag så att kommunerna som formellt ansvariga inkluderar bibliotekstjänster i upphandlingar av vuxenutbildning.

Biblioteken inom vuxenutbildningen bör få en generell och permanent kraftig upprustning som pedagogisk resurs för både lärare och studenter.

Det saknas i dag en samlad överblick och organisation, vilket riskerar leda till att eleverna får en ojämn tillgång till bibliotekservice. Vuxenutbildningens biblioteksbehov behöver kartläggas och få en samlad upprustning. Utan att ha resurser eller det formella uppdraget har folkbiblioteken ofta tagit på sig uppgiften att vara de vuxenstuderandens lokala biblioteksresurs. Folkbiblioteken har redan en stor betydelse för både det informella och det formella lärandet och är en naturlig studieplats. Det behövs ett stärkt samarbete mellan vuxenutbildning och folkbibliotek, men resursfrågan bör tydliggöras.

Biblioteken inom vuxenutbildningen bör få en generell och permanent kraftig upprustning som pedagogisk resurs för både lärare och studenter. Lärare inom vuxenutbildningen, kommunalt, SFI och folkhögskolorna, behöver biblioteksstöd och kompetensutveckling inom områden som specialpedagogik, svenska som andraspråk och vuxenpedagogik. De behöver redskap att hantera en diversifierad grupp elever. Eleverna behöver tillgång till relevant litteratur. Därför krävs åtgärder för bättre tillgång till litteratur också digitalt, samtidigt som eleverna behöver tillgång till målgruppsanpassad litteratur. Den nationella biblioteksmyndigheten bör tillsammans med regionbiblioteksverksamheten och folkbildningen utveckla förslag till möjlig utbyggnad av biblioteken inom vuxenutbildningen, inte minst inom folkhögskolorna.

Medie- och informationskunnighet

Biblioteken har en betydelsefull uppgift i att stärka människors medie- och informationskunnighet (MIK). Biblioteken utvecklar kontinuerligt pedagogiska metoder för att kunna stödja både vuxna och barn i att behärska, förstå och kritiskt förhålla sig till digitalt innehåll och hur informationssökningar påverkas av sökmotorer och algoritmer. Den digitala utvecklingen går snabbt och för att kunna upprätthålla och utveckla

en egen kunskap måste biblioteken satsa på kompetensutveckling i syfte att tillsammans med andra skapa bättre medie- och informationskunnighet.

Undervisning i MIK behöver integreras i läsfrämjande arbete med barn- och ungdomslitteratur, skönlitterära texter, facklitteratur, ljud och bild samt vetenskaplig och konstnärligt material inom det vidgade textbegreppets ram. Med denna utgångspunkt får biblioteken en central roll att stärka användarna. Bibliotekens roll måste synliggöras, förtydligas och stärkas ytterligare, så att människor känner till och kan ta del av bibliotekens pedagogiska erbjudanden inom MIK-området. ▶

Några slutsatser

Skolan behöver en utbyggd, välfinansierad och med pedagogiken integrerad skolbiblioteksverksamhet.

Det krävs ökad tillgång till utbildade skolbibliotekarier och bättre samverkan med skolledning och lärare.

Vuxenutbildningens biblioteksverksamhet måste tydliggöras i kommande revideringar i biblioteks- och skollag.

Biblioteken inom vuxenutbildningen bör få en generell och permanent kraftig upprustning som pedagogisk resurs för både lärare och studenter.

Mindre högskolebibliotek behöver få bättre och mer likvärdig tillgång till e-resurser, vetenskapliga tidskrifter och andra digitala medier än i dag.

Bibliotekens verksamhet för att ge människor handledning om hur man hanterar digitala verktyg och värderar information och källor ska utvecklas och stärkas.

Forskning

MEDEL *Stärk biblioteken som en del av forskningens infrastruktur och möjliggör öppen tillgång till vetenskapliga resultat från all offentligt finansierad forskning*

Inledning

Forskningsbiblioteksverksamhet är en central del i forskningens infrastruktur. Traditionellt har bibliotekens uppdrag varit informationsförsörjning: att samla, katalogisera och tillhandahålla informationsresurser för moderorganisationens forskare och studenter. Forskningsbiblioteken hanterar digitala medier men har även omfattande fysiska samlingar, inte minst på specialbiblioteken. På nationell nivå saknas emellertid en helhetssyn över forskarnas behov av dessa samlingar. Om forskningsbiblioteken endast utgår från sina egna behov finns det risk för gallring av vissa utländska vetenskapliga publikationer. En nationell plan för långsiktig tillgång till fysiska samlingar behöver utarbetas.

När det gäller licensierade digitala resurser är forskarnas åtkomst ojämn. Tillgången till tidskrifter och böcker i digital form varierar kraftigt beroende på vilket lärosäte eller forskningsinstitut användaren är knuten till. Det kan vara ett par tusen publikationer vid små specialiserade högskolor och upp till flera hundra tusen vid de stora universiteten. Den forskare eller utredare som inte är knuten till något lärosäte har ofta svårt att få tillgång till aktuella forskningspublikationer. Detta beror på inlåsningseffekter och höga licenskostnader.
Den vetenskapliga publiceringen kan beskrivas som ett oligopol där de stora kommersiella vetenskapliga förlagen har en helt dominerande roll. Vetenskapssamfundet måste få kontroll över publiceringen av sina egna forskningsresultat och samtidigt möjlighet att begränsa de totala kostnaderna för vetenskaplig publicering. Biblioteksväsendet måste medverka till att bryta den utveckling som i dag innebär att förlagen kan ta betalt mångfaldigt för sina tjänster. Forskningsbibliotekens arbete med och strävan mot öppen tillgång är en avgörande framtidsfråga för vetenskapen.

Via digitaliseringen genomgår den vetenskapliga kommunikationen stora förändringar. Kanalerna för att sprida forskningsresultat har mångfaldigats. Nya möjligheter att såväl producera som att söka och ordna vetenskaplig information har uppkommit. Biblioteken kan skapa egna former för öppen publicering, med egen förlagsverksamhet och redaktionskommittéer som bidrar till kvalitetssäkring. Vetenskaplig publicering är en av forskningsbibliotekens huvuduppgifter och uppdraget måste ges ett ännu större utrymme.

Universitets- och högskolebiblioteken

Ökningen av digitala medier och utvecklingen mot öppen vetenskap har gett högskolebiblioteken nya uppgifter som rör forskningsinformation och stöd till lärosätenas strategiska utveckling.

Bibliotekens drivkraft att tillhandahålla de tjänster som efterfrågas av vetenskapssamhället är stark. Exempel på detta är ansvar för lärosätets publikationsdatabaser, att registrera och kvalitetssäkra uppgifter om de publikationer som produceras och att utifrån dessa metadata analysera den samlade publiceringen inom organisationen.

Det krävs specifik kompetens för bibliotekarier som verkar inom lärosätenas forskarmiljö för att högskolebiblioteken ska kunna uppfylla sin roll. Högskolebiblioteksverksamhetens verksamhet bör fortsätta att integreras i lärosätenas forskning, i den riktning som har påbörjats. Bibliotekens förutsättningar att stödja forskarna måste stärkas.

Specialbibliotekens stöd till forskning

Avancerad forskning bedrivs inte enbart vid universitet- och högskolor, utan också vid myndigheter och på företag. Specialbiblioteken och de samlade informationsresurserna vid dessa institutioner måste ses som en del av den samlade forskningsmiljön. Även sjukhusbibliotek, myndighetsbibliotek, museibibliotek och andra specialbibliotek arbetar för att tillhandahålla informationsresurser och på andra sätt stödja forskare och profession.

När tryckt material digitaliseras och licensbaserat material omvandlas till öppet tillgängligt sker en viktig förändring. Då är användarna inte längre begränsade till att ta del av information och kunskap via de fysiska lärosätenas databaser. Specialbibliotekens bidrag har stor betydelse för högkvalitativ forskning, kunskapsspridning och den högre utbildningen. Specialbiblioteken kan växa som resurs och kanal för öppen vetenskap och bör samverka med högskolebiblioteken enligt intentionen i bibliotekslagen. De offentligt finansierade specialbibliotekens kompetenser och samlingar ska vara tillgängliga för alla.

Öppen vetenskap

Alla hinder för öppen tillgång till den offentligt finansierade forskningen måste undanröjas. Detta är en global rörelse. Unesco betonar att öppen tillgång till vetenskapliga publikationer är av grundläggande betydelse för att uppnå FN:s hållbarhetsmål. Den svenska regeringens uttalade mål är att alla vetenskapliga publikationer och forskningsdata som är resultat av offentligt finansierad forskning så snart som möjligt, men senast år 2026, ska vara omedelbart öppet tillgängliga. Målet innebär att alla dagens vetenskapliga tidskrifter omvandlas från låsta prenumerationsbaserade till öppet tillgängliga utifrån från de vetenskapliga disciplinernas olika villkor. Detta ska ske genom att redan använda resurser för tidskriftsprenumerationer ställs om till att stödja hållbara affärsmodeller för öppet tillgänglig publicering. Alla intressenter inom vetenskaplig publicering bör samarbeta – särskilt lärosäten, forskningsinstitut, finansiärer, bibliotek och förlag – för en snabb och effektiv övergång.

Det finns en stor potential i all inlåst data som forskare producerar. Frågan om fria forskningsdata kan dock vara både etiskt och tekniskt problematisk och utvecklingsarbetet kräver stora resurser. En viktig men synnerligen svår uppgift är att samla och ordna forskningsdata så att de kan återanvändas av andra forskare. Bibliotekarierna vid forskningsbiblioteken har kompetens att utföra denna uppgift, men måste få resurser och möjligheter att organisera och hantera verksamheterna med öppna forskningsdata. Utöver detta krävs att biblioteken arbetar nära tillsammans med andra delar av lärosätet, exempelvis jurister, it-specialister och arkivarier.

När forskningsresultat är öppet tillgängliga och inte längre inlåsta bakom betalväggar ökar möjligheterna för alla grupper i samhället att ta del av och använda forskningen i sin kompetensutveckling och dagliga verksamhet. På så sätt går det att fatta beslut på vetenskaplig grund, till exempel inom hälso- och sjukvård, industri, näringsliv och skola. Genom ett öppet vetenskapssystem, i kombination med vetenskaplig kunnighet, kan det skapas redskap att möta kunskapsresistens och filterbubblor. ▶

Några slutsatser

Forskningsbibliotekens arbete med och strävan mot öppen tillgång är en avgörande framtidsfråga för vetenskapen.

Alla hinder för öppen tillgång till den offentligt finansierade forskningen måste undanröjas.

Biblioteksväsendet måste medverka till att bryta den utveckling som i dag innebär att förlagen kan ta betalt mångfaldigt för sina tjänster.

Vetenskaplig publicering är en av forskningsbibliotekens huvuduppgifter och uppdraget måste ges ett större utrymme.

De offentligt finansierade specialbibliotekens kompetenser och samlingar ska vara tillgängliga för alla.

Genom ett öppet vetenskapssystem skapas redskap att möta kunskapsresistens och filterbubblor.

Nationella digitala bibliotekstjänster

MEDEL *Tillgängliggör så mycket information och litteratur som möjligt fritt och digitalt för alla*

Inledning

Digitaliseringen av biblioteksverksamheten är en del av hela samhällets digitalisering, där Sverige strävar efter att vara världsledande. Inte bara kulturarvet, utan nationens hela kunskapsarv, ska så lätt och fritt som möjligt vara digitalt tillgängligt för hela befolkningen. Därmed uppkommer nya bearbetningsmöjligheter och användningsområden för den samlade kunskapen. Utöver kulturarvet i litteraturen krävs tillgång också till kunskapen i digitaliserade dagstidningar, tidskrifter, audiovisuellt material, utredningar och riksdagstryck.

Det finns ingen anledning för Sverige att ligga efter andra länder vad gäller digitala bibliotekstjänster. Här krävs stora insatser och en tydlig plan för att Sverige ska kunna återta en position i nivå med landets ambitioner och uttalade mål. I Norge är så gott som alla böcker och tidningar på norska digitalt tillgängliga genom den nationella digitala bibliotekstjänsten. En liknande utveckling pågår i många andra europeiska länder.

Sverige bör under en tioårsperiod digitalisera det mesta som har getts ut i landet. Detta kräver en nationell plan som bygger på tre spår: system för efterfrågestyrd digitalisering, vad som behöver bevaras, och vilka samlingar som bör digitaliseras mer planmässigt (exempelvis dagstidningar). En kraftsamling kring bibliotekens digitalisering måste ske omgående. Det kommer att krävas inledande åtgärder av engångskaraktär för att digitalisera innehåll. Därefter behövs en kontinuerlig organisation och finansiering för förvaltning av tekniska plattformar och rättighetsklarering.

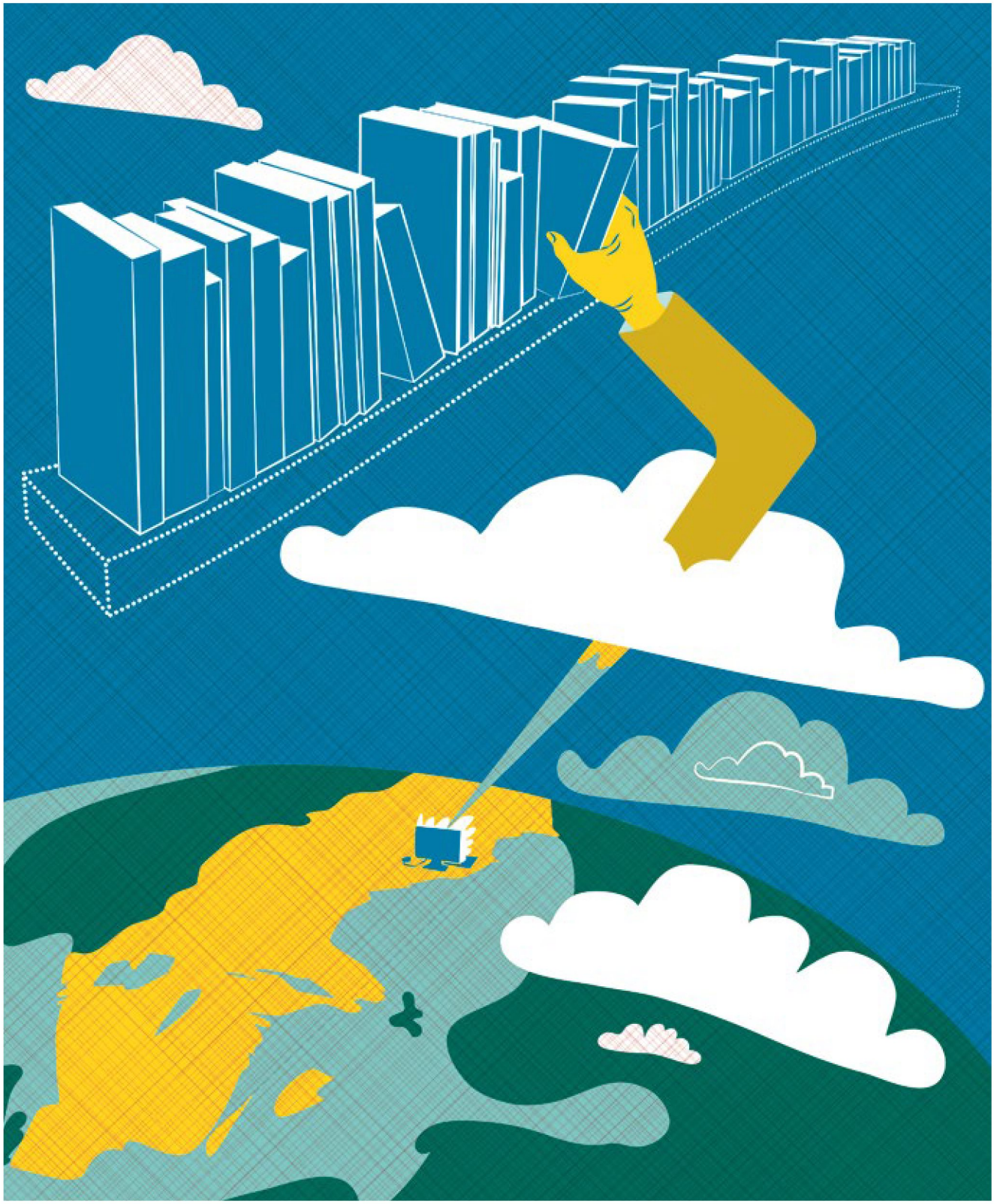
För det demokratiska samhället, invånarnas bildning och forskningen behöver mänsklighetens samlade vetande vara tillgängligt, öppet och bearbetningsbart via gemensamma digitala tjänster. Den som vill ta reda på något i dag använder någon av nätets kommersiella sökmotorer men behöver också nå bibliotekens innehåll. Användarnas upplevelser av bibliotekstjänsterna ska minst kunna möta mediemarknadens utbud.

Gemensamma tjänster

Sverige bör liksom våra nordiska grannar och andra länder bygga gemensamma nationella digitala bibliotekstjänster anpassade för olika målgrupper, exempelvis för barn eller nationella minoriteter. Digitalisering är grunden för användarnas utvecklade tillgång till kultur- och kunskapsarv. I digitaliseringen ligger också nyckeln till förändring och utveckling av bibliotekens uppgift och roll i samhället. Om biblioteken ska behålla och öka sin relevans hos användarna är digital tillgänglighet den mest centrala frågan. Bibliotekens resurser måste göras tillgängliga för användarna utifrån det sätt de söker kunskap i dag.

Biblioteken ska fortsätta att utveckla söktjänster och metadata för att tillgängliggöra sina samlingar. De som i dag söker med hjälp av biblioteken är hänvisade till att använda sig av många olika, icke kompatibla databaser. Biblioteksutvecklingen måste bygga på vad som redan finns och hur användarna redan gör. Användarperspektivet måste ges företräde genom ett nationellt bibliotekskort som gäller vid landets samtliga bibliotek, sökordsoptimering, länkade data, användning av och anknytning till existerande söktjänster och kollaborativa lösningar som till exempel Wikimedia.

Ambitionen ska vara att användaren lätt kan komma till bibliotekens resurser genom en övergripande sökfunktion. Det digitala biblioteket finns i skyn, men användaren har också tillgång till det fysiska biblioteket med sina samlingar och aktiviteter. Digital guidning som Fråga biblioteket eller Chatta med en bibliotekarie leder till både digitala och analoga medier. Bibliotekarier i det fysiska lokala biblioteket visar också in i gemensamma digitala samlingar. Dessa kan erbjuda läsning digitalt eller på papper för barn och unga, e-böcker och ljudböcker för vuxna samt ett digitaliserat litterärt kultur- och kunskapsarv. Detta inkluderar böcker, tidningar och tidskrifter på de nationella minoritetsspråken, ett kraftigt breddat utbud av medier på de stora invandrarspråken och ett digitaliserat kulturarv i samverkan med andra ABM-myndigheter (arkiv, bibliotek, museer). Hit hör även historiska radio- och tv-program, tillgång till forskningspublikationer och

en koppling till medier i världen utanför Sverige.

Dessa ambitioner ställer krav på ett antal åtgärder som preciseras ytterligare i avsnittet om nationalbibliotekets uppgifter. Den nationella biblioteksmyndigheten kan tillsammans med MTM (vad gäller tillgänglighet) ha ett samlat ansvar utan att vara ensamma genomförare och utvecklare. Delaktighet och ett brett samarbete är att föredra.

Biblioteken ska vara en del av hela samhällets digitaliseringsstrategi och ingå i de centrala samhällsinstanser som leder denna del av förflyttningen till ett nytt informations- och kunskapssamhälle. Därmed bidrar biblioteken också till att motverka ett digitalt utanförskap. Biblioteken ska vara en av de främsta instanser som medverkar till att mänsklighetens samlade kunskaps- och kulturarv digitaliseras, tillgängliggörs och bevaras.

När samlingarna väl har digitaliserats uppkommer helt nya möjligheter till sökning, användning och bearbetning av nationens samlade kunskaper. Användarna ska kunna leta efter information i en samling genom att utan dröjsmål specificera sina informationsbehov i en språkdräkt som passar dem. De ska utan mellanhänder eller kataloguppgifter kunna komma i direkt kontakt med informationskällorna och få ett resultat med en gång. Detta gör bibliotekens kunskapsmodeller potentiellt mer användbara än någonsin. När vårt samlade kultur- och kunskapsarv gjorts digitalt tillgängligt också som ostrukturerade data från många källor uppstår helt nya möjligheter att med hjälp av självlärande söksystem och artificiell intelligens se mönster och foga samman ny kunskap.

I en nära framtid är det rimligt att en sökning på internet leder till kunskap som antingen direkt kommer från bibliotekens samlingar, eller som är paketerad genom tredje part men som refererar till bibliotekens tjänster i syfte att bidra till trovärdighet. Detta innebär att biblioteksväsendet följer användarna och ser till att finnas till hands där de finns snarare än att vänta på att användarna ska komma till biblioteket. Den nationella biblioteksmyndigheten bör vara en samlande källa för etablerad och vederhäftig kunskap.

Historiska samlingar

Litteraturbanken har i samverkan med andra aktörer låtit digitalisera en del av den svenska litteraturen från tiden kring förra sekelskiftet och arbetar för fri tillgänglighet till det litterära kulturarvet. Litteraturbankens uppbyggnadsfas är avslutad, vilket innebär att arbetet med digitalisering skulle kunna ökas. Det krävs en permanent statlig finansiering för att säkra verksamheten.

De radio- och tv-sändningar som har bevarats sedan slutet av 1970-talet behöver bli tillgängliga inom hela biblioteksväsendet. Viktiga delar av 1900-talets audiovisuella kulturarv, utöver det som har sänts i radio- och tv, behöver också digitaliseras och tillgängliggöras. De analoga audiovisuella samlingarna ligger i dag spridda hos olika arkiv, museer och bibliotek. Ur ett demokratiskt och källkritiskt perspektiv är stora delar av dessa samlingar särskilt värdefulla, eftersom de speglar vad som faktiskt har hänt och vad som verkligen sagts. När tekniken gör det möjligt att manipulera ljud och bild blir det ovärderligt att icke manipulerbart källmaterial bevaras och skyddas. För att rädda 1900-talets audiovisuella kulturarv krävs att kulturarvsinstitutionernas bevarandeuppdrag samordnas och den nationella biblioteksmyndighetens roll tydliggörs och stärks. Många inspelningar går snart förlorade om inget görs. För en del informationsbärare, till exempel magnetband, finns ett begränsat tidsspann för överföring av informationsinnehållet eftersom bärare och uppspelningsutrustning har en begränsad livslängd. Det enda kända sättet att långsiktigt bevara och tillgängliggöra samlingar som hotas av nedbrytning är digitalisering. Det krävs därför ett uttalat övergripande och samordnande ansvar för digitalisering av audiovisuellt material.

E-böcker

Skillnaderna mellan bibliotekstypernas förutsättningar inom det digitala medieområdet bör överbryggas. Folkbiblioteken behöver komma ikapp högskolebiblioteken beträffande tillgängliggörande av digitala medier. Folkbiblioteken behöver också kunna beräkna kostnaderna för sin e-boksutlåning och bryta beroendet av en enda leverantör som tillhandahåller e-böcker, innehåll, marknadsplats och infrastruktur.

Biblioteken bör ges möjlighet att konkurrensutsätta upphandlingen av e-bokstjänster och bredda utbudet. Det behövs en nationell samordning och finansiering av e-boksupphandling för folkbiblioteken och skolbiblioteken. Systemen hänger samman och kräver ett gemensamt ägarskap och en samordnad förvaltning.

Användarens integritet måste skyddas vid förmedlingar av e-böcker. Biblioteken måste ha kontroll över de användardata som leverantörer av tjänster har tillgång till och som kan användas för riktad marknadsföring. Den sekretess som gäller för biblioteken beträffande vilken litteratur som lånas av enskilda personer måste bibehållas och försvaras.

Digital inlåsning

Digitaliserade samlingar bör i största möjliga utsträckning vara fritt tillgängliga för användarna genom biblioteken. Bibliotekens resurser och arkiv måste kunna komma till användning. Nästan all information som skapas i dag är digitalt född, såväl böcker som tidskrifter, tidningar och vardagstryck, liksom ljud och bild. Tidigare fanns en lagstiftning och en etablerad praxis som möjliggjorde spridning i form av till exempel fjärrlån och reproduktion i form av mikrofilm. Nu har digitaliseringen medfört en inlåsning som måste brytas.

Utökade avtal bör göra det möjligt att tillgängliggöra digitaliserade dagstidningar och tidskrifter också på folkbiblioteken. För att detta ska bli verklighet krävs gemensam förhandlingsstyrka och organisation på bibliotekssidan, liksom ny nationell finansiering. Den huvudsakliga vägen att öppna tillgången till tidigare inlåsta medier bör vara förhandlingar, avtal och ersättning till upphovsmännen. Den digitala inlåsning som finns i dag, inte bara av tidningar och tidskrifter, utan också av radio- och tv-program behöver bytas till sin motsats.

Avtalslicenser

Biblioteken ska betala upphovsrättsinnehavarna för användning, med respekt för en fungerande marknad. Biblioteken bör ha en egen, samlad förhandlingsorganisation och prismodell för e-böcker, ljudböcker, AV-medier och nätbaserade medietjänster. Prismodellen kan innebära en differentiering mellan äldre och nyare material och biblioteksanvändarna kan behöva acceptera en tröghet i utlåningen av de allra nyaste e-böckerna och ljudböckerna. De nya böcker som fått kultur- eller distributionsstöd bör distribueras och tillgängliggöras digitalt redan vid utgivning.

Uppbyggnad av nationella digitala bibliotekstjänster

Uppbyggnaden av nya tjänster bör ske systematiskt och i etapper. Det krävs en verksamhet för konvertering av information från analog till digital form av böcker, tidningar och tidskrifter. Detta material, med bidrag från hela biblioteksväsendet och AMB-sektorn, måste göras sökbart och användbart på gemensamma plattformar för olika målgrupper. Rättigheterna till materialet måste klareras. I en första omgång kan tjänster göras tillgängliga för läsning som e-böcker eller ljudböcker för allmänheten. En målgrupp som först skulle kunna få tillgång till digitaliserade medier på sina egna språk är de nationella minoriteterna och urfolket samerna. I nästa fas öppnas det digitala kunskapsarvet successivt upp för helt nya användningsområden och bearbetningsmöjligheter med AI och annan teknik.

För att uppnå högre kvalitet, innovation och effektivitet krävs ökad grad av gemensam drift och standardisering. Verksamheter på lokal nivå ska inte dubblera arbetet när gemensamma lösningar är bättre och mer kostnadseffektiva. Det finns ett antal tänkbara komponenter inom bibliotekens digitala infrastruktur som skulle kunna ingå i det som tillhandahålls av en nationell biblioteksmyndighet. Det gäller en nationell katalog, ett nationellt bibliotekskort, plattform för webbplatser, central datalagring och ramavtal för licensierat innehåll.

Sammanfattningsvis betyder detta att den nationella biblioteksmyndigheten bör få i uppdrag att ta fram en ny digital biblioteksplattform för läsning till olika målgrupper, sköta driften och försörja tjänsten med innehåll genom upphandling och avtalslicenser. Tjänsten ska kunna integreras i de publika bibliotekens verksamhet och utvecklas och kureras i samverkan. Den nationella biblioteksmyndigheten bör även utveckla digitala kunskapsarvstjänster, sökfunktioner samt samla och tillgängliggöra data för forskning och allmänhet. Behov och organisation utvecklas närmare i utredningens rapport Biblioteket i skyn. ▶

Några slutsatser

Sverige bör liksom våra nordiska grannar bygga gemensamma nationella digitala bibliotekstjänster anpassade för olika målgrupper.

Sverige bör under en tioårsperiod digitalisera det mesta som har getts ut i Sverige.

Inte bara kulturarvet, utan nationens hela kunskapsarv i böcker, tidningar och offentligt tryck ska vara digitalt tillgängligt för hela befolkningen.

Biblioteken ska vara en del av hela samhällets digitaliseringsstrategi och en av de centrala samhällsinstanser som leder förflyttningen till ett nytt informations- och kunskapssamhälle.

Den stränga sekretess som gäller för biblioteken beträffande vilken litteratur som lånas av enskilda personer måste försvaras.

Utveckla digitala kunskapsarvstjänster och sökfunktioner för att tillgängliggöra data för forskning och allmänhet.

Gemensam infrastruktur

MEDEL *Stöd och stimulera de publika biblioteken med effektiva och samverkande nationella och regionala biblioteksfunktioner och välutbildade bibliotekarier*

Inledning

En fungerande, grundläggande infrastruktur för det svenska biblioteksväsendet är garanten för allas lika tillgång till medier, oavsett vem man är eller var man bor. De nationella och regionala nivåerna ska verka stödjande, inte styrande, för de användarnära publika biblioteken. Samverkan mellan alla bibliotekstyper och nivåer är nödvändigt för att användarna ska få tillgång till de medier och tjänster som de har behov av. Alla biblioteks mediebestånd ställs till användarnas förfogande via digitala tjänster och fjärrlån, vilket också ställer krav på ett gemensamt ägande och en samordnad förvaltning.

Tillsätt skyndsamt en utredning för att reformera och modernisera den nuvarande pliktlagstiftningen.

Samverkan inom och mellan de olika nivåerna i biblioteksväsendet behöver utvecklas. Myndigheterna inom hela ABM-området bör stärka sitt samarbete för att lösa gemensamma uppgifter, till exempel inom Digisam-samarbetet.

Den regionala biblioteksverksamheten behöver ha en stark ställning inom kultursamverkansmodellen för att kunna ge det stöd åt folkbiblioteken som de kan förvänta sig och behöver. Det är viktigt att här utgå från både de kulturpolitiska målen och bibliotekslagen.

Utöver medieförsörjningen kan en god nationell biblioteksinfrastruktur ägnas åt det som är gemensamt för biblioteken och som är ineffektivt att utveckla lokalt, exempelvis fortbildning och tekniska system. Gemensamma digitala lösningar kan användas av många bibliotek. Användarna förväntar sig att bibliotek kommunicerar med varandra och erbjuder likartade tjänster. Den tekniska infrastrukturen inom bibliotekssektorn är i dag splittrad och resurskrävande. Det behövs mer samordnade lösningar.

Samverkan ska leda till ökad effektivitet och jämlikhet, men inte frånta huvudmannen ansvar eller beslutsmandat. Den svenska biblioteksstrukturen följer av bibliotekslagen och förvaltningsindelningen. De olika bibliotekens huvudmän ansvarar för att lagarna efterföljs. De kan tilldela sina bibliotek egna uppdrag.

Skolbibliotek och högskolebibliotek ingår i respektive huvudmans infrastruktur, men är också en del av ett samlat biblioteksväsen. De är delar av en kedja utbildningsbibliotek i det livslånga lärandet och spelar stor roll för den pedagogiska verksamheten och utvecklingen. Högskolebiblioteken får en växande uppgift i att stödja forskning, publicering och spridning av forskningsresultat.

Den nationella biblioteksmyndigheten

Den myndighet som regeringen bestämmer ska ha en nationell överblick över och främja samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet.
(18 § i Bibliotekslagen)

Kungliga biblioteket nämns inte specifikt i bibliotekslagen. Det är regeringen som beslutar vilken myndighet som ska ha det uppdrag som lagen nämner, vilken i dag alltså är KB. Uppgiften att stödja hela det allmänna biblioteksväsendet i rollen som nationalbibliotek behöver utökas och förtydligas. Detta utvidgade uppdrag utförs med effektivitet och kontinuitet bäst av den existerande myndigheten.

Det behövs ett nära och förtroendefullt samarbete mellan de nationella myndigheter som hanterar arkiv- och biblioteksfrågor. Avgörande för framgång är också att de olika departement som hanterar biblioteksfrågor samverkar. Möjligheten att omvandla Kungliga biblioteket från en *enrådsmyndighet* med insynsråd till en *styrelsemyndighet* bör prövas. En bred representation ur det svenska samhället, kultur och bibliotekssfären skulle kunna bidra till ökad insyn och ändamålsenlig styrning. Även om regeringen pekar ut en särskild myndighet som den nationella biblioteksmyndigheten behöver inte alla tjänster utföras inom denna myndighet. Uppgifter kan upphandlas på marknaden eller delegeras till olika samverkande grupper av bibliotek eller noder för särskilda uppgifter.

Möjliga uppgifter för den nationella biblioteksmyndigheten

Utveckling av metadataanvändning och Libris

Metadata utgör viktiga beståndsdelar i bibliotekens infrastruktur. Tillgång till bra metadata är nödvändigt för samlingsbyggande, eftersökning, bevarande och informationsförmedling. Metadata spelar också en central roll i samarbetssträvanden mellan kulturinstitutioner och i kontakter med externa aktörer som förlag och Wikimedia.

Skapa en hållbar och samlad struktur för bibliotekarieprofessionens kontinuerliga kompetensutveckling genom inrättandet av ett oberoende fortbildningsinstitut för bibliotekarier.

KB ansvarar för den nationella databasen Libris. Alla bibliotek ska kunna delta i samarbetet. Genom Libris synliggörs bibliotekens medieinnehåll via metadata som är fria och delbara. Samarbetet i Libris ska drivas och samordnas på ett för alla parter effektivt sätt. Metadataområdet utvecklas nu starkt som en naturlig följd av samhällets och mediernas digitalisering. Det manuella beskrivningsarbetet behöver minska till förmån för återanvändning av metadata som redan finns hos producenterna. Med hjälp av nyare teknik, till exempel artificiell intelligens (AI), och fler automatiserade processer kan skapandet och hanteringen av metadata bli betydligt mer effektivt än i dag. Den nationella biblioteksmyndigheten ska samordna och driva detta utvecklingsarbete, i egen regi eller genom upphandling. Arbetet kommer att kräva utbildningsinsatser och stöd för avtal och licensiering.

Förmedling av bidrag

Bidrag för drift och utveckling av gemensamma bibliotekstjänster bör fördelas av den nationella biblioteksmyndigheten. Den ska kunna ge regionala biblioteksverksamheter och kommunala bibliotek ansvar och resurser för utveckling av nationella lösningar som kan komma alla till del. Lokalt utvecklade och framgångsrika tjänster bör kunna bli nationellt tillgängliga genom starka lokala noder, statlig finansiering eller konsortiebildningar. Biblioteksmyndigheten kan till exempel förmedla uppdrag och resurser till ett eller flera kommunala bibliotek om en nationell digital tjänst för barn.

Den nationella biblioteksmyndigheten ska kunna fördela och följa upp bidragsmedel för långsiktig och strategisk biblioteksutveckling. I de nordiska länderna ligger liknande utvecklingsmedel på en betydligt högre nivå än i Sverige, som bör anpassa sig till den nordiska nivån. Myndigheten bör ha särskilda anslag att förmedla till professionsnära forskning och utveckling.

Gemensamma digitala bibliotekstjänster

Webplattform, teknisk utveckling, förhandling och licensieringar ska vara den nationella biblioteksmyndighetens ansvar. Myndigheten bör:

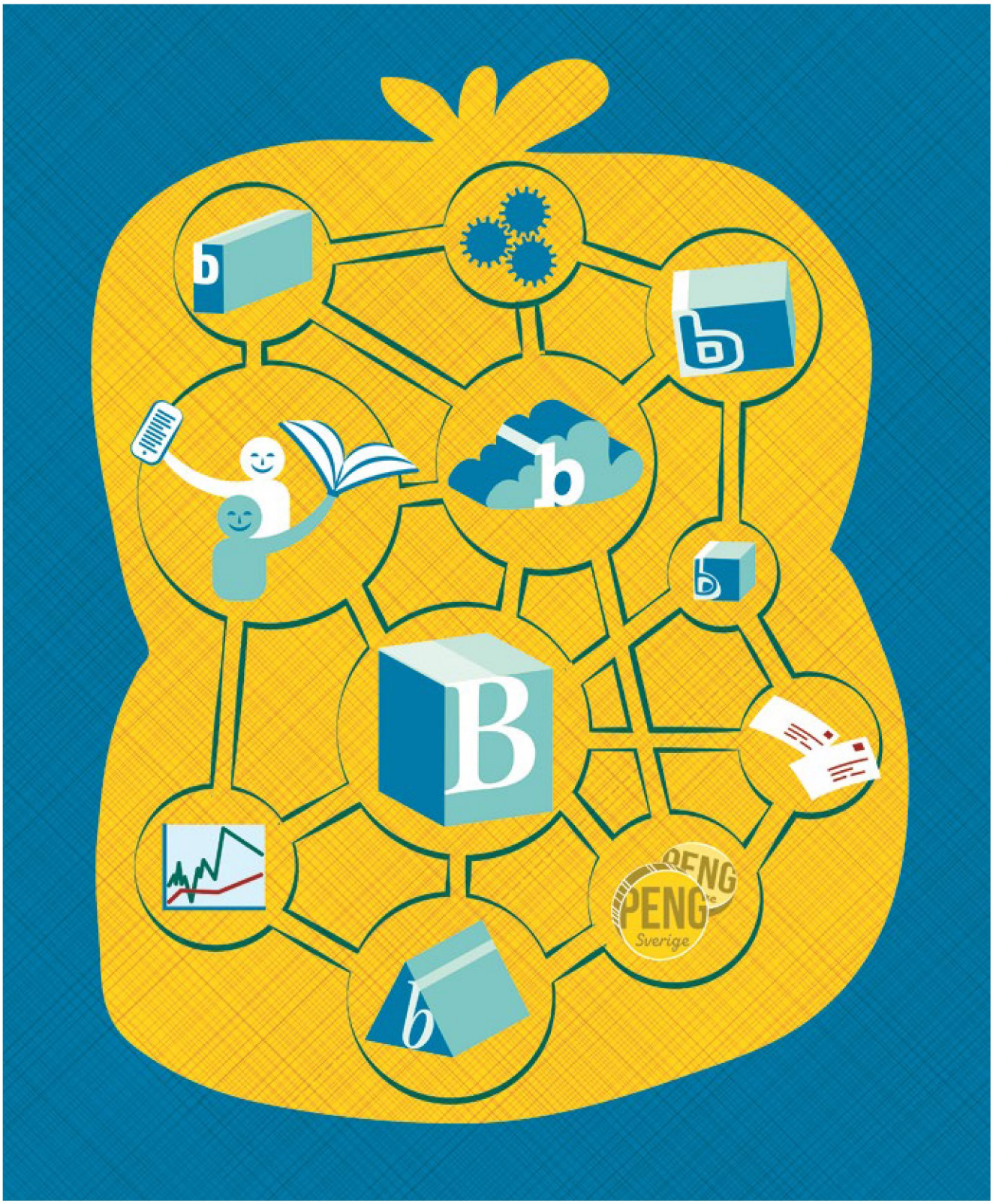
- ansvara för att utveckla eller tillgängliggöra en universell sökfunktion för att nå bibliotekens resurser
- tillsammans med andra ABM-myndigheter prioritera och upprätta en plan och ansvara för den storskaliga digitaliseringsverksamhet som krävs för att digitalisera det svenska kunskaps- och kulturarvet
- ansvara för att utveckla, finansiera och sköta driften av de olika tekniska plattformar som krävs för skilda användargrupper
- ansvara för förhandlingar med upphovsmannaorganisationer för att kunna tillgängliggöra de egna digitala samlingarna för bibliotekens användare, samt förhandla rättigheter till databaser, e-böcker, AV- och streamingtjänster för hela det allmänna biblioteksväsendet
- förhandla avtalslicenser för tillgängliggörande av nationalbibliotekets digitaliserade samlingar av medier med ny statlig finansiering

Biblioteksjuridik

Det behövs biblioteksjuridisk vägledning och stöd till hela biblioteksväsendet. Detta bör ske genom den nationella biblioteksmyndigheten, utan att respektive huvudmans formella ansvar frångas. Det finns i dag ingen samlad biblioteksspecifik juridisk kompetens som ett stöd i yttrandefrihets- och upphovsrättsfrågor och andra juridiska frågor som rör biblioteksområdet. Detta leder till att bibliotek som inhämtar råd från olika juridiska instanser agerar olika, även om frågeställningen är lika. Följden blir otrygghet, olika behandling och försvårade möjligheter till kollektivt lärande.

Nationella resursbibliotek och lånecentraler

Enligt bibliotekslagen ska det finnas en eller flera lånecentraler. Dessa utgör stödresurser för samtliga publika bibliotek. KB ansvarar för lånecentralerna som i dagsläget är två: Sveriges depåbibliotek och lånecentral och den nationella

B
PENG
Sverige

mångspråkiga lånecentralen. Det här är en verksamhet som bör utvecklas och stärkas, inte minst i konsultativ inriktning.

De nationella minoriteterna och urfolket samernas bibliotek bör få särskilda uppdrag som resursbibliotek inom sina respektive språkområden, för att kunna ge stöd i medieförsörjning, rådgivning och kompetens. Depåer och lånecentraler bör i samråd koordineras med de nationella minoriteternas och urfolket samernas resursbibliotek.

Fortbildning och kompetensutveckling

Den nationella biblioteksmyndigheten ska samverka med de regionala biblioteksverksamheterna samt universitet och högskolor med utbildning och forskning i biblioteks- och informationsvetenskap. Syftet är att optimera utbudet, inom ramen för en stärkt nationell struktur för fortbildning och kompetensutveckling.

Utvärdering och uppföljning

KB är ansvarigt för Sveriges officiella bibliotekstatistik över de offentligt finansierade biblioteken och följer särskilt de grupper som prioriteras enligt bibliotekslagen. Enligt Läsdelegationen är det lämpligt att det i framtiden finns en tydlig mottagare på nationell nivå som kan agera utifrån att statistiken till exempel visar att barn och unga saknar likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet. Den nationella biblioteksmyndigheten, de regionala biblioteksverksamheterna och kommunerna i samverkan följer även hur de lagstadgade biblioteksplanerna utformas och hur de används enligt 18 § bibliotekslagen. Antalet utlån från biblioteken säger endast en liten del om människors faktiska biblioteksanvändning och nationalbiblioteket bör initiera forskning om läsningens effekter. Den nationella biblioteksmyndigheten bör ha ansvar för en kontinuerlig översiktlig omvärldsanalys som beskriver utvecklingen nationellt och internationellt i hela biblioteksväsendet. Denna analys bör också innefatta en regelbundet återkommande uppföljning av den nationella biblioteksstrategin, med mätbara mål samt förslag på åtgärder och eventuella reformer.

Regional biblioteksverksamhet

En stark och kraftsamlande regional biblioteksverksamhet kan ha en avgörande roll och betydelse för utveckling och stöd till folkbibliotek och annan biblioteksverksamhet. Dagens regionala biblioteksverksamheter uppvisar skillnader i resurser och arbetssätt som kan vara en följd av att regionerna skiljer sig åt befolkningsmässigt och geografiskt. Det innebär att arbetet behöver läggas upp på olika sätt samt att kommunerna kan ha olika behov av stöd. Men skillnaderna kan också bero på olika prioriteringar. Ur ett nationellt perspektiv är det avgörande att det regionala stödet till biblioteken är likvärdigt och utgår från folkbibliotekens behov.

Den regionala biblioteksverksamheten finns inom kultursamverkansmodellen. En stark och likvärdig verksamhet förutsätter att huvudmännen tar ansvar för fortsatt utveckling och tillräcklig resurstilldelning. Regionbiblioteksverksamheten bör hänga samman med den regionala indelningens eventuella framtida förändring.

Den regionala biblioteksverksamhetens uppdrag kan innefatta kompetens- och metodutveckling, digital delaktighet, läsfrämjande, medieförsörjning, mångspråksverksamhet, biblioteksservice och samverkan. De regionala biblioteksverksamheterna bör ingå i en samlad struktur för fortbildning tillsammans med nationalbiblioteket och de högskolor som bedriver utbildning i biblioteks- och informationskunskap.

Kommuner och regioner har en självklar och viktig roll i civilförsvar och totalförsvarsplanering. Den regionala och kommunala biblioteksverksamhetens möjlighet att bidra till ett försvar för demokratin är viktigt att beakta i den fortsatta planeringen av totalförsvaret.

De publika biblioteken

Den nationella biblioteksmyndigheten och den regionala biblioteksverksamheten har ett tydligt uppdrag att verka stödjande för de publika biblioteken, alltså de som på olika sätt möter användarna.

Den nationella biblioteksmyndigheten behöver ett tydligare uppdrag att stödja hela biblioteksväsendet med infrastruktur, juridik, metadata, kompetens, utveckling, forskningsstöd och förmedling av bidrag.

Folkbiblioteket är den största, mest besökta och mest spridda kommunala kulturinstitutionen och bidrar därmed till ett levande och attraktivt samhälle. Många folkbibliotek har ställning som lokalt kulturhus. Kommunerna är huvudmän och det ska finnas folkbibliotek i alla kommuner. Olikheterna får vara stora mellan olika folkbibliotek. Eftersom verksamheten ska präglas av lokal identitet och lokala behov är dessa olikheter positiva.

Det kommunala självstyret är liksom finansieringsprincipen viktiga, men *olikheterna* får inte leda till en *icke likvärdig* biblioteksverksamhet. Mindre och små kommuner med sviktande skatteunderlag behöver stöd för att erbjuda en god biblioteksverksamhet. Små biblioteksenheter blir allt mer beroende av samverkan och en ökad digitalisering för att kunna tillhandahålla ett likvärdigt utbud av medier och tjänster.

Bibliotekslagen omfattar folkbibliotek, skolbibliotek, de regionala biblioteksverksamheterna, högskolebibliotek, lånecentraler och det som med en samlingsbeteckning i lagen benämns som övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet. Dessa övriga *specialbibliotek* är en viktig del av biblioteksväsendet.

Bland övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet finns bibliotek vid myndigheter. Det som kännetecknar flera av dessa bibliotek är att de oftast vänder sig både inåt myndigheten och utåt mot externa användare. Huvudmännen ska ha ett tydligt ansvar för samlingarnas existens så att specialbibliotekens verksamhet och samlingar inte riskerar att försvinna. Här finns ofta ett unikt källmaterial och specialbibliotekens samlingar bör ingå i en nationell bevarandeplan. Specialbiblioteken är en resurs i forskningen, i det livslånga lärandet och ingår som delar i ett samlat nationellt bibliotekssammanhang. Verksamheten bör regleras i den berörda myndighetens instruktioner eller regleringsbrev.

Det finns flera *specialbibliotek inom musikområdet*. Dessa kan vara institutionsbibliotek inom en högskola eller folkhögskola med musikinriktning. Det är inte effektivt eller meningsfullt för alla folkbibliotek att ha egna större samlingar av noter och musiktryck som kan möta det lokala musiklivets behov. Fjärrlånen av noter och musiktryck bör därför ske effektivt så att användarna kan få tillgång till denna efterfrågade medieform. Det behövs tillgång till bibliotekariekompetens med inriktning mot musik i det allmänna biblioteksväsendet.

Fängelsebibliotek är bibliotek inom kriminalvårdens anstalter. Interner på skilda fängelser behöver likvärdig tillgång till bibliotek. Detta kräver en utveckling av verksamheten och av medieutbudet även inom mångspråk och tillgängliga medier. Kriminalvårdens personal behöver tillgång till informationsförsörjning och vetenskapliga publikationer inom sitt område.

Sjukhusbiblioteken har i många fall dubbla uppdrag. Dels att förse hälso- och sjukvårdpersonal med bästa tillgängliga kunskap och aktuella vetenskapliga publikationer för att patienterna ska få en god, evidensbaserad vård på lika villkor. Dels att förse patienter med allmänlitteratur och med information om de egna diagnoserna. Likvärdigheten i tillgång måste förstärkas. Kunskapsstöd till all hälso- och sjukvårdspersonal bör ges genom gemensamma licenser och öppen vetenskap.

Behovet av likvärdig tillgång till vetenskapliga resultat är stort inom hälso- och sjukvården. Gemensam upphandling för landsting och regioner garanterar genom sitt basutbud av e-resurser åtkomst till e-tidskrifter, e-böcker med mera till alla landstingsanställda och privata utförare som arbetar på uppdrag av landstingen. Den kommunala hälso- och sjukvården saknar i praktiken oftast en motsvarande tillgång. Den likvärdiga tillgången handlar i förlängningen om patientsäkerhet och därför behöver särskilda insatser göras skyndsamt utifrån förslagen i redan genomförda utredningar.

Medieförsörjning

Alla biblioteksanvändare har rätt att få hjälp att få tag på de medier de behöver, för forskning, studier, informell bildning eller allmän läsning. Men alla böcker och medier kan inte finnas överallt, vilket gör att biblioteken behöver samverka. Det krävs en säkrad jämlik tillgång till såväl fysiska medier som förmedlade e-medier inom hela biblioteksväsendet. Stora kostnader går i dag till förvärv av e-medier, men de fysiska samlingarna är också mycket stora. Pliktbiblioteken har de största samlingarna medan specialbiblioteken äger unika samlingar.

En säkrad jämlik tillgång till information och medier kan antingen ske genom ett gemensamt åtagande för hela biblioteksväsendet eller genom fjärrlånersättning. För folkbiblioteken sker stödinsatserna i dag ofta i form av regionala samarbeten kring katalog- och transportordningar som medfört att man är mer självförsörjande inom den egna regionen. Det statliga stödet till främst folkbiblioteken sker i form av lånecentraler. För forskningsbiblioteken lämnas statligt stöd i form av kompensationsmedel.

Fjärrlånen behöver bli mer användarstyrda och effektueras snabbare med möjligheter till direkta hemleveranser. Det den moderna e-handeln klarar i dag borde biblioteksväsendet också kunna lösa. En logistiskt modern, effektiv och utvecklad depåverksamhet på nationell nivå behöver utredas och övervägas vidare av den nationella biblioteksmyndigheten. Pliktexemplar bör kunna levereras också till depån. En modern depå eller lånecentral skulle kunna underlätta för fjärrlån, och vara en större resurs för utbildningsbiblioteken än i dag.

En infrastrukturell utmaning är att skapa ett tydligt nationellt ansvar för den gemensamma medieförsörj-

ningen. Främst forsknings- och specialbiblioteken behöver ett samarbete kring fysiska samlingar. Här krävs ett gemensamt ramverk för gallring, en kartläggning av specialsamlingar utifrån de fokusområden som forskningsbiblioteken har samt en lösning för förvaring. Depåbibliotekets roll kan då vara en del i detta ramverk. De digitala bevarandeformaten kräver återkommande uppdatering. En nationell säkerhetsplan behöver upprättas och omfatta både de digitala och fysiska samlingarna.

Reformerad pliktlagstiftning

Den nuvarande pliktlagstiftningen behöver reformeras för att ge det stöd och de verktyg som behövs för att dokumentera samtiden för framtiden. En utredning bör tillsättas, i linje med det förslag som presenteras i KB-rapporten Plikten under lupp! från 2018, med uppdrag att utarbeta och föreslå en revidering av pliktlagstiftningen, som tar höjd för dagens och framtidens medielandskap. Utgångspunkt för en revidering måste vara att det som samlas in ska vara format- och medieoberoende samt att tillgängligheten till materialet förbättras.

Nya avgränsningar och metoder för insamling av e-material behöver formuleras. Utvecklingen inom publiceringsområdet har medfört att viktiga delar av medielandskapet inte längre täcks av pliktlagstiftningen. Dagens pliktbiblioteksystem tar inte vara på den digitala utvecklingens möjligheter. Detta är otidsenligt och resurskrävande. Det som förekommer på sociala medier behöver bevaras för att fånga hela samtidsdebatten.

Pliktleveranserna av tryckta exemplar till sju pliktmottagande bibliotek behöver revideras och den omfattande gallringen redan vid leverans måste minskas. Det finns stora rationaliserings- och besparingsvinster att göra med digitala leveranser. Dagstidningar, tidskrifter och övrigt tryck bör pliktlevereras också som elektroniska förlagor. Lagstiftaren bör uppdatera och sammanföra dagens två pliktlagar. Förordningen om behandling av personuppgifter i KB:s digitala kulturarvsprojekt är också i behov av en översyn. För att öka effektiviteten och undvika dubbelarbete bör även en översyn göras av Svenska Barnboksinstitutets och pliktbibliotekens insamlingar av den svenska barnlitteraturen.

Pliktinsamling och tillgängliggörande av audiovisuella medier bör också ingå i översynen av lagstiftningen. Dagens lagstiftning omfattar endast fysiska föremål och inte datafiler och måste därför moderniseras. En ny lag om pliktexemplar bör innehålla bestämmelser om bästa möjliga tekniska kvalitet på leveranserna. Pliktleveranser av de undertexter och metadata som redan finns kring programmen kan drastiskt öka användbarheten av och tillgängligheten till de sparade programmen. När modern teknik gör det möjligt att manipulera ljud och rörlig bild är oförfalskade ljud- och bildinspelningar ovärderliga som källmaterial. Pliktlagstiftningen bör även omfatta digitala spel och digitalt undervisningsmaterial.

Många inspelningar går snart förlorade om inget görs. Eftersom bärare och uppspelningsutrustning av sådant material har en begränsad livslängd, finns också ett begränsat tidsspann för själva överföringen av informationsinnehållet. Det krävs därför ett uttalat övergripande och samordnande ansvar för digitalisering av audiovisuellt material, där samarbetet mellan arkiv, museer och bibliotek generellt måste förbättras för att undvika dubbelarbete. KB och Svenska filminstitutet redovisar i rapporten Digitalisering av audiovisuella samlingar förslag på hur KB i samverkan med bland andra Riksarkivet bör få i uppdrag att konkretisera förutsättningarna för att samordna en sådan digitalisering inom ABM-sektorn. Dessa förslag bör genomföras.

Biblioteks- och informationsvetenskap

Grunden för bibliotekarieyrkets kompetens formuleras inom ramen för den akademiska disciplinen biblioteks- och informationsvetenskap. Detta gäller också internationellt. En strukturellt välutvecklad och innehållsligt relevant utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap är avgörande för bibliotekarieyrkets förutsättningar att uppfylla bibliotekslagen.

Därför krävs också fortbildning så att bibliotekarier kan uppdatera sin utbildning på ett systematiskt och progressivt sätt. En tydlig kompetenstrappa för yrkesverksamma bibliotekarier kan fylla på och synliggöra specialistkompetens. En hållbar och samlad struktur för bibliotekarieprofessionens kontinuerliga kompetensutveckling behöver därför skapas. Detta kan ske genom inrättandet av ett oberoende fortbildningsinstitut för bibliotekarier (Bofi) enligt modell från andra yrkesgrupper. Bibliotekarierna behöver också kunskaper från andra områden som it, kommunikation och pedagogik. Det finns en potential på arbetsmarknaden för fler disputerade i biblioteks och informationsvetenskap.

De biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna bedrivs på kandidat- och masternivå. Utbildning och forskning i ämnet sker för närvarande vid fem lärosäten för högre utbildning. En sjätte utbildning kommer inom kort att inrättas. Det råder brist på bibliotekarier. Kompetensförsörjningen till biblioteken

är därför en kritisk och brådskande fråga som måste få sin lösning. Det behövs en ökning av antalet studieplatser på olika utbildningsnivåer. Möjligheter för en ökad kulturell och språklig mångfald i studentgrupperna måste bli bättre.

De statliga riktade anslagen bör förändras i riktning från tillfälliga bidrag till mer generella och fasta anslag för biblioteksutveckling och forskning.

Det krävs stärkt finansiering av forskning inom biblioteks- och informationsvetenskapen med ett tydligt fokus på bibliotekens verksamheter, bibliotekariers kompetens och professionalitet. Forskarutbildningen i biblioteks- och informationsvetenskap är viktig för att utveckla såväl utbildningarna som forskningen inom det professionella fältet. En nationell forskarskola för biblioteksforskning bör finansieras och etableras av samverkande lärosäten. Ett samverkansråd för utbildnings-, forsknings- och fortbildningsfrågor i bibliotekssektorn bör etableras för att stärka det ömsesidiga utbytet av erfarenheter mellan bibliotekarieutbildningen och bibliotekarieprofessionen. Förslagen utvecklas särskilt i rapporten Profession, Utbildning, Forskning.

Forskning och utveckling

Kortsiktig projektfinansiering kan initialt fungera som ett kreativt stöd till förändring och utveckling. Men för att bli hållbart krävs nya former för finansiering, implementering och drift av lyckade insatser och initiativ.

De statliga riktade anslagen bör förändras i riktning från tillfälliga bidrag till mer generella och fasta anslag för biblioteksutveckling och forskning. Den nationella biblioteksmyndigheten kan med sådana anslag initiera forsknings- och utveckling som långsiktigt kan permanentas. Ett forskningsprogram med fokus på bibliotekssektorn i förändring är angeläget. Syftet med bidragen ska vara en hållbar verksamhetsutveckling över tid – nationellt, regionalt och lokalt. Statsbidragen bör fördelas balanserat mellan infrastrukturella satsningar å ena sidan, och lokal verksamhetsutveckling å andra sidan. Exempel på infrastrukturella satsningar inom digitaliseringsområdet är gemensamma plattformar och digitalisering av innehåll samt forskning. Den lokala utvecklingen kan bestå av utbildningsinsatser för bibliotekspersonal och verksamhetsutveckling utifrån lokala behov.

Den lokala verksamhetsutvecklingen ska vara förankrad i en lokal kontext och i en lokal behovsanalys. För att stödja den lokala behovsanalysen och göra den likvärdig bör den nationella biblioteksmyndigheten utveckla ett nationellt behovsanalysstöd som ska användas vid bidragsansökningar. Biblioteksmyndigheten ska vara en aktiv samordnare för utveckling och långsiktig hållbarhet för de infrastrukturella satsningarna.

En levande nationell biblioteksstrategi, som kontinuerligt följs upp och leder till övergripande strategiska reformer av det svenska biblioteksväsendet kan bidra till en starkare demokrati med kunniga, bildade och engagerade invånare. Detta är en stor möjlighet för de svenska biblioteken att ta ett språng in i framtiden. ▶

Några slutsatser

Tillsätt skyndsamt en utredning för att reformera och modernisera den nuvarande pliktlagstiftningen.

Skapa en hållbar och samlad struktur för bibliotekarieprofessionens kontinuerliga kompetensutveckling genom inrättandet av ett oberoende fortbildningsinstitut för bibliotekarier.

En logistiskt modern, effektiv och utvecklad depåverksamhet på nationell nivå behöver övervägas.

Den nationella biblioteksmyndigheten behöver ett tydligare uppdrag att stödja hela biblioteksväsendet med infrastruktur, juridik, metadata, kompetens, utveckling, forskningsstöd och förmedling av bidrag.

Litteraturbankens verksamhet bör säkras genom statlig finansiering.

Det behövs en ökning av antalet studieplatser i biblioteks- och informationsvetenskap. Möjligheter för en ökad kulturell och språklig mångfald i studentgrupperna måste bli bättre.

Det krävs stärkt finansiering av forskning med tydligt fokus på bibliotekens verksamheter, bibliotekariers kompetens och professionalitet.

De statliga riktade anslagen bör förändras i riktning från tillfälliga bidrag till mer generella och fasta anslag för biblioteksutveckling och forskning.

Den nationella biblioteksmyndigheten bör ges ansvaret för en regelbundet återkommande uppföljning av den nationella biblioteksstrategin, med mätbara mål samt förslag på åtgärder och eventuella reformer.

NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI

Bilaga

SEX STRATEGISKA REFORMER FÖR STÄRKTA BIBLIOTEK

Regeringen har anslagit 250 miljoner kronor årligen 2018–2020 till stärkta bibliotek. Detta är ett reformarbete som bör fortsätta på samma nivå, men mer strategiskt. KB föreslår därför i en särskild skrivelse till regeringen ett reformprogram för stärkta bibliotek som innebär en permanent nivåhöjning av de statliga anslagen till biblioteksverksamhet med 250 miljoner kronor. Reformerna kan genomföras stegvis.

STÄRKTA SKOLBIBLIOTEK

Inrätta ett nationellt kunskapscenter för skolbiblioteksfrågor för att ge kompetensutveckling till alla personalgrupper som i sitt yrke har kontakt med skolbiblioteksområdet. Stärk medieförsörjningen och tillgång till e-medier för skolbiblioteken genom de gemensamma nationella digitala bibliotekstjänsterna.
Summa 50 mkr

STÄRKTA BIBLIOTEK FÖR NATIONELLA MINORITETER OCH URFOLK

Urfolket samernas och de nationella minoriteternas bibliotek tilldelas uppdrag och resurser som resursbibliotek för sina språkområden. Detta inkluderar stöd till medieförsörjning och distribution av medier på de nationella minoritetsspråken.
Summa 40 mkr

STÄRKT MÅNGSPRÅKIG BIBLIOTEKSVERKSAMHET

Samordna den nationella medieförsörjningen för personer med annat modersmål än svenska. Förstärkningen gäller både ökad medieförsörjning och kompetensutveckling för att underlätta bibliotekens uppdrag att tillgodose prioriterade gruppers behov.
Summa 20 mkr

STÄRKTA NATIONELLA DIGITALA BIBLIOTEKSTJÄNSTER

Den nationella biblioteksmyndigheten får i uppdrag att ta fram en ny digital bibliotekssplattform för olika målgrupper, sköta driften och försörja tjänsten med innehåll genom upphandling och avtalslicenser. Uppdraget inkluderar massiv digitalisering av tryckt material och andra medier enligt en flerårsplan samt utveckling av digitala bibliotekstjänster, sökfunktioner och metadata för forskning och allmänhet. Redan utvecklade digitala bibliotekstjänster för barn och Litteraturbanken bör få en permanent statlig finansiering.
Summa 90 mkr

STÄRKT NATIONELL BIBLIOTEKSMYNDIGHET

Nationalbiblioteket KB får, utöver uppdraget att bygga nationella digitala tjänster, ett tydligare uppdrag att stödja hela biblioteksväsendet med infrastruktur, juridik, metadata, kompetens, utveckling, forskningsstöd, anslagsförmedling, med mera. KB bör återkommande och regelbundet följa upp strategin, förslagen och reformerna.
Summa 25 mkr

STÄRKT NATIONELL STRUKTUR FÖR KOMPETENSUTVECKLING INOM BIBLIOTEKSVÄSENDET

Inrätta ett Bibliotekens oberoende fortbildningsinstitut (Bofi) enligt modell från andra yrkesgrupper. Syftet är att systematiskt vidareutbilda bibliotek- och informationsvetare inom alla samhällssektorer och bibliotekstyper. Huvudmannaskapet bör ligga på en högskola med utbildning inom bibliotek- och informationsvetenskap, och arbetet ska utföras i nära samverkan med KB och de regionala biblioteksverksamheterna. Projektet Digitalt först med användaren i fokus får sin fortsättning i denna nya struktur.
Summa 25 mkr

REFERENSER

Samtliga publicerade rapporter i kronologisk ordning inom ramen för strategins arbete, Kungliga biblioteket dnr 6.7-2015-1181:

Lägesrapport nationell biblioteksstrategi. Maj 2016.

Skolbibliotek – hur ser det ut? Maj 2016.

Bibliotek i centrum eller i periferin? Hur chefer uppfattar bibliotekets organisatoriska placering och andra faktorer för att få genomslag. November 2016.

Skolbibliotekets roll för elevers lärande. En forsknings- och kunskapsöversikt år 2010–2015. Cecilia Gärdén. April 2017.

Den femte statsmakten. Bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering. September 2017.

Den femte statsmakten. Bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering. Bilaga. September 2017.

Migration och språklig mångfald. Bibliotekens roll i det flerspråkiga samhället. Oktober 2017.

Biblioteken och de nationella minoritetsspråken. En lägesbeskrivning. Mars 2018

Profession, Utbildning, Forskning. Biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession. April 2018.

Behöver biblioteken barnen – eller är det barnen som behöver bibliotek? Helena Danielsson och Agneta Sommansson. April 2018.

Kliv fram! Bibliotek, segregation och integration. Bjarne Stenquist. April 2018.

Från ord till handling – på väg mot en nationell biblioteksstrategi. Utkast. Maj 2018.

Biblioteket i skyn – en nationell digital bibliotekstjänst. Jesper Klein och Ewa Thorslund. Februari 2019.

Värdet av skolbiblioteket – en verksamhet för hållbar utbildning och bildning. Pamela Schultz Nybacka. Februari 2019.

Demokratins skattkammare. Förslag till en nationell biblioteksstrategi. Februari 2019.

MILJÖMÄRKT 341827,1 TRYCKERI

CC BY

Demokratins skattkammare.
Förslag till en nationell biblioteksstrategi.

Författare: Erik Fichtelius, Christina Persson, Eva Enarson
Förfrågningar: Kungliga biblioteket, kb.se
Produktion och illustrationer: Shutrick illustration
ISBN: 978-91-7000-375-2
Diarienummer: 6.7-2015-1181
Tryck: LTAB, Linköping, februari 2019

Materialet är fritt att använda.
Vid citering använd källa.

Demokratins skattkammare

Förslag till en nationell biblioteksstrategi

Detta strategiförslag syftar till att stärka och utveckla hela det svenska biblioteksväsendet. Kunskap och litteratur är viktigt för demokratin och den enskilda människans möjligheter till att fritt verka i samhället. Strategins utgångspunkt är bibliotekslagen med portalparagrafen bibliotek för alla. Det är en vision om att biblioteken ska finnas till för alla utifrån vars och ens behov och förutsättningar. Målet är ett demokratiskt samhälle stärkt av litteratur, kunskap och bildning. Bibliotekens verksamhet och innehåll är folkets skatter.

Utifrån lagens vision och strategins mål definieras sex arbetsområden eller medel för att nå fram. Det handlar om biblioteken som samhällets öppna rum, läsning, lärande, forskning, nya digitala bibliotekstjänster och en gemensam infrastruktur.

Strategin kompletteras med förslag om inledningsvis sex konkreta reformer för att stärka det svenska biblioteksväsendet. Ett reformpaket för skolbibliotek, de nationella minoriteterna och urfolket samerna, mångspråkig biblioteksverksamhet, kompetensutveckling, digitalisering av kultur- och kunskapsarv på gemensamma plattformar och den nationella biblioteksmyndighetens uppgifter.

Vision:
BIBLIOTEK FÖR ALLA

Mål:
DEMOKRATI Ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor.

Medel:

SAMHÄLLETS ÖPPNA RUM Använd biblioteken som samhällets öppna rum för bildning, upplevelser och samtal.

LÄSNING Inspirera till läsupplevelser, öka allas läs- och språkförståelse och stärk litteraturens ställning.

LÄRANDE Utveckla invånarnas möjligheter till livslångt lärande och fri åsiktsbildning genom en sammanhållen kedja av utbildningsbibliotek.

FORSKNING Stärk biblioteken som en del av forskningens infrastruktur och möjliggör öppen tillgång till vetenskapliga resultat från all offentligt finansierad forskning.

NATIONELLA DIGITALA BIBLIOTEKSTJÄNSTER Tillgängliggör så mycket information och litteratur som möjligt fritt och digitalt för alla.

GEMENSAM INFRASTRUKTUR Stöd och stimulera de publika biblioteken med effektiva och samverkande nationella och regionala biblioteks-funktioner och välutbildade bibliotekarier.

KUNGLIGA BIBLIOTEKET | NATIONELL BIBLIOTEKSSTRATEGI
ISBN: 978-91-7000-375-2

National Library of Sweden

Datum 2019-03-07
Dnr 6.7-2015-1181

Sex strategiska reformer för stärkta bibliotek

Bilaga till *Demokratins skattkammare. Förslag till en nationell biblioteksstrategi*.

1. Stärkta skolbibliotek

Inrätta ett nationellt kunskapscenter för skolbiblioteksfrågor för att ge kompetensutveckling till alla personalgrupper som i sitt yrke har kontakt med skolbiblioteksområdet. Stärk medieförsörjningen och tillgång till e-medier för skolbiblioteken genom de gemensamma nationella digitala bibliotekstjänsterna.
Summa 50 mnkr

2. Stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk

Urfolket samernas och de nationella minoriteternas bibliotek tilldelas uppdrag och resurser som resursbibliotek för sina språkområden. Detta inkluderar stöd till medieförsörjning och distribution av medier på de nationella minoritetsspråken.
Summa 40 mnkr

3. Stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet

Samordna den nationella medieförsörjningen för personer med annat modersmål än svenska. Förstärkningen gäller både ökad medieförsörjning och kompetensutveckling för att underlätta bibliotekens uppdrag att tillgodose prioriterade gruppers behov.
Summa 20 mnkr

4. Stärkta nationella digitala bibliotekstjänster

Den nationella biblioteksmyndigheten får i uppdrag att ta fram en ny digital biblioteksplattform för olika målgrupper, sköta driften och försörja tjänsten med innehåll genom upphandling och avtalslicenser. Uppdraget inkluderar massiv digitalisering av tryckt material och andra medier enligt en flerårsplan samt utveckling av digitala

bibliotekstjänster, sökfunktioner och metadata för forskning och allmänhet. Redan utvecklade digitala bibliotekstjänster för barn och Litteraturbanken bör få en permanent statlig finansiering.
Summa 90 mnkr

5. Stärkt nationell struktur för kompetensutveckling inom biblioteksväsendet

Inrätta ett Bibliotekens oberoende fortbildningsinstitut enligt modell från andra yrkesgrupper. Syftet är att systematiskt vidareutbilda biblioteks- och informationsvetare inom alla samhällssektorer och bibliotekstyper. Huvudmannaskapet bör ligga på en högskola med utbildning inom biblioteks- och informationsvetenskap, och arbetet ska utföras i nära samverkan med KB och de regionala biblioteksverksamheterna. Projektet Digitalt först med användaren i fokus får sin fortsättning i denna nya struktur.
Summa 25 mnkr

6. Stärkt nationell biblioteksmyndighet

Nationalbiblioteket KB får, utöver uppdraget att bygga nationella digitala tjänster, ett tydligare uppdrag att stödja hela biblioteksväsendet med infrastruktur, juridik, metadata, kompetens, utveckling, forskningsstöd, förmedling av bidrag, med mera. KB bör återkommande och regelbundet följa upp strategin, förslagen och reformerna.
Summa 25 mnkr

National Library of Sweden

1. Stärkta skolbibliotek

Inrätta ett nationellt kunskapscenter för skolbiblioteksfrågor för att ge kompetensutveckling till alla personalgrupper som i sitt yrke har kontakt med skolbiblioteksområdet. Stärk medieförsörjningen och tillgång till e-medier för skolbiblioteken genom de gemensamma nationella digitala bibliotekstjänsterna.
Summa 50 mnkr

Bakgrund

Skolbiblioteken ska stödja pedagogerna i deras arbete och utgöra en pedagogisk resurs för eleverna på deras väg att uppnå läroplanens mål. Vikten av att elever har tillgång till skolbibliotek är väl dokumenterad. Trots detta har krav på att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek inte medfört några större förändringar sedan bestämmelserna infördes i 2 kap. 36 § skollagen (2010:800) och 10 § bibliotekslagen (2013:801). En av anledningarna till detta är att skolbiblioteken lyder under 290 kommunala huvudmän som har kommunal självbestämmanderätt och några hundra fristående skolhuvudmän.

Nuläge

Splittringen av skolbiblioteksfrågan på flera statliga myndigheter (Kulturrådet, Kungliga biblioteket, Myndigheten för tillgängliga medier, Skolforskningsinstitutet, Skolinspektionen, Skolverket, Specialpedagogiska skolmyndigheten och Statens medieråd) och avsaknaden av skolbiblioteksområdet i biblioteks-, lärar- och rektorsutbildningarna har också bidragit till att eleverna i grund- och gymnasieskolorna saknar tillgång till likvärdig skolbiblioteksverksamhet. Även om det finns skolbibliotek har de olika professionerna inte kunskap om hur detta kan stärka verksamheten. Därför ingår inte skolbiblioteken alltid i styrdokument och verksamhetsplaneringar.

Skolbiblioteken ska nu enligt läroplanen både stärka elevernas språkliga förmåga och deras digitala kompetens. Informationssökning uteblir dock på många skolor därför att det antingen inte finns något bemannat skolbibliotek eller att samverkan saknas mellan ledningen och personalen i skolbiblioteket. Rektorer har bristfälliga kunskaper om hur skolbiblioteksfunktionen kan stärka den pedagogiska verksamheten så att eleverna kan nå sina kunskapsmål. De saknar möjlighet att arbeta

kollegialt kring styrning och uppföljning. Skolbiblioteksspersonal får ingen eller endast lite kompetensutveckling.

Sveriges officiella biblioteksstatistik visar att det finns 896 enskilda skolbibliotek i landet som har minst halvtidsbemanning och 433 integrerade folk-och skolbibliotek. Det innebär att majoriteten av landets skolor inte har tillgång till ett skolbibliotek som har minst halvtidsbemanning. Att bemanna skolbibliotek på alla skolor är beräknat att kosta cirka 1,5 miljarder kronor enligt Svensk biblioteksförening.

De skolbibliotek som finns är ofta resurssvaga. I genomsnitt köper de bemannade skolbiblioteken fysiska medier för 99 kronor per elev årligen, vilket i praktiken räcker till ett exemplar i en klassuppsättning. Skolbiblioteken saknar också ofta tillgång till e-böcker och andra e-medier samt kvalitetssäkrade databaser för informationssökning. Många elever saknar tillgång till egna datorer genom skolans försorg eller datorer i skolbiblioteken. I genomsnitt uppger de få skolbibliotek som kan ange kostnader för e-medier att de betalar 44 kronor per elev. Men en tillgång till e-böcker eller faktadatabaser kostar betydligt mer än så.

Skolbiblioteksverksamheter utgör en särskilt viktig resurs för personer med funktionsvariationer eller annat modersmål än svenska. Men tillgången till medier på skolbiblioteken, för dessa grupper av elever som är prioriterade enligt bibliotekslagen, är eftersatt på flera sätt. I synnerhet tillgången till anpassade medier påverkas av att skolor saknar skolbiblioteksspersonal. Detta krävs för att skolan ska kunna ge nedladdningstillstånd till elever med funktionsvariationer via Myndigheten för tillgängliga medier. Det saknas även anpassade medier för elever med läsnedsättning, medier på mångspråk (även skolspråken) och nationella minoritetsspråk.

Reformförslag

Föreliggande reformförslag består av två delar för att i en första fas stärka området och bidra till ökad likvärdighet för landets elever. Förslaget är grundat utifrån den samverkan som myndigheterna med koppling till skolbiblioteksfrågan har haft i samband med utvecklandet av den nationella biblioteksstrategin.

National Library of Sweden

Nationellt kunskapscenter för skolbiblioteksfrågor

Stärkt kompetensutveckling inom skolbiblioteksområdet kan uppnås genom att skapa ett nationellt kunskapscenter för skolbiblioteksfrågor där de relevanta myndigheterna ingår med egen personal. Det nationella kunskapscentret är beläget hos den myndighet som regeringen utser som samordnande. Centret har i uppdrag att samverka med och stödja skolbiblioteksområdet. I uppdraget ingår även att ansvara för viss statistik, följa och sprida forskning samt identifiera utbildnings- och utvecklingsbehov. Myndigheterna samverkar med berörda aktörer i frågor som rör området och som hanteras inom ramen för det nationella kunskapscentret. Centret anställer särskilda skolbiblioteksutvecklare som samverkar brett med personal i kommunerna för att stärka utvecklingen av likvärdig skolbiblioteksverksamhet för alla elever. Det kan vara kommunal personal från alla nivåer men rektorer, skolbiblioteksamordnare och personal på skolbibliotekscentraler i kommunerna är den initiala målgruppen. Principen för kunskapscentrets arbetssätt är att de relevanta myndigheterna samverkar kring frågan, som exempelvis på det kunskapscenter som finns vid Socialstyrelsen.

Kunskapscentret ska:

- Utveckla och förmedla lärmoduler för beslutsfattare, skolchefer, rektorer, lärare och skolbibliotekspersonal, via webb och utbildningstillfällen.
- Bidra till kollegialt lärande och nätverksskapande.
- Utveckla och förmedla ”best practice” och arbeta med metodutveckling.
- Bidra till forskning och tillhandahålla material och forskningsrapporter inom området.
- Bidra till att skolbiblioteksfrågorna ska ingå i högskoleutbildningar och rektorsutbildningar.
- Ansvara för viss statistik och uppföljning.
- Bidra med kunskap kring frågor om licensierade e-medier och användning av digitala medier och teknik på skolbibliotek samt verka för tillgängliggörande av öppet tillgängliga vetenskapliga publikationer.

Lärmodulerna ska leda till en ökad kunskap om skolbibliotekens pedagogiska funktion hos de olika målgrupperna (förslagsvis med Digitalt först-plattformen eller Skolverkets lärportal som förebild). Traditionella lärmoduler som tillhandahålls bygger på kollegialt lärande men skolbibliotekspersonal är ofta ensamma i sin profession på respektive skola. Därför bör kunskapscentret och

skolbiblioteksutvecklarna ges i uppdrag att ha kontakt med de av kommunerna utsedda skolbiblioteksamordnarna för att anordna nätverk och kompetensutvecklingstillfällen för olika personalgrupper.

Stärkt medieförsörjning och ökad tillgång till e-medier

Förstärkningar av fysiska medier sker genom den redan föreslagna förstärkningen av lånecentraler och resursbibliotek i landet.

En mer likvärdig tillgång till e-medier uppnås genom att det nationella kunskapscentret förfogar över medel som motsvarar en mindre del än den faktiska kostnaden per elev i grund- och gymnasieskolan. Syftet är att det nationella kunskapscentret ska underlätta och bidra till stärkt tillgång till e-medier via de gemensamma nationella digitala bibliotekstjänsterna.

KB administrerar bidraget för tre år i taget till det nationella kunskapscentret för skolbiblioteksfrågor. Syftet är att stimulera att alla elever får tillgång till ett e-basutbud för ökad likvärdighet. Det finns drygt 1 500 000 elever i grundskolor och gymnasiet, inkluderat särskolor. Det nationella kunskapscentret för skolbiblioteksfrågor bistår med kompetens för teknik och upphandling.

För att tillhandahålla fysiska medier får skolbibliotek, skolbibliotekscentraler, mediotek och mediecentraler särskilt stöd av den mångspråkiga lånecentralen samt resursbiblioteken för de nationella minoritetsspråken, vilka också föreslås få förstärkningar enligt separata reformförslag.

Kommunernas redan befintliga utgifter för skolbiblioteksverksamheterna förstärks på detta sätt både med kompetens, personal, kompetensförsörjning samt riktade insatser för såväl till e-medier som medier på mångspråk och nationella minoritetsspråk. Därmed uppnås en samlad synergieffekt för att alla elever ska få en ökad möjlighet till likvärdig skolbiblioteksverksamhet så att de kan nå sina kunskapsmål.

Kostnad

Genom att flera delar av reformförslaget bekostas på andra sätt än genom ökade statliga utgifter är förslagen initialt sett möjliga att genomföras via en årlig förstärkning inom området med:

Stärkta skolbibliotek	Kostnad per år	Kommentar
Nationellt kunskapscenter, webb, administration, teknik och produktion av lärmoduler	10 mnkr	Kunskapscentret förläggs till den myndighet som regeringen utser som samordnande
Samverkande expertpersonal till Nationellt kunskapscenter från olika myndigheter	---	Betalas av myndigheter som har uppdraget på deras anslag
Nationella skolbiblioteksutvecklare	10 mnkr	Kan vara regionalt stationerade
Statligt stöd till e-resurser för skolelever	30 mnkr	Statligt stöd till e-resurser för skolbibliotek
Totala kostnader per år	**50 mnkr**	

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins medel *Utveckla invånarnas möjligheter till livslångt lärande och fri åsiktsbildning genom en sammanhållen kedja av utbildningsbibliotek* föreslås stärkta skolbibliotek. Stärkta och likvärdiga skolbibliotek för landets skolelever uppnås genom satsning på kompetensutveckling och förstärkt medieförsörjning. Syftet är att uppnå en utbyggd, välfinansierad och med pedagogiken integrerad skolbiblioteksverksamhet för att stärka elevernas möjligheter att uppnå sina kunskapsmål.

Referenser

Frimodt, Frida (2015): *Skolbibliotek i lärarutbildningen*, Stockholm: Södertörns högskolebibliotek

Gärdén, Cecilia (2017): *Skolbibliotekets roll för elevers lärande: en forsknings- och kunskapsöversikt år 2010-2015*, Stockholm: Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (2012): *Barnen i planerna 2012: folkbibliotek, skolbibliotek*, Stockholm: Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (2018): *Bibliotek 2017 - offentligt finansierade bibliotek*, Stockholm: Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (2013): *En rörig tillvaro som berör,* Stockholm: Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (2016): *Skolbibliotek som pedagogisk resurs,* Stockholm: Kungliga biblioteket

Schultz Nybacka, Pamela (2019): *Värdet av skolbiblioteket - en verksamhet för hållbar utbildning och bildning*, Stockholm: Kungliga biblioteket

Skolinspektionen (2018): *Skolbibliotek som pedagogisk resurs, granskningsrapport.* Stockholm: Skolinspektionen

Skolverket (2018): *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2018,* femte upplagan, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2018): *Utvärdering av statsbidraget för personalförstärkning i skolbibliotek*, Stockholm: Skolverket

Svensk biblioteksförening (2018): *Bemanna skolbiblioteken*, Stockholm: Svensk biblioteksförening

National Library of Sweden

2. Stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk

Urfolket samernas och de nationella minoriteternas bibliotek tilldelas uppdrag och resurser som resursbibliotek för sina språkområden. Detta inkluderar stöd till medieförsörjning och distribution av medier på de nationella minoritetsspråken.
Summa 40 mnkr

Bakgrund

De nationella minoriteterna och urfolket samerna är en omistlig del av Sverige, landets historia och kulturarv. Syftet med reformförslaget är att stärka det nationella stödet till landets bibliotek, främst kommunal och regional biblioteksverksamhet, där slutanvändarna tillhör en eller flera nationella minoriteter och urfolket samerna. Bibliotekslagen föreskriver att de nationella minoriteterna ska ägnas särskild uppmärksamhet.

Det allmänna ska främja de nationella minoriteternas och urfolket samernas möjligheter att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur i Sverige. Barns utveckling av en flerkulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska särskilt främjas. Centralt är revitalisering av språken och den kulturella identiteten, vilka är odelbara. Det innebär att identitet och språk vävs samman hos personen.

Nationella minoriteter omgärdas av ett flertal lagstiftningar utöver bibliotekslagen. Främst språklagen (2009:7244) och förordningen (2009:1299) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Från och med den 1 januari 2019 införs nya bestämmelse bland annat i skollagen och socialtjänstlagen (2001:453). Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk 2009:724 förtydligas och förstärks. Det nya förstärkta grundskyddet åligger samtliga kommuner att ovillkorligen uppfylla, liksom att genomföra strukturerade samråd.

Urfolket samerna har en egen lagreglering genom sametingslagen (SFS 1992:1433) som ger samerna folkrättsliga rättigheterna som urfolk enligt internationella regleringar och konventioner. I Sverige innebär det att Samtinget både är en parlamentarisk funktion med politiskt valda representanter och samernas myndighet med uppdrag att främst att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige.

Inom reformförslaget måste hänsyn därför tas till att Samiska bibliotekets huvudman är Sametinget, en myndighet, till skillnad från de övriga nämnda biblioteken.[1]

Nuläge

Bibliotekslagen uppfylls inte

I KB:s lägesbeskrivning av bibliotekens arbete med nationella minoritetsspråk (våren 2018), konstateras att biblioteksområdet i de flesta fall är eftersatt. Ur ett nationellt perspektiv uppfylls inte kravet i 5 § 1 bibliotekslagen om att biblioteken ska ägna *särskild uppmärksamhet* åt de nationella minoriteterna. Inte heller uppfylls 10 § om tillgång till skolbibliotek, eftersom det i vart fall beträffande de samiska förhållandena konstateras att insatserna är otillräckliga. Skolbibliotek för nationella minoriteter torde vara det mest eftersatta området av alla inom kommunal biblioteksverksamhet.

De kommunala biblioteken förmår i regel inte uppfylla det som beskrivs som *särskild uppmärksamhet*. Många gånger ställs de nationella minoriteternas behov mot målgrupper med andra modersmål än svenska (5 § 2 bibliotekslagen). Detta gäller i synnerhet efter år 2015 då antalet nyanlända ökade markant. Ofta uppfattas de nationella minoriteterna som en osynlig målgrupp och har därför kommit att prioriteras ner i förhållande till nyanlända. Personalens kompetens inom området är till stora delar svag och bristfällig och de minoritetspolitiska målen inte kända. Detta försvårar förståelsen av bibliotekslagens intentioner.

Svårigheter kring förvärv, bestånd och inköp av medier

Frånsett det finska språket är förvärv av medier på nationella minoritetsspråk generellt svårt, delvis på grund av en liten utgivning inom Sveriges gränser. Många bibliotek påtalar svårigheterna med förvärv utanför Sverige och menar att lagen om offentlig upphandling skapar hinder för inköp från andra länder. I vissa fall behövs specialiserade kunskaper inom förvärv på det aktuella språket, som endast finns hos en handfull personer i hela landet.

[1] Sametinget bedriver en parallell utveckling av Samernas bibliotek där ett nationellt reformförslag kan spela avgörande roll för Sametingets fortsatta arbete. Sametinget som huvudman har ansvar för hela Samernas bibliotek, men Samernas bibliotek är också en viktig del i den nationella biblioteksinfrastrukturen. Det är därför viktigt att utvecklingen av Samernas bibliotek koordineras med helheten i reformpaketet i de delar som är av nationell karaktär.

National Library of Sweden

Avsaknad av strukturer för arbetet

En annan bidragande orsak till att det har stått stilla inom området i många kommuner är att man som helhet i kommunen saknar strukturer för att arbeta med nationella minoriteter. Detta försvårar bibliotekets utveckling då det saknas former för till exempel samråd. Förvaltningskommuner med etablerade strukturer, modersmålslärare, samordnare och regelbundna samråd har kommit längre även inom biblioteksområdet; service, verksamhet och medieutbud är generellt bättre. I synnerhet när biblioteket representeras i samråden och får kontinuerlig återkoppling om de nationella minoriteternas behov. Med hjälp av samordnaren och modersmålslärare kan de förmedla information från biblioteket direkt till målgruppen.

Samverkande insatser, koordinering och vikten av samråd

Den sammantagna bedömningen är att det krävs ett flertal samverkande insatser där god samordning och koordinering är helt avgörande för det fortsatta arbetet för att uppfylla både bibliotekslagens – men också minoritetslagstiftningen intentioner – på området. Vikten av täta samråd där de nationella minoriteterna och urfolket samerna ges ett faktiskt och reellt inflytande över utvecklingen har framhållits i de styrande lagar och konventioner som ligger till grund för det minoritetspolitiska området. Detta gäller även beträffande urfolket samerna.

Samverkan mellan berörda myndigheter

Samverkan mellan de berörda myndigheterna KB, Sametinget, Statens kulturråd, Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) och Institutet för Språk och folkminne (ISOF) är också av stor betydelse att etablera och för att tillförsäkra en sammanhängande struktur för de nationella minoriteterna och bibliotekens fortsatta arbete.

Genom kultursamverkansmodellen och de nationella kulturpolitiska målen regleras den regionala biblioteksverksamhetens arbete med att uppmärksamma nationella minoriteter. Statens kulturråd har de senaste åren getts särskilda uppdrag för att stödja de nationella minoriteterna samt romsk inkludering. MTM har också uppdrag att tillgodose de nationella minoriteterna med tillgängliga medier.

Biblioteken som betydande samhällsinstitution för revitalisering

För att en revitalisering ska ske behövs de djupa lagren av språk och språkliga strukturer som lägger grund för tänkandet och det vetenskapliga språket. Även det immateriella såsom traditioner,

berättelser och identitetsskapande aktiviteter (till exempel slöjd eller annan skapande verksamhet där traditionellt kunnande förs över till nya generationer) är viktiga delar i revitaliseringen.

Det betyder att biblioteket som samhällsinstitution har en stor betydelse för att revialiseringen ska fortgå, genom att till exempel tillhandahålla texter och berättelser som gör att den enskilda människan kan växa, behålla sin kulturella identitet genom hela livet och fortsätta sin språkinlärning med språkliga nivåer som motsvarar den egna åldern. Bilderböcker, barnböcker, ungdomsböcker, vuxenböcker och facklitteratur bildar en språklig utvecklingstrappa kompletterat med tillgängliga medier, som behöver få en hemvist i en flerkulturell identitet med starkt stöd från biblioteken. De nationella uppdragen bör ha detta som en gemensam utgångspunkt, liksom kontinuerligt bevakning av relevant forskning inom området.

Reformförslag

För de nationella minoritetsspråken jiddisch, finska, meänkieli respektive samiska:

Att statligt finansierade nationella uppdrag ges till Judiska biblioteket (jiddisch), Finlandsinstitutets bibliotek (finska), Nordkalottbiblioteket (meänkieli) samt Samernas bibliotek (samiska) genom Sametinget[2]. Dessa fyra bibliotek får i uppdrag att utveckla nationella resursbibliotek för respektive språkgrupp och för landets kommuner i syfte att:

- ge konsultativt stöd till kommunerna, till exempel:
  - stöd till kommunerna för att biblioteken ska kunna främja revitalisering av språken och kulturerna genom läs- och litteraturfrämjande insatser etc.
  - stöd till kommunerna så att barn och unga kan utveckla en flerkulturell identitet med hjälp av bibliotekens resurser

[2] Det finns dock förvaltningsmässigt stora skillnader mellan de fyra uppräknade biblioteken som gör att respektive bibliotek behöver få ett nationellt uppdrag på ett sätt som fungerar med nuvarande finansieringsformer, organisatoriska förutsättningar och grundläggande syften. Detta behöver utformas tillsammans med de utpekade biblioteken. Statens kulturråd har i dag viss bidragsgivning till berörda bibliotek, beroende på vilken typ av bidrag kan bidragsgivningen påverkas av detta reformförslag.

    - stöd till kommunerna för att underlätta delaktighet, i synnerhet för barn och unga, i utformandet av bibliotekens verksamhet
    - stöd till kommunerna att synliggöra nationella minoriteter och öka förståelsen hos allmänheten
- ge stöd till skolbibliotek, lärare och elever
- bevaka relevant forskning, medieutveckling, utgivning etc.
- i samarbete med en av de nationella lånecentralerna ansvara för medieförsörjning inklusive förvärv, katalogisering och gallring, verka som kompetensstöd och bidra till kompletterande medieförsörjning till kommunerna
- tillhandahålla och/eller utveckla digitala tjänster som främjar de nationella minoriteternas användning av de resurser respektive organisation tillhandahåller där utgångspunkten är likvärdig tillgång oavsett var i landet användaren är bosatt, eller vilken ålder hen är
- främja respektive minoritetsspråk genom allmänkulturella program som komplement till de kommunala bibliotekens programverksamhet
- som specialbibliotek stödja forskning och högre utbildning genom att ställa sina samlingar till förfogande
- omvärldsbevaka språkområdets utveckling, minoritetspolitisk utveckling samt pedagogisk utveckling med särskilt fokus på nationella minoriteter, vilket förmedlas till berörda myndigheter, regional biblioteksverksamhet och kommunerna.

För det nationella minoritetsspråket romani:

- att ytterligare utredning görs om förutsättningarna för att skapa ett resursbibliotek för språkområdet romani (i likhet med de övriga nationella minoritetsspråken) och då med hänsyn till förslaget om att inrätta ett nationellt center för romska frågor (betänkande SOU 2016:44 Kraftsamling mot antiziganism)
- att Romskt Kulturcenter i Malmö, i samråd med och stöd av KB, ges i uppdrag att katalogisera och tillgängliggöra sin litteratursamling (cirka 1 000 titlar) i Libris.

Idag finns inget motsvarande bibliotek för romani som det finns för de övriga nationella minoritetsspråken. Romani bör dock prioriteras, bland annat mot bakgrund av att Statens kulturråd har ett särskilt uppdrag för romsk inkludering som kan ge synergieffekter, samt att det generellt inte har bedrivits en mer omfattande utveckling av biblioteksverksamhet med målgrupperna romer. Biblioteksverksamhet för språkområdet romani är ett kraftigt eftersatt område och den

infrastruktur som krävs behöver byggas upp med långsiktiga och hållbara insatser. Vilka aktörer som bäst förvaltar de nationella uppdragen behöver därför undersökas vidare. Det är dock av stor vikt att vidare undersökning kring upprättande av ett resursbibliotek sker snarast, för att påbörjat arbete inom detta språkområde inte ska stanna av.

Gemensamt för de nationella minoritetsspråken

För att ge de nationella minoriteterna möjlighet att påverka innehåll och formerna för den biblioteksverksamhet som ses som grunden för ett nationellt resursbibliotek behövs samråd. Reformförslaget måste lämna ett stort utrymme för egenmakt och eget beslutande i utförandet av de nationella uppdragen. Uppdragen i sig bör ansluta till den gällande lagstiftningen och politikområdets inriktning såsom den redan är klarlagd och kommunicerad med de nationella minoriteternas inflytandeorgan samt Sametinget.

Vidare föreslås att:

- De fyra myndigheterna Sametinget, Statens Kulturråd, MTM och KB, ges i uppdrag att samverka i nationella minoritetsfrågor inom biblioteksområdet med Länsstyrelsen i Stockholms län, som i dag har ansvaret för uppföljning av minoritetspolitikens utfall. Till detta kopplas ett etiskt råd med representanter från samtliga berörda parter. KB ansvarar för att bilda detta etiska råd inom området.
- KB ges ett koordineringsuppdrag att i samråd med respektive resursbibliotek formulera, utveckla och följa upp uppdragen till de utpekade biblioteken och någon av de statliga lånecentralerna samt att säkerställa en god samverkan med andra berörda myndigheter, och då i samråd med de nationella minoriteternas olika berörda organisationer. Sametinget ansvarar för verksamheten vid Samernas bibliotek.
- KB ger en av de nationella lånecentralerna i uppdrag att ansvara för kompletterande medieförsörjning för de nationella minoritetsspråken, med fokus på romani.
- KB ges uppdrag att vid behov stödja resursbiblioteken i katalogisering och katalogiseringsfrågor kring de nationella minoritetsspråken.
- KB ges i uppdrag att ta fram digitala bibliotekstjänster för de nationella minoritetsspråken för ett systematiskt och fortlöpande

tillgängliggörande av digitala medier på de nationella minoritetsspråken.

- KB ges i uppdrag att utföra retrospektiv digitalisering av äldre medier där urvalet görs i samråd med respektive språkgrupp och prioriteringar görs av resursbiblioteken, KB och i samråd med etiska rådet.
- KB och Sametinget undersöker möjligheterna att ge Samernas bibliotek rekvisitionsrätt till den inhemska samiska utgivningen vid revideringen av pliktlagstiftningen.[3]

Kostnad

Stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk	Kostnad per år	Kommentar
Uppstartsinsats inom respektive språkområde	7 mnkr	Efter genomförd uppstartsinsats övergår utgiftsposten till Digitalisering och avtalslicenser (se nedan)
Utveckling och drift av nationella resursbibliotek för respektive språkgrupp	10 mnkr	2 mnkr/ språkområde
Nationella digitala bibliotekstjänster för nationella minoritetsspråk: förstudie, prototyp, genomförande och test	5 mnkr	Efter genomförd utvecklingsinsats behövs 2,5 mnkr för drift och förvaltning, resterande övergår till Digitalisering och avtalslicenser (se nedan)
Koordinering, samråd, etiskt råd samt katalogiseringsstöd	3 mnkr	
Digitalisering och avtalslicenser för tillgängliggörande	15 mnkr	Se ovan, 7 + 2,5 mnkr förs över hit efter genomförd uppstart och utvecklingsinsats (totalt 24,5 mnkr)
Totala kostnader per år	**40 mnkr**	

[3] I detta avseende måste Samernas bibliotek betraktas som ett nationalbibliotek i förhållande till urfolket och Sapmi. I likhet med KB, som i egenskap av Sveriges nationalbibliotek får pliktexemplar för den svenska utgivningen, bör även Samernas bibliotek ges samma rättighet att genom samlingsbyggande förfoga över en så komplett samling som möjligt. Den nuvarande pliktlagstiftningen ger inte utrymme för en ändring, men en framtida lagstiftning måste beakta att samerna är ett urfolk med särskilda folkrättsliga rättigheter.

National Library of Sweden

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins mål om *Ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor* föreslås stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk. Det har inte tidigare gjorts en sammanhållen, långsiktigt hållbar satsning inom biblioteksväsendet som helhet för att bidra till främjandet och revitaliseringen av nationella minoritetsspråk.

Reformpaketet avser att främja bevarande och utveckling av de nationella minoriteternas språk och kultur genom berättandet som kan förmedlas genom ett bibliotek och bidra till att biblioteken ägnar särskild uppmärksamhet åt de nationella minoriteterna.

Referenser

Brisander, Cecilia (2018). *Många sätt att vara människa på: Folkbibliotek och nationella minoriteter*, Stockholms läns landsting/Kulturförvaltningen: Regionbibliotek Stockholm

Kungliga biblioteket (2018): *Biblioteken och de nationella minoritetsspråken: en lägesbeskrivning*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Kungliga biblioteket *(32018): Trend 2017 – kommunala biblioteksplaner*, Stockholm: Kungliga biblioteket

Sikku, Nils Henrik (2018). *Samernas bibliotek – en dold resurs. Utvärdering, analys och förslag rörande Sametingets bibliotek*, Giron: Sametinget

Stiftelsen Gaaltije (2018): *Staare 2018 Saepmie – språket och litteraturen*, konferens, tillgänglig via UR Samtiden

Wuolab, Anne (2018): *Staare 2018 Saepmie – språket och litteraturen*, konferens, tillgänglig via UR Samtiden

National Library of Sweden

3. Stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet

Samordna den nationella medieförsörjningen för personer med annat modersmål än svenska. Förstärkningen gäller både ökad medieförsörjning och kompetensutveckling för att underlätta bibliotekens uppdrag att tillgodose prioriterade gruppers behov. Summa 20 mnkr

Bakgrund

Sverige är idag ett mångspråkigt samhälle som befolkas av både nyanlända och etablerade invånare med annat modersmål än svenska. Dessa utgör en prioriterad grupp i bibliotekens uppdrag och ska ägnas särskild uppmärksamhet enligt 5 § bibliotekslagen. Paralleller finns mellan denna paragraf och mål 10 i FN:s agenda 2030 för hållbar utveckling. I Sverige finns nationella mål för litteratur- och läsfrämjande, där biblioteken har en viktig roll med att bidra till att de uppfylls. Målen innebär att alla i landet ska, oavsett bakgrund och med utgångspunkt i var och ens särskilda förutsättningar, ska ges möjlighet att utveckla en god läsförmåga samt ha tillgång till litteratur av hög kvalitet. För att uppnå högre likvärdighet är det viktigt att biblioteksresurser finns tillgängliga på andra språk än svenska.

Behov av mångspråkig personal ökar, liksom efterfrågan på en mer effektiv medieförsörjning. Regeringens satsning *Stärkta bibliotek* visar att flera projektansökningar anknyter till bibliotekens arbete med mångspråk och integration. Detta pekar på att behovet av extra resurser på området är stort. Under 2019 har Malmö stad beviljats stöd inom ramen för *Stärkta bibliotek* för att vidareutveckla en betaversion av en mångspråkig digital tjänst kallad Världens bibliotek.

Nuläge

Den nationella mångspråkiga lånecentralens uppdrag (Internationella biblioteket vid Stockholms stadsbibliotek) som centralt stöd är otillräckligt och begränsat till att omfatta endast folk- och gymnasiebibliotek. Idag tillhandahålls främst fysiska medier. Utbudet av digitala medier är begränsat.

Alla bibliotek kan inte ha allt men ska kunna erbjuda medier på de språk som är etablerade i kommunen. Dagens situation ställer helt nya krav på bibliotekarieprofessionen när det gäller medieförsörjning på olika språk, digitala medier, material på lättläst svenska, medborgar-

och samhällsinformation och en anpassad biblioteksverksamhet. Upphandling, inköp, katalogisering och gallring av mångspråkig litteratur kräver specifika språkkompetenser som är närmast omöjlig att ha inom mindre biblioteksorganisationer. Sveriges officiella bibliotheksstatistik ger en tydlig bild av att antalet utländska titlar på folkbiblioteken i olika län inte är likvärdig. Personer som har behov av medier på olika språk möter alltså ett varierande stort utbud på folkbiblioteken beroende på var i landet de befinner sig.

Regelverket om offentlig upphandling är komplext och försvårar ibland bibliotekens inköp av relevant mångspråkig media. De leverantörer som kommunerna har upphandlat kan inte förmedla tillräckligt många och varierade titlar. Lånecentralen stödjer bibliotekens mångspråkiga medieförsörjning genom att tillhandahålla smalare litteratur på de språk där det finns etablerade inköpskanaler. Beträffande språk där medier är svårtillgängliga och som därför kräver specialkompetens, tillhandahåller lånecentralen medier på bred bas för både barn och vuxna.

Lånecentralens resurser är otillräckliga för att möta efterfrågan från biblioteken av medier, språkkompetens och annat stöd som rör det mångspråkiga området. De prioriterade grupperna är mångfacetterade och har inbördes olika behov. För att möta behoven behövs en kraftsamling i form av ett mångspråkigt nationellt stöd. Det bör även omfatta litteraturstöd och läsfrämjande insatser för fler målgrupper än vad som ingår i lånecentralens uppdrag idag, till exempel förskola, grundskola (skolbibliotek måste idag gå via folkbibliotek för att använda lånecentralens resurser), vuxenutbildning, svenska för invandrare, kriminalvården, äldreomsorgen och vården. De utvidgade målgrupperna som här föreslås här har särskilt behov av bredare litteratur på både lättillgängliga och svårtillgängliga språk.

Reformförslag

Sverige behöver en mångspråkig lånecentral med både bredd och djup samt en inriktning på digitala medier för att stödja bibliotekens uppdrag att tillgodose prioriterade gruppers behov. För att uppnå bästa effekt krävs en statligt finansierad nationell mångspråkig medieförsörjning med ett tydligare och utvidgat uppdrag.

För att stärka den nationella mångspråkiga lånecentralen föreslås mer resurser för att tillgängliggöra mångspråkiga medier till fler målgrupper samt en kompetensförstärkning med utvecklingsledare som utgör stöd för det allmänna biblioteksväsendet.

National Library of Sweden

Stärkt mångspråkig medieförsörjning

Lånecentralens tjänster och målgrupp utökas till att omfatta biblioteksverksamhet som stödjer det livslånga lärandet. Förskolor, grundskolor, vuxenutbildningar, svenska för invandrare, kriminalvården, äldreomsorgen och vården är särskilt i behov av detta stöd.

- Lånecentralens webbtjänster utvidgas och anpassas till bibliotekspersonalens behov för att stödja upphandlingar av smal och bred litteratur i både fysiskt och digitalt format.
- Lånecentralen inrättar en abonnemangsservice för depositioner liknande Danmarks och Norges depositionsservice.
- Lånecentralens tjänster utvidgas till att tillgängliggöra digitala medier direkt till användare via särskild webbtjänst.

Kompetensförstärkning

Lånecentralen förstärks med fler personalresurser i form av utvecklingsledare. Förstärkningen gäller konsultativt stöd till hela det allmänna biblioteksväsendet i enlighet med de uppräknade förslagen i förra stycket. Utvecklingsledare omvärldsbevakar och har en översyn över den språkliga mångfalden i Sverige, testar och utvecklar metoder, sprider goda exempel och samverkar med mångspråkig personal hos biblioteken på regional och kommunal nivå samt tar till vara den lokala kompetensen på olika sätt i arbetet med medier på mångspråk.

Lånecentralen förstärks och utökas med kompetenser inom mångspråkskatalogisering eller med medel för upphandling av dessa tjänster. Lånecentralen utgör stöd till det lokala biblioteksarbetet. Det är idag få bibliotek som katalogiserar språk på andra alfabet än det latinska. Lånecentralen samverkar med den regionala biblioteksverksamheten som kan bidra med utvecklingsstöd och kompetens för att främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet på regional nivå. Lånecentralen behöver även använda tolkar och språkkonsulenter (personer med hög språkkunnighet och intresse för litteratur) d.v.s. personer utanför organisationen för urval, inköp och katalogisering. Att arbeta med konsulter på detta vis är kostsamt, men ökar i sin tur kvaliteten på arbetet. Det är också önskvärt att bygga upp nätverk för den här typen av tjänster i stället för att förlita sig på volontärer. Lånecentralen har, tillsammans med den regionala biblioteksverksamheten och biblioteksutbildningarna, en aktiv roll i fortbildningsverksamheten för att förstärka den mångspråkiga biblioteksservicen i landet.

Kostnad

Stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet	Kostnad per år	Kommentar
Vidareutveckling och implementering av en webbtjänst med digitala medier	2 mnkr	För slutanvändare (varldensbibliotek.se)
Avtal för och produktion av digitala medier	4 mnkr	För direkt konsumtion av slutanvändare
Vidareutveckling och implementering av en webbtjänst (gränssnitt, plattform)	2 mnkr	För bibliotekspersonal (interbib.se)
Inköp av tryckta medier för bred och smal kompletterande medieförsörjning	4 mnkr	För bibliotek och skolbibliotekscentraler
Kompetensförstärkning	8 mnkr	Katalogisering av mångspråkiga medier och berikning av Libris, språkkonsulter, metodutveckling och konsultativt stöd till barn och unga, vuxenutbildningen och kriminalvården
Totala kostnader per år	**20 mnkr**	

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins mål om *Ett demokratiskt samhälle där alla fritt kan ta del av världens samlade litteratur och kunskap för att kunna verka i samhället på egna villkor* föreslås en stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet. Likvärdig tillgång till mångspråkiga medier för landets invånare med andra modersmål än svenska uppnås genom att stärka den nationella mångspråkiga lånecentralen. Därför föreslås mer resurser för tillgängliggörande av mångspråkiga medier till fler målgrupper. Ökade resurser till en kompetensförstärkning med utvecklingsledare som utgör stöd till hela det allmänna biblioteksväsendet föreslås också. Förstärkningen genomförs som en permanent satsning till en kostnad av 20 miljoner kronor per år.

National Library of Sweden

Referenser

Hansson, Joacim (2018): *Profession, utbildning, forskning: biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Fichtelius, Erik, Enarson, Eva, Hansson, Krister, Klein, Jesper & Persson, Christina (red.) (2017): *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Kungliga biblioteket (2017): *Migration och språklig mångfald: Bibliotekens roll i det flerspråkiga samhället*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Kulturdepartementet (2016): *Läsfrämjande insatser i och utanför skolan*, Kommittédirektiv 2016:78

Pilerot, Ola & Hultgren, Frances (2017). *Folkbibliotekens arbete för och med nyanlända: slutrapport*, Uppsala: Länsbibliotek Uppsala, Landstinget Dalarna

Stenquist, Bjarne (2018). *Kliv fram! Bibliotek, segregation och integration*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

National Library of Sweden

4. Stärkta nationella digitala bibliotekstjänster

Den nationella biblioteksmyndigheten får i uppdrag att ta fram en ny digital bibliotekstplattform för olika målgrupper, sköta driften och försörja tjänsten med innehåll genom upphandling och avtalslicenser. Uppdraget inkluderar massiv digitalisering av tryckt material och andra medier enligt en flerårsplan samt utveckling av digitala bibliotekstjänster, sökfunktioner och metadata för forskning och allmänhet. Redan utvecklade digitala bibliotekstjänster för barn och Litteraturbanken bör få en permanent statlig finansiering.
Summa 90 mnkr

Bakgrund

Samhällets digitalisering och skiftet från en fysisk till en digital förvaltning skapar nya möjligheter, men för också med sig helt nya utmaningar. Som samhället i övrigt måste biblioteksväsendet förändras och utvecklas för att även i framtiden vara en relevant aktör.

Dagens användare förväntar sig att få tillgång till information direkt och utan dröjsmål. Med kraftfulla söktjänster och utvecklingen inom artificiell intelligens finns också goda förutsättningar att möta användarnas behov. Den snabba tekniska utvecklingen kan ställas mot en lång tradition inom arkiv, bibliotek och museer att i förväg sortera och kategorisera information. Båda sätten att möta användarnas behov är relevanta.

Idag är floran av digitala bibliotekstjänster stor ur ett nationellt perspektiv. Mycket dubbelarbete görs, trots att gemensamma lösningar ofta är bättre och mer kostnadseffektiva. Högre grad av effektivitet, kvalitet och innovation kan nås genom standardisering och utveckling av gemensamma tjänster.

Genom stärkta nationella bibliotekstjänster förbättras tillgången till digitala medier. Här finns möjligheter att nå bibliotekens alla målgrupper. Detta förutsätter dock ett stort nationellt förändringsarbete. För att lyckas krävs, förutom central finansiering, en förstärkt nationell organisation och ökad samordning.

National Library of Sweden

Nuläge

Digital omställning, likvärdig tillgång och läsfrämjande

Folkbibliotekens e-medietjänster har hamnat på efterkälken internationellt, och även i jämförelse med bokbranschens motsvarigheter. Det låga genomslaget för e-böcker på biblioteken beror bland annat på bristande användarupplevelse, högt leverantörsberoende, höga kostnader på grund av dubbelarbete, avsaknad av en nationell tjänst, samt smalt utbud. Även bristande teknisk och digital kompetens hos användarna påverkar. De försök som gjorts att skapa nationell samordning för folkbiblioteken inom området e-medieförsörjning har hittills varit utan framgång.

Samtidigt minskar läsning och läsförmåga bland barn och ungdomar, vilket gör behovet av stöd kring läsning och språkutveckling stort. Läsfrämjande insatser behövs också bland nyanlända som vill lära sig svenska språket. Även tillgången till digitala medier är långt ifrån likvärdig, varken ekonomiskt eller innehållsmässigt. Här kan nationella digitala bibliotekstjänster vara ett effektivt verktyg, dels för likvärdig tillgång i hela landet, dels för läs- och litteraturfrämjande.

Det är idag allt svårare för biblioteken att uppfylla bibliotekslagens krav om att det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning. En internationell utblick visar att biblioteksaktörer som har en tydlig strategi och som äger sin infrastruktur, och vidare har en långsiktig finansiering och erbjuder leverantörer standardiserade protokoll för integration, också lyckas bäst med att skapa tillräcklig bredd i utbudet.

Massdigitalisering och tillgängliggörande av kultur- och kunskapsarvet

Sverige har i europeisk jämförelse digitaliserat lite historiskt material, och svenska användare har därmed sämre tillgång till denna typ av material. Det finns dock goda förutsättningar för att öka tillgången. KB:s samlingar har till exempel potential att berika en nationell digital bibliotekstjänst med omfattande historiskt innehåll.

Flera utmaningar finns dock:

- Digitaliseringsbehovet är en kritisk ekonomisk fråga – idag saknas medel för att digitalisera ens prioriterade delar av bibliotekens samlingar.
- Hittills saknas tekniska lösningar, lagstöd och resurser för att samla in och tillgängliggöra nutidens digitalt födda material.
- Konsolidering och samordning av infrastrukturen krävs – hur kan plattformar utnyttjas effektivare och hur kan innehåll kopplas ihop bättre i söktjänster?
- Varumärken och tjänstepaketering – hur ska det framtida tjänsteutbudet se ut?

Vidare behöver tjänster som tillgängliggör kultur- och kunskapsarvet vara tekniskt obundna och kunna hantera vitt skilda materialtyper. Det krävs också välutvecklade metoder för att organisera materialet så att det blir sökbart och tillgängligt för användarna.

Tillgängliggörande av digitalt material

Det samlade digitala kultur- och kunskapsarvet behöver presenteras och göras sökbart, för såväl allmänhet som forskning, på standardiserade tekniska plattformar. Det är viktigt att ha beredskap för utveckling av nya informationssökningstjänster där artificiell intelligens är en självklar komponent. Möjligheter att söka information även i bibliotekens ostrukturerade samlingar behöver till exempel skapas. På upphovsrättens område behövs avtalslicenser som ger rätt till massutnyttjanden förhandlas fram.

Reformförslag

Syftet med nationella digitala bibliotekstjänster är att dels ge likvärdig tillgång och främja läsning genom e-boks- och ljudbokstjänster, dels att stödja forskning och lärande genom söktjänster och digitalt tillgängliggörande av kultur- och kunskapsarv.

Förslaget utgår ifrån att KB bör få i uppdrag att:

- tillhandahålla en nationell e-boks- och ljudbokstjänst
- utveckla en ny generation digitala tjänster för att stödja forskning och lärande
- öka mängden digitalt fött och digitaliserat material som kan tillgängliggöras
- utveckla en kvalitativ och säker källa till bibliotekens metadata

Dessutom behandlar reformförslaget finansiering av redan pågående lokala och regionala initiativ på området, som utvecklingen av tjänster som främjar läsning hos barn, samt Litteraturbankens verksamhet med att tillgängliggöra svensk litteratur som e-böcker.

Likvärdig tillgång och främja läsning genom e-boks- och ljudbokstjänster

En nationell e-boks- och ljudbokstjänst

För att ge likvärdig tillgång till medier samt stödja bibliotekens läs- och litteraturfrämjande uppdrag, behövs en nationell gemensam infrastruktur för e-boks- och ljudbokstjänster.

KB föreslås få i uppdrag att:

- utveckla en nationell e-bok- och ljudbokstjänst som ger stöd till folk- och skolbibliotekens litteratur- och läsfrämjande verksamheter samt skapar samordningseffekter och bidrar till en likvärdig tillgång.

Fokus bör initialt ligga på att ta fram tjänster som ger tillgång till e-böcker och ljudböcker genom folkbiblioteken. Det kan ske genom tjänster som riktar sig till olika målgrupper, men som i grunden bygger på en gemensam nationell plattform. Digitala bibliotekstjänster bör designas utifrån användarnas och de prioriterade målgruppernas behov.

Den e-bok- och ljudboktjänst som föreslås bör i ett första steg tillhandahålla medier på de nationella minoritetsspråken (se reformförslag 2) och vidareutvecklas för att täcka allt fler användargruppers behov. Tjänsten byggs utifrån erfarenheter i det e-boksprojekt som varit ett deluppdrag inom biblioteksstrategin. För att fortsätta vara relevant måste tjänsten succesivt kompletteras och anpassas till nya användarbehov och till den tekniska utvecklingen samt anpassas till hur distribution av och marknadsplatser för litteratur förändras.

Innehåll i den nationella e-boks- och ljudbokstjänsten

Utbudet i den nationella e-bok- och ljudboktjänsten kommer till stora delar att bestå av upphovsrättsskyddade titlar från förlag eller kommersiella aggregatorer. Som kompletterande innehåll kan Litteraturbankens material, talböcker från Myndigheten för tillgängliga mediers bibliotek Legimus, medier på de nationella minoritetsspråken, nordiskt upphandlad mångspråkslitteratur i Världens bibliotek, samt böcker med särskilt distributionsstöd från Statens Kulturråd integreras.

Existerande digitala tjänster för barn - till exempel Bibblix, Barnens bibliotek och Polarbibblo - föreslås få en permanent statlig finansiering för att möjliggöra nationell spridning.

En nationell digital e-boks- och ljudbokstjänst ska vara kostnadsfri för användaren, vara lättillgänglig för att främja läsning och på så sätt även sudda ut geografiska och socioekonomiska skillnader. Syftet är att ge likvärdig tillgång till digitala medier oavsett vem man är eller var man befinner sig i landet.

Litteraturbanken bidrar till fler e-böcker

Stora delar av vårt litterära kulturarv ligger ännu fördolt i landets biblioteksmagasin. Litteraturbanken har en unik potential att fritt för alla tillgängliggöra svensk skönlitteratur och andra texter som är av vikt för att förstå det litterära kulturarvet. Men det saknas en permanent finansierings- och organisationsmodell för verksamheten, som i dagsläget är hotad och i värsta fall kan tvingas upphöra. En långsiktigt hållbar finansiering och en fristående organisation, finansierad med nationella medel, behövs därför.

Upphovsrättsligt fritt material via Libris

KB har på uppdrag av kulturdepartementet, och som en del i den nationella biblioteksstrategin, genomfört ett e-boksprojekt för att öka mängden upphovsrättsligt fritt material i den nationella bibliotekskatalogen Libris. Litteraturbankens arbete har varit viktigt för projektet, eftersom en stor del av den litteratur som kunnat tillgängliggöras har producerats just av Litteraturbanken. Litteraturbanken kommer även i fortsättningen att vara en central källa för tillgängliggörandet av den äldre svenska litteraturen i en framtida nationell e-bok- och ljudboktjänst.

Integrera Litteraturbankens bestånd

Genom att integrera Litteraturbankens bestånd med denna kommande tjänst kan det litterära kulturarvet bli mer lättillgängligt för en större allmänhet, inte minst för läsare som är ovana att söka efter denna typ av litteratur. Det blir därmed enklare för biblioteken att uppfylla bibliotekslagens krav. Även mot denna bakgrund är det viktigt att Litteraturbanken får en långsiktigt hållbar finansiering.

National Library of Sweden

Stödja forskning och lärande genom digitalt tillgängliggörande av kultur- och kunskapsarv

Digitala tjänster för att stödja forskning och lärande

Genom söktjänster och digitalt tillgängliggörande av i första hand bibliotekens kultur- och kunskapsarv kan forskning och lärande stödjas. Att tillgängliggöra böcker, dagstidningar och tidskrifter har här högsta prioritet, men behoven gäller samtliga materialtyper i bibliotekens samlingar. Den som söker i materialet ska inte behöva ha förkunskaper om hur detta är organiserat eller vilken källa det kommer ifrån, utan ska kunna lita på att den tillgängliggjorda datasamlingen är tillförlitlig och autentisk.

Förslaget utgår ifrån att KB ges i uppdrag att utveckla en ny generation digitala tjänster för att tillgängliggöra kultur- och kunskapsarv som digitaliserade böcker, dagstidningar, tidskrifter och annat historiskt material. Hit hör även ljud- och bildmedier samt tv- och radioprogram. De digitala tjänsterna ska vara utformade för att möta behoven hos olika relevanta användargrupper, inklusive användare som har behov av maskinläsbara dataset för forskningsändamål.

Tjänsterna ska också vara infrastrukturella. De ska göra det möjligt för dem som vill, att utveckla och tillhandahålla egna applikationer för att använda data som tillhandahålls. Som grund för tjänsterna byggs en teknisk biblioteksplattform, bland annat dimensionerad för att lagra och bevara digitaliserade och insamlade data.

Digitalt fött och digitaliserat material och tillgängliggörande

Att öka mängden digitalt fött och digitaliserat material som kan tillgängliggöras genom de digitala tjänsterna är också av stor vikt. Detta görs primärt genom massdigitalisering av en mängd olika materialkategorier. Digitaliseringsinsatsen koordineras och samordnas med relevanta nationella och internationella aktörer. Rättigheter till massutnyttjanden måste också klareras för det upphovsrättsskyddade materialet. Dessutom behöver tjänster utformas så att eftersökt material lätt kan hittas genom vanliga sökmotorer på internet.

Kvalitativ och säker källa till bibliotekens metadata

En kvalitativ och säker källa till metadata och data bör upprättas i samarbete med andra datainsamlande institutioner och organisationer, för att göra det möjligt att integrera flera datakällor. En användare ska

på ett enkelt och lättfattligt sätt kunna aggregera information från olika samlingar och datakällor och få ett sammansatt svar på en sökfråga.

Förslag:

- att KB får i uppdrag att digitalisera de egna samlingarna och därmed bidra med ett historiskt källmaterial tillgängligt på internet
- genom ABM-samarbete, till exempel inom ramen för Digisam, verka för en informationsinfrastruktur med öppna informationskällor, gemensamma tjänster, standarder och terminologier
- göra bibliotekens samlingar tillgängliga genom flera kanaler och med teknik
- förhandla rättigheter beträffande massutnyttjanden för att kunna tillgängliggöra upphovsrättsskyddat material på internet

Kostnad

Stärkta nationella digitala bibliotekstjänster	Kostnad	Kommentar
Digitalisering, inklusive teknisk plattform	25 mnkr	
Tjänsteutveckling för att stödja likvärdig tillgång och läsfrämjande	25 mnkr	Avser uppbyggnad och utveckling av både teknisk infrastruktur och ett flertal tjänster
Tjänsteutveckling för att tillgängliggöra kultur- och kunskapsarvet	25 mnkr	
Litteraturbanken	10 mnkr	
Stöd till existerande digitala tjänster för barn	5 mnkr	
Totala kostnader per år *	**90 mnkr**	

* Licenskostnader ingår idag i kommunernas budget för medier. Framtida kostnader och finansiering beror på utfallet av förhandlingar och kommer därför att behöva preciseras senare.

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins medel *Tillgängliggör så mycket information och litteratur som möjligt fritt och digitalt för alla* förslås stärkta nationella digitala bibliotekstjänster. Det betyder att nationalbiblioteket bör få i uppdrag att ta fram en ny digital biblioteksplattform med tjänster som stödjer såväl läsfrämjande som forskning och studier samt sköta driften och försörja tjänsterna med innehåll. Tjänsterna ska kunna integreras i det offentliga biblioteksväsendets verksamheter och utvecklas och kureras i samverkan. Målet är att erbjuda en likvärdig tillgång till det digitala kunskaps- och kulturarvet i hela landet.

Referenser

Klein, Jesper & Thorslund, Ewa (2019): *Biblioteket i skyn!*. Stockholm. Kungliga Biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Wallström, Åsa (2019): *Fria böcker till alla*. *KB:s e-boksprojekt 2018*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

National Library of Sweden

5. Stärkt nationell struktur för kompetensutveckling inom biblioteksväsendet

Inrätta ett Bibliotekens oberoende fortbildningsinstitut enligt modell från andra yrkesgrupper. Syftet är att systematiskt vidareutbilda biblioteks- och informationsvetare inom alla samhällssektorer och bibliotekstyper. Huvudmannaskapet bör ligga på en högskola med utbildning inom biblioteks- och informationsvetenskap, och arbetet ska utföras i nära samverkan med KB och de regionala biblioteksverksamheterna. Projektet Digitalt först med användaren i fokus får sin fortsättning i denna nya struktur.
Summa: 25 mnkr

Bakgrund

Bibliotekens betydelse för det demokratiska samtalet och för människors möjligheter att bygga sina uppfattningar på etablerad kunskap framstår som allt viktigare. Åsiktsfrihet är en av grunderna i en fungerande demokrati, där biblioteken är en oberoende balanserande kraft. Biblioteken förser dem som vill bilda sig en uppfattning med underlag som visar på vägar till kunskap. Bibliotekens uppdrag är att möta ett samhälle i ständig förändring. Det gäller den digitala transformationen av samhället med automatisering, programmering, robotisering samt meta- och Big Datas möjligheter. Det handlar också om människors förändrade medievanor, nya sätt att lära och läsa, att kritiskt analysera samt att värdera källor och digitala sökvägar.

Ett ytterligare exempel är Sverige är på väg att lämna enspråksnormen och att efterfrågan på flerspråkig personal ökar. Personer som har den språkliga kompetensen kan ha behov av kompetensförstärkning inom biblioteksområdet genom kurser. Biblioteken och bibliotekarierna har förtroende hos människor och bibliotek används av många. Biblioteken är samhällets oberoende kunskapsbank, öppna för alla där bibliotekarier vägleder och inspirerar till kunskapsbildning och läsning.

Kunniga bibliotekarier är förutsättningen för att biblioteken ska fungera och uppfylla sitt uppdrag. Därför måste bibliotekarier kunna uppdatera sin utbildning på ett systematiskt och progressivt vis. En generell och teoretisk grundutbildning måste kompletteras genom möjligheten till fortbildning i stark koppling mellan teori och praktik. Specialistkompetenser behövs och efterfrågas. En tydlig kompetenstrappa för yrkesverksamma bibliotekarier kan fylla på och

synliggöra specialistkompetens. En hållbar och samlad struktur för bibliotekarieprofessionens kontinuerliga kompetensutveckling behöver därför skapas. En sådan finns inte idag.

Nuläge

Som framgår i skriften *Profession, utbildning, forskning; biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession* finns det skillnader mellan det som lärs ut vid de olika utbildningsprogrammen i biblioteks- och informationsvetenskap och de ofta praktiskt definierade kunskapsbehov som formuleras inom biblioteksektorns olika delar. Fortbildning och kompetensutveckling med bibliotheksspecifik inriktning har bedrivits endast i liten omfattning vid de fem högskolor där grundutbildning och forskning i biblioteks- och informationsvetenskap är etablerade.

De regionala biblioteksverksamheterna bedriver idag merparten av den bibliotheksspecifika fortbildningen som förekommer för bibliotekarier på folkbibliotek. Det finns inte någon kontinuerligt pågående samverkansstruktur mellan högskolor och de regionala biblioteksverksamheterna om kompetensutveckling, även om samverkan i god anda förekommer.

På senare år har utbildningsinstitutionerna vid högskolorna också drivit en högre grad av samverkan med profession och bibliotek rent generellt. Det ligger i biblioteks- och informationsvetenskapens intresse att utbildningarna engagerar sig i den särskilda typ av sektorsamverkan som fortbildningsverksamhet innebär. Hittills har detta huvudsakligen skett inom ramen för individuella, lokala eller regionala initiativ och utan någon tydlig övergripande strategisk tanke. Något naturligt organ som har ansvar för att hantera och samordna olika aspekter på utbildning, fortbildning och kompetensutveckling för bibliotekarier vid olika bibliotekstyper existerar inte idag. Bristen på en sådan organisation försvårar dialogen om utbildnings- och fortbildningsbehov mellan utbildningarna, professionen och de olika biblioteksverksamheternas huvudmän.

Skolverket stödjer mer indirekt skolbiblioteksnära kompetensutveckling inom ramen för kollegialt lärande i ”Läslyftet” och i det nationella skolutvecklingsprogrammet. Det är en fördel om kompetensutveckling som rör skolbibliotek sker i en gemensam lärandesituation för pedagoger, skolbibliotekarier och ibland även skolledare.

Se reformförslaget *Stärkta skolbibliotek.*

National Library of Sweden

Reformförslag

En samlad nationell struktur för kompetensutveckling

En kvalitativ och på sikt hållbar fortbildning och kompetensutveckling för bibliotekarier måste säkerställas, utvecklas och göras strukturellt hållbar. En mer kraftfull och behovsanpassad fortbildning kan ske genom samordning och en större samverkan mellan olika utbildningsanordnare. Detta kan ske genom att etablera en *samlad* nationell struktur för kontinuerlig kompetensutveckling. Denna kan skapas och se ut på flera sätt. Här bör inspiration och förebilder hämtas från andra professionsområden. Målet är en struktur som till viss del kan leda till en formaliserad progression inom bibliotekarieprofessionen till exempel i form av specialistkompetenser eller en utökad biblioteksledarkompetens.

En samlad fortbildningsstruktur ska kunna leda till att deltagarna kan uppgradera specialistkompetenser till en jämförbar nivå inom definierade områden. Men syftet är också att utveckla kompetenser inom områden som rör transformeringen till ett digitalt samhälle med AI, robotisering och Big Data. Det ska även finnas förutsättningar för deltagarna att följa utvecklingen inom bibliometri, medie- och informationskompetens, kunskap om käll- och sökkritiska förhållningssätt eller litteraturförmedling. Lärdomar från satsningen *Digitalt först med användaren i fokus 2018-2020* bör omhändertas och förvaltas.

Kvalitetssäkrad professionsutveckling

En annan inriktning kan handla om en nivellering av bibliotekarieprofessionen. Förutsättningar ska skapas för en ”kompetensstege” för praktiskt verksamma bibliotekarier och ge grund för en kvalitetssäkrad grund för professionsutveckling. Utöver detta behövs kortare kunskapsuppdateringar i seminarieserier, föreläsningar och workshops i aktuella frågeställningar. Kursutbudet bör erbjudas både som campusutbildningar och online- och webbutbildningar. Dessutom bör utbildningstillfällen erbjudas runt om i landet till exempel som arbetsplatsbaserad utbildning. Även validering av individuella kunskapsbakgrunder från biblioteksarbete bör kunna genomföras inom fortbildningsorganisationens ram.

Ansvaret för att etablera av en nationell struktur för kontinuerlig kompetensutveckling måste ligga på flera biblioteksaktörer med en samlande funktion på nationell och regional nivå. Dessa bör kunna

omfatta alla de olika samhällssektorer som biblioteken verkar inom. Det är viktigt att sektorn själv definierar såväl behov som struktur för den kontinuerliga kompetensutvecklingens utformning.

De biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna bildar också naturliga samverkansparter i utvecklandet av en struktur för en mer formaliserad kompetensutveckling, samt utgör garanter för att fortbildningsverksamheten vilar på en vetenskaplig grund. De bör också vara delaktiga i själva genomförandet av kurser. Idag sker de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarnas bidrag till fortbildning främst genom uppdragsutbildning. Det beror på att egeninitierade, ofinansierade fortbildningskurser har visat sig idag vara alltför ekonomiskt riskfyllda för lärosätena för att kunna motiveras av lärosätena. Bibliotek har idag alltför sällan de ekonomiska resurserna för att beställa och bekosta uppdragsutbildningar.

Samverkansråd för utbildning, forskning och fortbildning

En samlad struktur för kontinuerlig kompetensutveckling inom biblioteksområdet ska självklart samverka och samordnas med andra fortbildningsinitiativ från till exempel Skolverket. Förslaget om en samlad nationell struktur för kontinuerlig kompetensutveckling är komplext och involverar en rad processer och aktörer.

KB föreslår därför etablerandet av ett samverkansråd för utbildnings-, forsknings- och fortbildningsfrågor i bibliotekssektorn. Detta råd bör bestå av representanter från de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna samt från bibliotekarieprofessionens centrala institutioner och aktörer. Rådet skulle också kunna driva frågor som rör professions- och verksamhetsnära biblioteksforskning. Därför bör också representanter finnas med som har kunskap i frågor som specifikt rör forskning och forskarutbildning. Sätet för samverkansrådet bör vara det oberoende institut som föreslås i detta reformförslag.

Modell för inrättande av institutet för fortbildning

Ett av de lärosäten som erbjuder utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap bör få i uppdrag att härbärgera detta särskilda fortbildningsinstitut. Modellen kommer från Medieinstitutet Fojo, som är en oberoende institution vid Linnéuniversitetet. Fojo står fritt från kommersiella och politiska intressen samt har rätt att fatta självständiga beslut om hur institutet ska arbeta för att utveckla och stötta journalistik, yttrandefrihet och demokrati. Fojo finansieras idag av ett

årligt anslag från Utbildningsdepartementet på cirka 10 miljoner kronor. Fojo härbärgerar ett antal uppgifter med bäring på medieområdet inom institutets ram. Det kan utöver fortbildning gälla rådgivning och internationella frågeställningar. Fojos kursutbud sträcker sig från mer praktiskt inriktade kurser till kurser med inriktning på verksamhets- och metodutveckling.

Institutets styrelse bör utgöras av de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna, de regionala biblioteksverksamheterna och Kungliga biblioteket.

Bibliotekens oberoende fortbildningsinstitut

Utifrån ovanstående resonemang föreslås inrättandet av Bibliotekens oberoende fortbildningsinstitut i enlighet med modeller från andra yrkesgrupper:

- Institutets syfte är att systematiskt, långsiktigt och likvärdigt fort- och vidareutbilda bibliotekarier (biblioteks- och informationsvetare) inom alla samhällssektorer och bibliotekstyper.
- Institutets kurser är verksamhets- och professionsnära, men grundar sig på vetenskap och aktuell forskning.
- Institutet erbjuder längre kompetenshöjande kurser på vetenskaplig grund som leder till specialistkompetenser, flerkulturell kompetens och en kompetenstrappa för specialister och bibliotheksledare.
- Institutet erbjuder en arbetsplatsnära kompetensutveckling genom kortare seminarier som tar fasta på kunskapsutbyte och orientering av ny kunskap och nya forskningresultat, vilka kan ligga till grund för nya metoder och verksamhetsutveckling.
- Längre kurser förläggs till det lärosäte där institutet är förlagt. Kortare kurser och seminarier förläggs verksamhetsnära i hela landet i samverkan med de regionala biblioteksverksamheterna.
- Institutet bör förvalta resultatet av satsningen Digitalt först. Man bör utifrån utvärderingens resultat överväga om den modell som prövades i satsningen – med en gemensam läroplattform, och ett nätverk av regionala utvecklingsledare som arbetar tillsammans för att utveckla bibliotekens arbete med digital kompetens – kan fortsätta eller användas till andra områden.
- Institutet drivs i samverkan mellan alla relevanta professions- och verksamhetsnära utbildningsanordnare såsom Kungliga biblioteket, de regionala biblioteksverksamheterna, de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna vid

universitet/högskolor samt i förekommande fall med andra som till exempel Skolverket och Myndigheten för tillgängliga medier.

- Institutet ingår i den nationella strukturen för validering av kompetens och utbildning för arbete på bibliotek.

Kostnad

Stärkt nationell struktur för fortbildning	Kostnad per år	Kommentar
Fortbildningsinstitut: webb, lärmoduler, administration, samverkan och kursverksamhet	10 mnkr	Institutet förläggs till en högskola som har utbildningsområdet Biblioteks- och informationsvetenskap i sin organisation.
Samverkansråd	---	Betalas av respektive myndighet eller motsvarande
Förvaltning modell och lärresurs från satsningen Digitalt först	15 mnkr	Fördelning efter utvärdering av den 3-åriga satsningen
Totala kostnader per år*	**25 mnkr**	

*Den totala kostnaden för fortbildningsinsatserna bedöms vara 25 mnkr per år i statligt anslag. Utöver detta kan intäktsbaserad fortbildning ske.

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins medel *Stöd och stimulera de publika biblioteken med effektiva och samverkande nationella och regionala biblioteksfunktioner* föreslås ett oberoende fortbildningsinstitut för bibliotekarier. För att garantera en fast förbindelse med övrig utbildning inom biblioteks- och informationsvetenskap och försäkra kopplingen till vetenskaplig grund och forskning bör fortbildningsinstitutet för bibliotekarier placeras inom en högskola som har utbildningsområdet biblioteks- och informationsvetenskap i sin organisation. Ett samverkansråd inrättas. Satsningen beräknas till 25 mnkr.

National Library of Sweden

Referenser

Carlsson, Ulla (red.) (2018): *Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern: en demokratifråga : kartläggning, analys, reflektioner*, Göteborg: Nordicom

Fichtelius, Erik, Enarson, Eva, Hansson, Krister, Klein, Jesper & Persson, Christina (red.) (2017): *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Fichtelius, Erik, Persson, Christina & Enarson, Eva (2018): *Från ord till handling på väg mot en nationell biblioteksstrategi: utkast*, Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Hansson, Joacim (2018): *Profession, utbildning, forskning: biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession*, Stockholm: Kungliga Biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Regeringskansliet (2017): *För ett hållbart digitaliserat Sverige - en digitaliseringsstrategi*

Regeringskansliet (2018): *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*

Sverige Läsdelegationen (2018): *Barns och ungas läsning: ett ansvar för hela samhället*, Stockholm: Norstedts juridik

Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez S., Van den Brande, G. (2016): DigComp 2.0: *The Digital Competence Framework for Citizens.*

National Library of Sweden

6. Stärkt nationell biblioteksmyndighet

Nationalbiblioteket KB får, utöver uppdraget att bygga nationella digitala tjänster, ett tydligare uppdrag att stödja hela biblioteksväsendet med infrastruktur, juridik, metadata, kompetens, utveckling, forskningsstöd, förmedling av bidrag, med mera. KB bör återkommande och regelbundet följa upp strategin, förslagen och reformerna.
Summa 25 mnkr

Bakgrund

I en tid av snabb digitalisering när samverkan, partnerskap och centralisering av gemensamma tjänster blir allt viktigare behövs en stark nationell biblioteksmyndighet. Myndigheten ska ha överblick och samordna utvecklingen av hela biblioteksväsendet i Sverige mot att bli så öppet och användbart som möjligt. Att utveckla en bas av kunskapsförmedlande tjänster som många kan ha nytta av bör vara en central uppgift. Det bör också ingå i uppdraget att stödja och driva på bibliotekens anpassning till samhällets digitala transformation.

Transformering är inte bara en fråga om digitalisering av fysiska samlingar. Det handlar också i hög grad om effektivisering och samordning av exempelvis bibliotekens medieförsörjning. Det behövs en mer sammanhållen forskning och utveckling inom bibliotekssektorn och professionen. Detta är också viktiga uppgifter för den nationella biblioteksmyndigheten.

Myndigheten behöver bli en mera synlig samhällsaktör och driva centrala frågor som öppen tillgång till forskningsresultat, källkritik samt bibliotekens roll för att skydda användarnas integritet. Den bör också få ett tydligare uppdrag och nödvändiga resurser för att stödja hela biblioteksväsendet inom strategiska områden som infrastruktur, juridik, metadata, kompetensförsörjning, utveckling, forskningsstöd och förmedling av bidrag.

Sveriges nationella biblioteksmyndighet

KB har sedan 2011 uppdraget att fungera som Sveriges nationella biblioteksmyndighet. Redan 1988 fick KB det första samverkansuppdraget som då gällde forskningsbiblioteken. I nuvarande uppdrag ingår att ha en nationell överblick över och främja samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet i enlighet med bibliotekslagen, samt att tillhandahålla informationssystem och verka för utveckling och

samordning av digitala tjänster. KB ska också tillhandahålla en fullgod och heltäckande datakälla för utvärdering av svenska vetenskapliga publikationer.

Inom samverkansuppdraget arbetar KB tillsammans med biblioteken med ett antal tjänster, till exempel Libris nationella biblioteksinfrastruktur, den nationella söktjänsten för vetenskaplig publicering Swepub och Bibsamkonsortiet. Inom detta tecknar KB licensavtal med förlag och databasproducenter. KB har sedan 2006 arbetat med att främja öppen tillgång till vetenskapliga resultat. Från 2017 har KB ett regeringsuppdrag att samordna arbetet för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer.

Bibliotekslagen föreskriver att kommuner och landsting ska anta biblioteksplaner för sin verksamhet på biblioteksområdet. KB har i uppdrag att följa upp hur biblioteksplanerna har utformats och använts. Inom ramen för KB:s uppdrag att samla in Sveriges officiella biblioteksstatistik redovisas årligen en samlad nationell statistik över de offentligt finansierade biblioteken i Sverige.

Nuläge

Biblioteken är en del av hela samhällets förflyttning till ett nytt informations- och kunskapssamhälle. Därmed bidrar biblioteken till digital inkludering och digital kompetens. Biblioteken ska vara en ledande instans som medverkar till att mänsklighetens samlade kunskaps- och kulturarv digitaliseras, tillgängliggörs och bevaras.

Användarna förväntar sig att bibliotek kommunicerar med varandra och erbjuder likartade tjänster. En fungerande, grundläggande infrastruktur för det svenska biblioteksväsendet är garanten för likvärdig tillgång till medier, oavsett vem man är eller var man bor. Samverkan mellan alla bibliotekstyper och nivåer är nödvändig för att användarna ska få tillgång till medier och tjänster som de har behov av. Idealet är att alla mediebestånd tillgängliggörs via digitala tjänster och fjärrlån, vilket ställer krav på gemensamt ägande och samordnad förvaltning.

Den tekniska infrastrukturen inom bibliotekssektorn är i dag splittrad och resurskrävande. Det behövs därför mer samordnade lösningar. Tillgången till medier är ojämlik. Samverkan inom och mellan de olika nivåerna i biblioteksväsendet behöver utvecklas. Gemensamma digitala lösningar som kan användas av många bibliotek behöver tas fram.

Myndigheterna inom hela ABM-området (arkiv, bibliotek och museer) bör stärka sitt samarbete. Här har Digisam en viktig roll att fylla. Utöver medieförsörjningen kan en god nationell biblioteksinfrastruktur ägnas åt det som är gemensamt för biblioteken och som är ineffektivt att utveckla lokalt, exempelvis fortbildning och tekniska system. Avgörande är också att de departement som hanterar biblioteksfrågor samverkar.

Reformförslag

Den nationella biblioteksmyndigheten ska vara en aktiv samordnare för utveckling och långsiktig hållbarhet för de infrastrukturella satsningarna. Uppgiften att stödja hela det allmänna biblioteksväsendet i rollen som biblioteksmyndighet behöver utökas och förtydligas så att KB kan vara pådrivande och stödjande inom ett antal övergripande och strategiska områden. Det gäller framför allt:

- Bibliotekens roll i samhällets digitala transformering
- Strategiska samarbeten inom ABM-området
- Övergången till ett öppet tillgängligt vetenskapssystem
- Ett sammanhållet och effektivt biblioteksväsende
- Forskning och utveckling inom bibliotekssektorn och professionen.

Sammantaget ger den nationella biblioteksstrategin och utredningsrapporten om öppen tillgång, som båda överlämnas till regeringen i mars 2019, ett flertal konkreta anledningar att stärka det nationella samverkansuppdraget. Till detta kommer tidigare utredningar som till exempel pekar på behovet av en reviderad pliktlagstiftning.

Det följande är en sammanfattning av möjliga samverkansuppgifter för den nationella biblioteksmyndigheten inom de strategiska områdena.

Bibliotekens roll i samhällets digitala transformering och strategiska samarbeten inom ABM-området

Utveckling av metadataanvändning och Libris

Metadata utgör viktiga beståndsdelar i bibliotekens infrastruktur. Tillgång till bra metadata är nödvändigt för samlingsbyggande, återsökning, bevarande och informationsförmedling. Metadata spelar också en central roll i samarbetssträvanden mellan kulturinstitutioner och i kontakter med externa aktörer.

KB ansvarar för den nationella bibliotekskatalogen Libris. Alla bibliotek ska kunna delta i samarbetet. Genom Libris synliggörs

bibliotekens medieinnehåll via fria metadata. Samarbetet i Libris ska drivas och samordnas på ett för alla parter effektivt sätt. Metadataområdet utvecklas nu starkt som en följd av samhällets och mediernas digitalisering. Det manuella beskrivningsarbetet behöver minska till förmån för återanvändning av metadata som redan finns hos producenterna. Med hjälp av nyare teknik, till exempel artificiell intelligens, och fler automatiserade processer kan skapandet och hanteringen av metadata bli betydligt mer effektivt än i dag. Den nationella biblioteksmyndigheten ska samordna och driva detta utvecklingsarbete. Arbetet kommer att kräva utbildningsinsatser och stöd för avtal och licensieringar.

Nationell digitaliseringsplan
Den nationella biblioteksmyndigheten bör ansvara för framtagande, förvaltning och uppföljning av en långsiktig nationell plan för storskalig digitalisering inom det samlade biblioteksområdet. Denna plan ska utarbetas i nära samverkan mellan relevanta aktörer och precisera rollfördelningen mellan dessa samt föreslå prioriterade målgrupper och materialkategorier.

Gemensamma nationella digitala bibliotekstjänster
Myndigheten bör därutöver ansvara för den tekniska plattformen, utvecklingen, förhandlingar och licensieringar inom ramen för gemensamma nationella digitala bibliotekstjänster.

Myndigheten bör:

- ansvara för att utveckla eller tillgängliggöra en universell sökfunktion för att nå bibliotekens resurser
- ansvara för att utveckla, finansiera och sköta driften av olika tekniska plattformar för skilda användargrupper
- ansvara för förhandlingar med upphovsmannaorganisationer för att kunna tillgängliggöra de egna digitala samlingarna, samt för förhandlingar om rättigheter till databaser, e-böcker, AV- och streamingtjänster för hela det allmänna biblioteksväsendet.

Se reformförslaget *Stärkta nationella digitala bibliotekstjänster*.

Övergång till ett öppet tillgängligt vetenskapssystem

Regeringens mål är att alla vetenskapliga publikationer och forskningsdata som är resultat av offentligt finansierad forskning senast år 2026, ska vara omedelbart öppet tillgängliga. Målet innebär att alla vetenskapliga tidskrifter omvandlas från prenumerationsbaserade till öppet tillgängliga utifrån de vetenskapliga disciplinernas olika villkor. Detta ska ske genom att befintliga resurser för tidskriftsprenumerationer styrs om till att stödja hållbara affärsmodeller för öppet tillgänglig publicering.

I Vetenskapsrådets *Förslag till nationella riktlinjer för öppen tillgång till vetenskaplig information* från 2015 identifieras en rad hinder för en omställning till ett öppet tillgängligt publiceringssystem. Utifrån förslaget har KB initierat och samordnat följande utredningar:

- Meriterings- och medelstilldelningssystemet kontra incitament för öppen tillgång.
- Finansiering av omställningen från ett prenumerationsbaserat till ett öppet tillgängligt publiceringssystem.
- Öppen tillgång till böcker.
- Ekonomiskt och tekniskt stöd till tidskrifter som publicerar med öppen tillgång.
- Uppföljning av krav på öppen tillgång.

I de utredningsgrupper som är kopplade till utredningarna har representanter från forskningsfinansiärer, forskarsamhället, lärosätena genom SUHF samt KB deltagit. I december 2018 avslutades utredningsarbetet med att alla grupperna presenterade nationella rekommendationer för de fem fokusområdena. I rekommendationerna finns bland annat förslag på att KB ska utarbeta och förvalta en nationell samlingsdatabas för svenska öppet tillgängliga vetenskapliga tidskrifter och fortsätta att administrera Bibsamkonsortiet. Rekommendationerna ska ingå i den nationella handlingsplan och slutrapport för öppen tillgång till vetenskapliga publikationer som KB överlämnar till utbildningsdepartementet i mars 2019.

Ett sammanhållet och effektivt biblioteksväsende

Nationella resursbibliotek och lånecentraler

Enligt bibliotekslagen ska det finnas en eller flera lånecentraler. Dessa utgör stödresurser för samtliga publika bibliotek. KB ansvarar för lånecentralerna, som i dagsläget är två: Sveriges depåbibliotek och lånecentral och den nationella mångspråkiga lånecentralen. Denna

verksamhet bör utvecklas och stärkas, inte minst i konsultativ inriktning. De nationella minoriteterna och urfolket samernas bibliotek bör få särskilda uppdrag som resursbibliotek inom sina respektive språkområden, för att kunna ge stöd kring medieförsörjning, rådgivning och kompetens. Depåer och lånecentraler bör i samråd koordineras med de nationella minoriteternas och urfolket samernas resursbibliotek.

Se reformförslaget *Stärkta bibliotek för nationella minoriteter och urfolk* och *Stärkt mångspråkig biblioteksverksamhet.*

Medieförsörjning

En infrastrukturell utmaning är att skapa ett tydligt nationellt ansvar för den gemensamma medieförsörjningen. Främst forsknings- och specialbiblioteken behöver samarbeta kring fysiska samlingar. Här krävs ett gemensamt ramverk för gallring, en kartläggning av specialsamlingar och en inventering av de fokusområden som forskningsbiblioteken har. Dessutom behövs en gemensam lösning för förvaring av utgallrat material och av hemlösa specialsamlingar. De digitalt bevarade medierna kräver återkommande migreringar. En nationell säkerhetsplan behöver upprättas och omfatta både de digitala och fysiska samlingarna. En logistiskt modern, effektiv och utvecklad depåverksamhet på nationell nivå behöver utredas.

Förhandlingsorganisation för licenser

Digitaliseringen av bibliotekens samlingar har medfört en inlåsning som måste brytas. Huvudspåret för att öppna tillgången till tidigare inlåst digitaliserat material är rimliga ersättningar till upphovsmännen genom kollektiva avtalslicenser. För detta krävs en gemensam förhandlingsstyrka och en organisations om kan upprätthålla dialogen med upphovsrättorganisationerna, förvalta avtal och ta fram lösningar för att ge tillgång till digitaliserat material via biblioteken i hela landet. En sådan organisation har sin naturliga hemvist på KB. Samtidigt behövs lösningar för att öka tillgängligheten till digitalt fött material som e-böcker, ljudböcker och AV-medier

Biblioteksjuridik

Juridiska aspekter har under 2000-talet kommit att spela en allt större roll i bibliotekens dagliga verksamhet. Trots detta finns i dag ingen samlad biblioteksspecifik juridisk kompetens som ett stöd i centrala juridiska frågor som rör biblioteksområdet. Detta leder till att bibliotek som hämtar råd från olika juridiska instanser riskerar att agera olika, även om frågeställningen är i princip identisk. Följden blir olika behandling av användare och försvårade möjligheter till ett kollektivt lärande. Därför behövs i ökande grad vardaglig biblioteksjuridisk

vägledning till hela biblioteksväsendet. Detta bör ske via den nationella biblioteksmyndighetens genom en juridisk stödverksamhet, utan att respektive huvudmans formella ansvar åsidosätts.

Omvärldsanalys och uppföljning av den nationella biblioteksstrategin

En sammanhållen och framtidsinriktad bibliotekssektor behöver systematisera överblicken med statistik, kvalificerad analys och kompletterande undersökningar. Den nationella biblioteksmyndigheten bör därför ansvara för en kontinuerlig och översiktlig omvärldsanalys som löpande beskriver utvecklingen nationellt och internationellt i hela biblioteksväsendet. En nationell biblioteksstrategi behöver kontinuerlig uppföljning för att kunna genomföras. Detta kräver undersökningar, forskning och analys med förslag på kompletterande åtgärder. Eventuella tillkommande reformer som ger bibliotekshuvudmännen bästa möjliga förutsättningar att uppfylla bibliotekslagens krav ska också kunna ingå.

Styrelsemyndighet

En bred representation ur det svenska samhället, förutom från kultur- och bibliotekssfären, skulle kunna bidra till ökad insyn och ändamålsenlig styrning av en nationell biblioteksmyndighet med utvidgat uppdrag. Möjligheten att omvandla KB från en enrådsmyndighet med insynsråd till en styrelsemyndighet bör därför prövas.

Reformerad pliktlagstiftning

Den nuvarande pliktlagstiftningen behöver reformeras för att ge stöd och verktyg som behövs för att dokumentera samtiden för framtiden. En utredning bör tillsättas, i linje med det förslag som presenteras i KB-rapporten *Plikten under lupp!* Utgångspunkten för en revidering av pliktlagstiftningen måste vara att det som samlas in ska vara format- och medieoberoende samt att tillgängligheten till materialet ska förbättras.

Se den särskilda skrivelsen *Stärkt pliktlagstiftning*

Forskning och utveckling inom bibliotekssektorn och professionen

Förmedling av utvecklingsmedel

KB bör i ökad utsträckning kunna fördela och följa upp medel för biblioteksutveckling. Myndigheten ska kunna ge biblioteksverksamheter resurser för utveckling av nationella lösningar som kan komma alla till del. Lokalt utvecklade lösningar bör kunna bli nationella genom starka lokala noder eller konsortiebildningar. I de nordiska länderna ligger motsvarande utvecklingsmedel på en betydligt högre nivå än i Sverige, som bör anpassa sig till den nordiska nivån.

Forskningsinitiering

De statliga anslagen bör förändras från tillfälliga bidrag till mer generella och fasta resurser för biblioteksutveckling och forskning. Den nationella biblioteksmyndigheten bör få uppdrag och resurser för forskning inom relevanta områden. Myndigheten får med sådana resurser möjlighet att initiera forskning och utveckling som långsiktigt kan permanentas. Ett särskilt forskningsprogram med fokus på bibliotekssektorn i förändring är angeläget och bör inrättas

KB ansvarar för Sveriges officiella bibliotekstatistik över de offentligt finansierade biblioteken, och följer särskilt de grupper som ska prioriteras enligt bibliotekslagen. Enligt Läsdelegationen bör det finnas en tydlig mottagare på nationell nivå som kan agera utifrån statistiken om det till exempel visar sig att vissa grupper saknar likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet. Den nationella biblioteksmyndigheten bör även kunna initiera fördjupande forskning utifrån uppföljningarna av hur de lagstadgade biblioteksplanerna utformas och används.

Fortbildning och kompetensutveckling

En stärkt bibliotekarieprofession förutsätter en strategisk dialog med professionsutbildningar och forskningsinstitutioner. Den nationella biblioteksmyndigheten ska därför samverka med de regionala biblioteksverksamheterna samt universitet och högskolor som har uppdrag att bedriva utbildning och forskning i biblioteks- och informationsvetenskap. Syftet är att optimera utbudet av fortbildning och kompetensutveckling inom ramen för en stärkt nationell struktur.

Se reformförslaget *Stärkt nationell struktur för kompetensutveckling inom biblioteksväsendet*.

Kostnader

Förslag	Kostnad per år	Kommentar
Förhandlings- och förvaltningsorganisation för avtalslicenser med mera	2 mnkr	
Förmedling och uppföljning av medel för biblioteksutveckling	13 mnkr	11 mnkr förmedlas per år, 2 mnkr är kostnad för koordinering
Forskningsinitiering	5 mnkr	4 mnkr till forskningsprogram, 1 mnkr till samordningen
Nationell samordning inom medieförsörjningsområdet	1 mnkr	Medlen ska i första hand bekosta de kartläggningar, nationella planer och utredningar som föreslås inom medieförsörjnings-området.
Biblioteksjuridik	2 mnkr	Förstärkt konsultativt stöd till det samlade biblioteksväsendet
Omvärldsanalys och uppföljning av den nationella biblioteksstrategin	2 mnkr	
Totala kostnader per år	**25 mnkr**	

Slutsats

För att uppnå den nationella biblioteksstrategins medel *Stöd och stimulera de publika biblioteken med effektiva och samverkande nationella och regionala biblioteksfunktioner och välutbildade bibliotekarier* behövs en stärkt nationell biblioteksmyndighet. Utöver de nya konkreta uppgifter och den finansiering som föreslås i denna reform berörs myndigheten också på olika sätt av flertalet övriga reformer. Den nationella biblioteksmyndigheten kan sägas vara en infrastruktur som får reformpaketets delar att hänga ihop. Förslagen och den föreslagna finansieringen i denna del bör därför inte ses isolerat, utan är i hög grad en del av en större helhet vars delar är beroende av varandra.

National Library of Sweden

Referenser

Fichtelius, Erik, Enarson, Eva, Hansson, Krister, Klein, Jesper & Persson, Christina (red.) (2017): *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi

Konstenius, Göran (2017). *Plikten under lupp!: En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling*. Stockholm: Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (2018): *Samlingsbyggandet på svenska forskningsbibliotek*, Stockholm: Kungliga biblioteket

National Library of Sweden

Särskild skrivelse

Stärkt pliktlagstiftning

Sammanfattande slutsatser

Den nationella biblioteksstrategin understryker vikten av att dagens pliktlagstiftning snarast revideras, integreras och anpassas till dagens medielandskap och till samhällets digitalisering. Idag kan till exempel inte interaktiva publikationer på internet, eller den samhällsdebatt som förs på bloggar och sociala medier samlas in med lagstöd. Bristerna i dagens pliktlagstiftning får till följd att viktiga delar av vårt gemensamma kulturarv går förlorat för forskning och studier. På sikt kan detta få allvarliga konsekvenser för Sverige som forskningsnation. Pliktexemplarslagstiftningen har urholkats och behöver uppdateras

Mycket av det pliktinsamlade materialet är idag endast åtkomligt i KB:s lokaler i Stockholm. För att uppfylla pliktlagstiftningens syfte är det viktigt att erbjuda en likvärdig tillgång till det pliktinsamlade materialet, och därmed bidra till lika förutsättningar för forskning och högre utbildning i hela landet. Det handlar i praktiken om att bättre än i dag utnyttja den digitala teknikens möjligheter och att uppdatera bestämmelserna om hur pliktexemplaren kan tillgängliggöras.

I en revidering av pliktlagstiftningen ingår också att se över dagens pliktbiblioteksystem. Det handlar om frågor som rör pliktleveranser och antalet pliktbibliotek, gallring och behov av ett nationellt depåbibliotek samt fjärrlånefrågor. Om inte pliktbiblioteksystemet anpassas till mediernas och samhällets digitalisering riskerar legitimiteten i dagens pliktlagstiftning att urholkas.

Behov av en reviderad pliktlagstiftning och av tillhörande förordningar

I modern tid har pliktinsamlingen präglats av ett brett syfte som omfattar såväl forskningens som det övriga samhällets intressen. Här ingår medborgarens rätt till information och kunskap, vilket är en förutsättning för en fungerande demokrati. Syftet stämmer väl överens med bibliotekslagens portalparagraf om att det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning.

I regleringsbrevet för år 2017 fick KB i uppdrag att genomföra en studie om pliktlagstiftningens utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling. KB:s studie *Plikten under lupp!* visar att dagens pliktlagstiftning har stora brister och därför behöver revideras. I samband med en sådan översyn föreslås också att dagens två lagar respektive tre förordningar förs samman och harmoniseras till *en* lag och en förordning om pliktexemplar, vilka också reglerar tillhandahållandet.

Som konstateras i KB:s studie är det särskilt allvarligt att många av dagens elektroniska publikationer, trots införandet av en e-plikt, helt eller delvis hamnar utanför pliktlagstiftningen. Det gäller till exempel sociala medier, nätdistribuerade spel och andra interaktiva publikationer. För att kunna samla in och tillgängliggöra dessa medier krävs att KB får ett legalt stöd för en kompletterande digital insamling. I dag saknas det också en tydlig reglering av förutsättningarna för att tillhandahållandet av e-pliktsmaterialet. Det är därför av stor vikt att de juridiska förutsättningarna för en utökad digital insamling och för ett ändamålsenligt tillgängliggörande av e-pliktsmaterialet snarast fastställs.

KB behöver legalt stöd och resurser för kompletterande insamlingar av sociala medier

Ett exempel som visar vikten av en reviderad pliktlagstiftning är det mycket uppmärksammade #MeToo-uppropet. Flera av de centrala arenor som den debatten fördes på omfattas inte av dagens pliktlagstiftning. Att denna typ av företeelser inte samlas in skapar luckor i KB:s samlingar som är svåra att reparera, och begränsar därmed forskningens och medborgarens rätt till information och kunskap.

Som ett led i att motverka den informationsförlust som följer av dagens pliktlagstiftning, genomförde KB i anslutning till valrörelsen 2018 ett projekt med en kompletterande insamling till dagens pliktlagstiftning, inriktad på den politiska debatt som fördes i sociala medier. Projektet visade att det finns tekniker för att fånga denna typ av medier, men det stod också klart att KB saknar den tekniska plattform och de övriga resurser som behövs för att bygga upp en sådan utökad kompletterande insamlingsverksamhet. För att KB i framtiden långsiktigt ska kunna genomföra denna typ av kompletterande insamling i stor skala krävs därför en förändrad pliktlagstiftning eller en annan reglering som möjliggör detta. Dessutom behövs ökade resurser för att uppgradera KB:s tekniska plattform.

National Library of Sweden

En uppdatering av pliktlagen krävs för insamling av radio, tv och biografvisad film

KB:s studie *Plikten under lupp!* visar också att den befintliga pliktlagstiftningen behöver uppdateras beträffande traditionella radio- och tv-sändningar, liksom digitalt biografvisad film. Dessa medier har som en följd av digitaliseringen kommit att falla utanför pliktlagstiftningen. Insamling av radio och tv sker i dag endast genom frivilliga avtal, vilket är sårbart och riskerar att leda till uteblivna leveranser. Särskilt allvarligt är det att pliktleveranser av biografvisad film helt har upphört som en följd av biografernas digitalisering. Detta skapar en växande lucka i KB:s filmsamling.

Utöver tv-program behöver också undertexter och text-tv ingå i pliktleveranser av tv-material. Som stöd för personer med hörselnedsättning finns det i dag undertexter till nästan allt som sänds i svensk tv. Informationen är att anse som publicerad och skulle vid sidan av att dokumentera denna publiceringsform även kunna utgöra en kvalificerad sökingång till insamlade tv-program. Även text-tv behöver omfattas av leveransplikt, eftersom det är fråga om publicerade nyheter som inte samlas in på något annat sätt.

Pliktleveranser av digitala förlagor kan utgöra grunden till ett nationellt digitalt bibliotek

En stor brist i dagens utformning av e-plikten är att den är subsidiär i förhållande till den pliktlagstiftningen som avser fysiska publikationer. Det innebär i praktiken att om en elektronisk publikation ges ut, med väsentligen samma innehåll som ett fysiskt dokument, ska endast det fysiska dokumentet levereras som pliktexemplar. Denna utformning tar inte till vara de möjligheter till ett utökat tillhandahållande som det digitala formatet erbjuder. Detta utgör därmed ett hinder för en utveckling mot att kunna erbjuda samhället en likvärdig tillgång till det pliktinsamlade materialet i hela landet. Den subsidiära principen leder också i förlängningen till stora kostnader för samhället. Ett tydligt exempel utgörs av KB:s löpande digitalisering av pliktleveranser av fysiska dagstidningar. Digitaliseringen av de fysiska dagstidningarna sker för att kunna tillhandahålla innehållet utanför KB:s lokaler.[4] Den årliga kostnaden för digitaliseringen av dagstidningarna uppgår idag till cirka 6 mnkr. Om den digitala tryckfil som ligger till grund för den fysiska utgåvan i stället levereras parallellt med tidningarna skulle detta

[4] KB har förhandlat fram en avtalslicenslösning för att offentligt finansierade bibliotekens ska kunna få tillgång till det digitaliserade dagstidningsmaterialet.

på sikt kunna innebära stora besparingar för samhället. För att KB ska kunna frångå denna typ av digitalisering för tillgängliggörande, och samtidigt lägga grunden för ett nationellt digitalt bibliotek, behöver pliktexemplarslagen omfatta även digitala versioner av böcker, tidningar, musik, video och andra medier. De digitala versionerna skulle antingen kunna vara digitala förlagor till den tryckta versionen, eller parallellutgivna digitala versioner till den analoga utgåvan. En pliktlagstiftning som omfattar digitala förlagor finns redan på plats i Norge.

Behov av nationell tillgång till e-plikt och till audiovisuella pliktexemplar

En bärande tanke i dagens system är att skapa förutsättningar för en regional spridning av pliktexemplaren. Idag har Sverige sju pliktbibliotek. (KB och universitetsbiblioteken i Lund, Stockholm, Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå.) Det är dock endast tryckt material, undantaget dagstidningar, som samlas in av samtliga pliktbibliotek. Dagstidningar lämnas till KB och Lunds universitetsbibliotek. Pliktexemplar av elektroniska publikationer (e-plikt) liksom av audivisuellt material lämnas endast till KB.

Tillgängliggörandet av det elektroniska och audiovisuella pliktmaterialet är begränsat till KB:s lokaler. Så är det av upphovsrättsliga skäl, eller på grund av juridiska begränsningar utifrån EU:s dataskyddsförordning GDPR (The General Data Protection Regulation). Den regionala spridningen av detta material har därmed uteblivit. För att hela landet ska kunna ta del av pliktexemplar av elektroniska publikationer och audiovisuellt material behöver problemen kring tillgängliggörandet av sådana pliktexemplar lösas.

Gallring av pliktexemplar kan urholka förtroendet för dagens pliktlagstiftning

Idag är det bara KB och Lunds universitetsbibliotek som har i uppdrag att bevara pliktexemplaren medan övriga pliktbibliotek har möjlighet att gallra i materialet. Stockholms universitetsbibliotek gallrar i stort sett allt som pliktlevereras och har också framfört att de önskar bli befriade från pliktuppdraget. Gallringen vid universitetsbiblioteken i Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå är generellt mindre, men mycket omfattande inom vissa kategorier.

Genom digitaliseringen av tryckproduktionen har det blivit betydligt billigare att trycka upp små upplagor, vilket i sin tur har lett till en ökad

egenutgivning. Genomsnittskostnaden för att framställa en bok idag ligger mellan 100 och 200 kr per titel. För beställaren innebär det en extra kostnad på 700 – 1400 kr per titel för att framställa sju pliktexemplar. Även tryckerierna har stora kostnader för att packa och distribuera böckerna till dagens sju pliktmottagande bibliotek. Att vid mycket små utgivningar behöva leverera sju pliktexemplar, med vetskap om att dessa kan gallras direkt vid mottagandet riskerar att på sikt undergräva förtroendet för dagens pliktlagstiftning. Av dessa skäl är det därför hög tid att behandla frågorna om pliktleveranser och antalet pliktbibliotek, gallring och behov av ett nationellt depåbibliotek samt fjärrlån.

Konsekvenser av en föråldrad lagstiftning

KB:s och övriga pliktbiblioteks betydelse för forskning och studier avgörs av kvaliteten i det material som biblioteket kan erbjuda sina användare. I glappet mellan mediernas snabba utveckling och en pliktlagstiftning som har halkat efter uppstår idag luckor som kan bli svåra att reparera.

En redan föråldrad pliktlagstiftning som inte uppdateras i takt med medielandskapets förändringar kommer på sikt skapa samlingar som representerar det förflutna, snarare än nuet och framtiden. En sådan legal eftersläpning i pliktbibliotekens möjligheter att fullgöra sitt uppdrag riskerar att få allvarliga konsekvenser, inte minst för forskningen och därmed för Sverige som en ledande forskningsnation.

En moderniserad, sammanhållen och i möjligaste mån medieoberoende pliktlagstiftning skapar å andra sidan goda möjligheter för den svenska forskningen att även i fortsättningen befinna sig i framkant.

Referenser

Konstenius, Göran (2017): *Plikten under lupp! En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling*. Stockholm: Kungliga biblioteket